

Б. С. Чокошева, А. Р. Акунова

КЫРГЫЗ ТИЛИ

4-КЛАСС

Кыргыз тилинде окуган мектептер үчүн окуу китеби

*Кыргыз Республикасынын Билим берүү
жана илим министрлиги
тарабынан сунушталган*

Бишкек
2015

УДК 373.167.1
ББК 81.2Ки я721
Ч 75

Ред. кеңеш: *Ж. М. Турдакунова, С. Өжөрбаева,
Ж. Б. Сарыгулова, М. К. Кемелова*
КББАнын рецензенттери: *В. И. Мусаева, Т. Асанакунов*
Илимий кеңешчи *пед. илим. доктору Ж. А. Чыманов*

Чокошева Б. С., Акунова А. Р.

Ч 75 Кыргыз тили. 4-кл.: Кыргыз тилинде окуган мектептер үчүн окуу китеби. – Б.: Аркус бас., 2015. – 144 б., сүрөт.

ISBN 978–9967–31–426–9

Жалпы билим берүүчү орто мектептериндеги окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн 4-класстын окуучулары үчүн «Кыргыз тили» окуу китеби башталгыч мектептин куррикулумуна негизделип түзүлдү.

Окуу китеби мектеп окуучуларын эне тилинин материалдарын өздөштүрүү менен бирге дүйнө таанып билүүсүн калыптандырууга багыттайт.

ШАРТТУУ БЕЛГИЛЕР

– Сөздүк

– Суруолор

– Эсиңерге туткула

– Жазуу иши

– Үй иши

Ч 4306020200–15

УДК 373.167.1

ББК 81.2Ки я721

ISBN 978–9967–31–426–9

© Б. С. Чокошева, А. Р. Акунова, 2015

© «Аркус басмасы» ЖЧК, 2015

© КР Билим берүү жана илим министрлиги, 2015

Кымбаттуу окуучулар!

Силер буга чейин, тагыраак айтканда, 1–3-класстарда тыбыш, тамга, муун, сөз, сөздүн курамы жана сөз түркүмдөрү, сүйлөм жана анын түрлөрү жөнүндө окуп үйрөндүңөр. Сүйлөм түзүү үчүн сөздөрдү туура тандап, өз оюңарды так жана даана түшүндүрө аласыңар. Сүйлөмдөгү сөздөрдү сөз түркүмдөрүнө ажыратууну өздөштүрүп, алардын бири-бири менен байланыштарын, касиеттерин, сүйлөмдөгү ээлеген ордун талдоону билесиңер.

Бул окуу жылында силер колуңардагы китеп аркылуу мурда окуп-үйрөнгөнүңөрдү өркүндөтүп, толуктайсыңар жана жаңы маалыматтар менен билимиңерди кеңейтесиңер. Өз эне тилиңерди тереңдетип өздөштүргөн сайын анын өзгөчөлүктөрүн, байлыгын, улуулугун баамдайсыңар.

Эне тил менен Мекен экөө – эгиз, алар бирин-бири толуктап турат. Андыктан эне тилин сүйүү Мекенин сүйүү менен барабар. Мекенин кастарлоо – эне тилин кадырлоо экенин эсиңерден чыгарбагыла. Эне тилиңерди өздөштүрүүдө силерге зор ийгиликтерди каалайбыз.

1-сабак. Тил. Кеп. Текст

Адамдардын бири-бири менен сөз аркылуу байланышуусу тил болот.

Ар бир элдин өз эне тили бар. Алар ар түрдүү. Бирок бардыгы тең байланыш-катнаштын кызматын аткарат.

Биздин эне тилибиз – кыргыз тили. Аны мамлекеттик тил катары республикабыздын көп улуттуу эли да пайдаланат.

Алтын күз

Күз. Асман ачык. Күн көп жылытпаса да, мээримдүү нурун чачат. Жаратылыш жылуу күндөр менен коштошкусу келбегендей магдырайт. Жерге кызыл, сары, күрөң жалбырактар кымкаптай төшөлгөн.

Мектептен келе жаткан Амина жалбырактардын түрлөрүнөн чогултуп алды. Алардан гербарий жасап, жакында мектепте боло турган «Алтын күз майрамында» көргөзмөгө коёт.

кымкап – кездеменин түрү

гербарий – кургатылган өсүмдүк, гүл, жалбырак

1-көнүгүү. «Алтын күз» текстин окуп чыккыла да, ал жөнүндө түшүнүгүңөрдү баяндап айтып бергиле.

Тил жана кеп аркылуу адамдар бири-бири менен байланышып, өз оюн жана пикирин билдире алышат.

Биздин кебибиз сүйлөмдөрдөн, ал эми сүйлөм сөздөрдөн түзүлөт. Тексттеги сүйлөмдөр биринин маанисин экинчиси улантып турат жана жыйынтыктуу бир мазмунду билдирет. Анын башталышы, өнүгүшү жана жыйынтыкталышы бар. Текстке ат коюуга болот. Мааниси боюнча байланышкан эки же андан көп сүйлөмдүн тобу текст деп аталат.

2-көнүгүү. Тексттин башталышындагы 3 сүйлөмдү окуп чыгып, эсиңерде тутканыңар боюнча дептериңерге жазгыла.

3-көнүгүү. Сүрөткө ат койгула. Беш сүйлөмдөн турган текст түзгүлө.

Текст бөлүмдөрдөн турат. Аларды абзац дейбиз. Ар бир абзацта жаңы ой айтылат.

4-көнүгүү. Окуп чыккыла. Ырды көчүрүп жазгыла. Жаттагыла.

Акылман энеке

Ай, акылман энеке,
Колуңда бар береке.
Кечиктирбе тамактан,
Кечикпейин сабактан!

Балдар мага күлбөсүн,
Шылдың кылып жүрбөсүн.
Барайын, эне, барайын,
Мыкты билим алайын.

А. Токомбаев

5-көнүгүү. «Алтын күз» текстинин мазмунун жазгыла. Андан соң текст менен салыштыргыла. Тексттин ар бир абзацына ат койгула.

6-көнүгүү. Текстти окуп чыгып, бир сүйлөм менен баяндагыла.

Күз келди. Бак-дарактардын жалбырактары саргая баштады. Аба салкын тартты. Адамдар талааларда түшүм жыйнашты. Балдар мектепке бара баштады.

7-көнүгүү. «Алтын күз» жөнүндө өзүңөрдүн текстиңерди түзгүлө.

2-сабак. Кептин түрлөрү. Көнүгүү иштөө

Кеп оозеки жана жазуу түрүндө болот. Кептин булактары төмөнкүлөр: курчап турган айлана-чөйрө, адамдар, алардын бири-бирине жасаган мамилелери, китептер, газета-журналдар, радио, телеберүүлөр, интернет булактары жана башкалар.

Ата жана эне туурасында бир-эки ооз сөз

Бардыгынан сүйүктүү биздин ата-энебиз. Ата-энебиз бизди төрөлгөндөн баштап багып өстүргөн. Атабыз биз үчүн кышында суукка тоңуп, жайында ысыкка күйүп, мал бакты. Энебиз ак сүтүн эмизип, ысык-сууктан сактап, «кагылайын, каралдым» деп өстүрдү.

Ата-энебиз биз чоңоюп, эс кире баштаган соң, балам үлгүлүү жана билимдүү болсун деп билим берди. Алар ар убакта биздин билимдүү болушубузду чын көңүлү менен тиледи. Ар дайым бизге жакшы үмүт-тилек, насаат айтып, чыныгы адам болууга багыттады. Ошондуктан аларга жакшы кызмат кылып, иренжитпей, баталарын алуубуз керек.

И. Арабаев

каралдым – үмүтүм, таянычым (баланы эркелетүүдө айтылат)
иренжитпей – көңүлүн чөктүрбөй, капа кылбай

1-көнүгүү. Тексттен ата-эне тууралуу сүйлөмдөрдү көчүрүп жазгыла.

2-көнүгүү. Макалдын маанисин чечмелеп, жазуу кебин түзгүлө.

Ата – аскалуу тоо,
Эне – боорундагы булак,
Бала – ортосунда жанып турган шам чырак.

3-көнүгүү. Накыл сөзгө оозеки кепти уюштургула. «Ата-энеңди сыйласаң, өз балаңдан сый көрөсүң».

4-көнүгүү. Төмөнкү сүрөттөрдү карап, сүйлөп бергиле.

5-көнүгүү. Макалдарды көчүрүп жазгыла. Маанисин чечмелегиле.

1. Ата сыйлаган абийир табат,
Эне сыйлаган элге жагат.
2. Балдары жакшы болсо, ата-эненин кабагы жарык,
Балдары жаман болсо, ата-эненин кабагы салык.

6-көнүгүү.

- Тексттин автору жөнүндө эмне билесиңер?
- Текстте ата-эне жөнүндө эмне дейт?
- Ата-эненин ак эмгегин актоо үчүн эмне кылуу керек?

7-көнүгүү. Окуп чыккыла. Текст болуу үчүн кайсы сүйлөм ашыкча? Аны алып салып, көчүрүп жазгыла.

Эне

Эненин мээриминен өткөн мээрим жок. Ар бир эне өз баласына мээримин төгүп, тарбиялап өстүрөт. Күн тынымын, түн уйкусун аябайт. Келечеги кең болсо экен деп тилейт. Күз келип, талааларда түшүм жыйноо башталды. Эненин үмүт-тилегин ишке ашыруу үчүн баласы ар дайым жакшы окуп, тартиптүү, адептүү болуусу керек.

8-көнүгүү. Ырды окуп чыгып, мазмунун айтып бергиле. Жаттагыла.

Энелер

Энелер – көлкүлдөгөн назик жүрөк,
Өмүрү өткүчөктү көңүл сүрөп,
Жанынын жарымы өзүндө болсо дагы,
Жарымы баласында жашап жүрөт.

Н. Байтемиров

9-көнүгүү. Өз ата-энеңер жөнүндө аңгеме жазгыла.

3-сабак. Текстке план түзүү

Тексттеги баяндалып жаткан окуяны, көрүнүштү, анын башталышын, өнүгүшүн ирети менен пландаштырып алуу – текстке план түзүү болот.

Жакшы бала

Жакшы бала ар убакыт жакшы иштерди жасайт, жаман ишти жасабайт. Жаман сөздөрдү сүйлөбөйт, жолдоштору менен урушпайт. Сабакка кечикпей барат, жолдо ойноп жүрбөйт, өз орундугуна барып отурат. Мугалимдин айтканын угуп, сабагын билүүгө умтулат. Бети-колун жууйт, окуудан кайтканда ойноп, кийимдерин жыртпайт. Ата-энесин сыйлайт, улууларды көргөндө саламдашат.

Жаман бала

Жаман бала тартипсиз болот, жаман сөздөрдү көп сүйлөйт, сабагын жакшы окубайт. Жолдошун урушуп, иренжитет. Мугалиминин сөзүн укпайт. Бети-колун жуубайт. Сабактан келатканда ойноп, кийимдерин жыртат. Өзүнөн улууларга салам бербейт. Ата-энесин сыйлабайт, аларга каяша айтат, үйүндө ушундай иштерди иштейт.

И. Арабаев

иренжитүү – көңүлүн калтыруу, капа кылуу
каяша айтуу – айтылган сөзгө орой жооп берүү

1-көнүгүү. Сөздөн сөз жараткыла. Аларга сүйлөмдөрдү курагыла. Андан соң 3–5 сүйлөмдөн турган тексттерди түзгүлө.

у б а к ы т

Сөз	Сүйлөм
Бакыт	Бала – ата-эне үчүн бакыт.

2-көнүгүү. «Жакшы бала» менен «Жаман бала» тексттерине план түзүп жазгыла.

3-көнүгүү. Тексттин башталышын, өнүгүшүн жана жыйынтыкталышын ажыратып көрсөткүлө.

4-көнүгүү. Сүрөт боюнча тексттерди жазгыла.

5-көнүгүү. Түзгөн тексттериңерге план түзгүлө. Тексттин мазмуну боюнча суроолорду даярдагыла.

Тексттеги айтылуучу ой иреттүү болушу керек. Ой ырааты менен болушу үчүн текстке план түзүлөт.

6-көнүгүү. Төмөнкү текстти жана ага түзүлгөн планды окуп, бири-бирине дал келерин байкагыла.

Мукаш

Жаздын күнү эле. Биздин мектептин балдары окуп жатышкан. Мукаш да биз менен окучу. Мукаш абдан жалкоо окуучу эле. Бир күнү Мукаш мектепке барам деп үйүнөн чыкты да, жалкоолугу кармап, токойго кетип калды. Токойдон сайрап жаткан бир кооз чымчыкка кезикти. Чымчыктын ыры Мукашка абдан жакты. «Бул ырды кайдан үйрөндүң?» – деп сурады.

«Мектептен үйрөндүм», – деди да, чымчык учуп кетти. Мукаш башка бир чымчыкка кезигип: «Мага бир аз сайрап берчи», – деди. Чымчык: «Мен сендей бекер эмесмин, ойногонго убактым жок», – деп жооп берди. Мукаш андан ары жүрүп олтуруп, бал тартып жаткан аарыга кезикти. «Кел, аары, кубалашып ойнойбуз», – деди эле, аары: «Мен бекер

эмесмин. Ойногонго убактым жок. Балдарыма бал тартамын, кышка азык даярдаймын», – деп жооп кайтарды.

Дүйнөдө бекер жүргөн жан жок экенин билген соң, Мукаш мектепке жүгүрдү. Ошондон кийин гана Мукаш жалкоолугун таштап, жакшы шакирт болду.

И. Арабаев

бекер эмесмин – бош эмесмин
шакирт – окуучу, үйрөнүүчү

Текст төрт бөлүктөн турарын байкадыңар. Биринчи абзацта Мукаш деген жалкоо бала жөнүндө маалымат берилди. Экинчи бөлүмдө анын кооз чымчыктарга, ал эми үчүнчү бөлүмдө аарыга жолукканы жөнүндө айтылды. Төртүнчү бөлүмдө Мукаштын оңолгондугу жөнүндө баяндалды. Демек, планды да ошого жараша төмөнкүдөй түзүүгө болот:

План

1. Мукаш – жалкоо окуучу.
2. Токойдогу кооз чымчыктар.
3. Мукаш менен аарынын сүйлөшкөнү.
4. Мукаш оңолду.

4-сабак. Тексттин түрлөрү

Мекен

Ар бир адамдын өз Мекени бар. Мекен деген сөз кыргызда ата-бабанын жери, туулуп-өскөн жер дегенди билдирет. Ал гүлбакча эмес. Мен өзүмдүн өмүр башатыма көз жүгүртөм. Ата Журт деп аталган, сагындырган жеримди элестетем. Анткени ушул жерде аталарым, бабаларым жашаган. Туулуп, турмуш таанып, тагдырымды тапкам. Туулуп-өскөн жердин тирилик тартиби, салт-санаасы асыл. Ыр, жомогу, жаратылышы, абасы, бүт турпаты ыйык.

Ч. Айтматов

өмүр башаты – өмүрдүн башталышы
тиричилик тартиби – жашоо тартиби

Тексттин баяндоо, сүрөттөө, ой жүгүртүү деген үч түрү бар. Баяндоо тексти көрүнүштү, кыймыл-аракетти баяндайт. Сүрөттөө тексти адамдарды, буюмдарды, жаратылышты сыпаттап көрсөтөт. Ой жүгүртүү тексти окуянын себебин, натыйжасын ой жүгүртүү менен чагылдырат.

1-көнүгүү.

- Баяндоо тексти кандай болот?
- Сүрөттөө текстине мисал айткыла.
- Ой жүгүртүү текстинин өзгөчөлүгү эмнеде?

2-көнүгүү. «Мекен» текстин көчүрүп жазгыла. Тексттин кандай түрү экендигин аныктагыла.

3-көнүгүү. Мекенибизди сүрөттөп айтып бергиле.

4-көнүгүү. Ой жүгүртүп, өз айылыңар же шаарыңар жөнүндө текст түзгүлө.

5-көнүгүү. Макалдарды жазгыла. Маанисин чечмелеп бергиле.

1. Туулган жердин топурагы алтын.
2. Ар кимге өз Мекени ыйык.

Макалдар тексттин кайсы түрүнө кирет деп ойлойсуңар?

5-сабак. Көнүгүү иштөө

1-көнүгүү. Төмөнкү тексттерди салыштырып окугула.

Баяндоо: Кыргызстан – тоолуу өлкө. Тоолордо карагай, арча, жаңгак, алча, өрүк дарактары өсөт. Миң тамыр, кымыздык, ышкын сыяктуу дары чөптөр эң эле көп.

Сүрөттөө: Кыргыз тоолору бийик жана токойлуу. Анын аскалары, чокулары асман тирейт.

Ой жүгүртүү: «Бийик тоого чыксаң, көзүң ачылат, жакшы адам менен сүйлөшсөң, көңүлүң ачылат», – дейт элибизде. Анын сыңарындай,

тоонун чокусуна чыгып, айланага көз чаптырган адамга тегерек-чети алаканга салгандай эле көрүнсө керек. Ошондуктан мен келечекте альпинист болуп, бийик чокуларды багынсам деп кыялданам.

2-көнүгүү. Төмөнкү текст кандай текстке кирет? Тексттин түрүн аныктагыла. Текстке ат коюп, көчүрүп жазгыла.

Бүгүн күн чайыттай ачык. Көл бетине нур чагылышат. Күнгөй, тескей килемдей кулпурат. Жакасы жашыл, тоосу көк. Ал эми тээ аркайган аскаларга карасаң! Агарган кары, жалтыраган музу көздү уялтат.

Т. Сыдыкбеков

3-көнүгүү. Текстти бөлүмдөргө бөлүп, ал бөлүмдөргө ат койгула. Үчүнчү бөлүмдү дептериңерге көчүрүп жазгыла.

Мекен

Бир чымчыкты кармап алышат да, капаска салып коюшат. Капаска камалган чымчык күнү-түнү дебей: «Мекеним! Мекеним!» – деп муңкана бериптир. Үйдүн ээси бир маалда ойлонот: «Мекеним эле дейт, анысы кайда болду экен? Мүмкүн бейиштин дарагы өсүп, куштары сайраган, гүлгө оронгон бир ажайып жер чыгар. Кана, ушуну бошотуп жиберип, карап турайынчы. Ошол Мекенин карай кеткен жолду көрсөтсүн». Капасты ачат, чымчык «пыр» деп учуп чыгат. Учуп чыгып, он кадамча барат да, какыраган таштардын арасында өскөн бир түп караганга конот. Көрсө, ушул карагандын бутагында уясы бар экен. «Ар кимге өз Мекени ыйык» деген сөз ушундан улам калса керек.

Уламыштан

Текст боюнча түшүнүгүңөрдү айтып бергиле.

4-көнүгүү. «Менин Мекеним – Кыргызстан» деген темада ой жүгүртүү, сүрөттөө, баяндоо мүнөзүндөгү текст түзгүлө. Анда төмөнкү маалыматтарды пайдалангыла:

Кыргызстан – эгемендүү өлкө.

Кыргызстан эгемендүүлүгүнө 1991-жылы 31-августта ээ болгон.

Кыргызстандын жаратылышы абдан кооз.

1. Кеп деген эмне?
2. Кептин булактары кайсылар?
3. Текст деген эмне?
4. Тексттин кандай түрлөрү бар?

6-сабак. Сүйлөм

Жайлоодо жана шаарда

Биз жайлоого бардык. Гүл буралган жаңы конуштабыз. Желеге мотуракай кулундар байланды. Көгөндө тармал козу, улактар бөжөйдү. Кооз канат калдыркан көпөлөктөр калкыды. Биз аларга алаксып ойнодук.

Биз шаарда жашайбыз. Шаарда жайында күн ысык, аба үп тартып турат. Ошондуктан эс алганы жыл сайын жайлоого барабыз.

Ш. Бейшеналиев

желе – кулун байлоочу жай

көгөн – козу-улактарды кармоочу жай

Сүйлөм деп бүткөн айрым бир ойду билдирген бир сөздү же бир нече сөздөрдүн тизмегин айтабыз.

М и с а л ы: Күз. Окуучулар мектепке жөнөштү. Талаада түшүм жыйноо башталды.

1-көнүгүү.

- Текст канча сүйлөмдөн турду?
- Эң аз сөздөн түзүлгөн сүйлөм кайсы?
- Эң көп сөздөн түзүлгөн сүйлөм кайсы?
- Сүйлөмдөрдө кандай тыныш белгилери колдонулган?

2-көнүгүү. Тексттен 3 сүйлөмдү көчүрүп жазгыла. Тыныш белгилерине көңүл бургула.

3-көнүгүү. Сүрөттөр боюнча сүйлөмдөрдү түзгүлө.

4-көнүгүү. Табышмактарды жандыргыла, жандырмактары менен сүйлөмдөрдү түзгүлө.

- 1) Түр-түр килем, түр килем,
Түрө албадым бир килем.
Жый-жый килем, жый килем,
Жыя албадым бир килем.

(a...h, ж...p)

- 2) Ак сандыгым ачылды,
Ичинен жибек чачылды.

(к...h h...y)

5-көнүгүү. Схема боюнча сүйлөмдөрдү түзгүлө.

_____.

_____, _____.

_____, _____.

6-көнүгүү. Окуп чыккыла.

1. Сүйлөм бүткөн айрым ойду билдирет.
 2. Сүйлөмдөгү сөздөр бири-бири менен мааниси жагынан байланышкан.
 3. Сүйлөмдүн аягына чекит, суроо белгиси же илеп белгиси коюлат.
 4. Сүйлөмдүн биринчи сөзү баш тамга менен башталып жазылат. Китепти жаап, сүйлөм жөнүндө билгениңерди айтып көргүлө.
- 2–3 сүйлөм түзүп, дептериңерге жазгыла.

7-көнүгүү. Табышмактын жандырмагы менен сүйлөмдөрдү түзүп, дептериңерге жазгыла.

Жеңил, бирок көрүнбөйт,
Жара чапсаң бөлүнбөйт,
Сууга окшоп төгүлбөйт.

(a...a)

Ү л г ү: Жайлоонун ... кандай сонун!

8-көнүгүү. Жайлоодо болдуңар беле? Жайлоодо эс алган күндөрүңөр жөнүндө аңгеме жазгыла.

7-сабак. Сөз айкашы

Сөз айкашы деп мааниси жагынан жана грамматикалык жактан байланышкан эки же андан көп сөз аталат.

М и с а л ы: кооз жер, менин ата-бабамдын жери, айылга каттоо. Мында кооз жана жер деген сөздөр маани жагынан байланышты. Ал эми ата-баба, жер деген сөздөр илик жөндөмөсүнүн *-нын* мүчөсү менен, айылга, каттоо деген сөздөр барыш жөндөмөсүнүн *-га* мүчөсү менен байланышты.

Айылым

Шекер айылыма көп барам, эки-үч каттабасам, көңүлүм толбой турат. Туугандарым келин алат, кыз берет. Жакшылык-жамандыгы аралаш бул дүйнөдөн өткөндөргө бир ууч топурак салуу да парз. Айтор, көңүл тартып турса, шылтоо табылат.

Балдарым нукура шаардык болуп калышты, эр жеткен жигиттер, бирок ата-бабасынын туулуп-өскөн жерин таанып-билип жүрсүн деп, аларды да айылга үйрөтүүгө аракеттенем. Анткен менен заман өзгөрүлдү окшойт. Ким билет, өзүм сыяктуу айылга катнаша алар бекен, аны келечек көрсөтөр. Ошондо да ар булактын чордону бар сыңары, Мекен деген алп сөздүн кут түшкөн очогу сыяктуу, алакандай борбору болот эмеспи. Менин мекеним – Шекер айылы.

Ч. Айтматов

парз – милдет

нукура – чыныгы

чордону – борбору

1-көнүгүү. Сүйлөмдөрдү сөз айкаштарына ажыратып жазгыла.

Мен туулган жерим менен абдан сыймыктанам.

1) ... 2) ... 3) ...

Биздин Шекер – эң чоң айыл.

1) ... 2) ... 3) ...

2-көнүгүү. Сөз айкаштарын тапкыла.

Туулган жерим, жашайм, Шекер айылы, жакшылык-жамандык, эр жеткен жигиттер, заман өзгөрүлдү, келечек көрсөтөр, Мекен, сөз, борбор.

3-көнүгүү. Таблицага мисалдарды жазгыла. Ким туура жана көп табат?

Сөз	Сөз айкашы	Сүйлөм
Айыл	Айылдан башталат.	Ааламга жол айылдан башталат.

4-көнүгүү. Кашаанын ичиндеги сөзгө мүчөлөрдү улап, сөз айкаштарын түзгүлө. Аларды көчүрүп жазгыла.

(айыл...) баруу, (ата-баба...) жери, (булак...) чордону, (мен...) Меке-
ним, (балдар...) үйрөтүү.

5-көнүгүү. Төмөнкү сөз айкаштарын катыштырып, сүйлөмдөрдү түзгүлө.

Менин айылым, айылга барам, туулуп-өскөн жер, атамдын тууган-
дары.

6-көнүгүү. Сөз айкаштарын окуп чыккыла. Мүчөлөрдүн жардамы менен түзүлгөн сөз айкаштарын өзүнчө, мүчөлөрсүз байланышкан сөз айкаштарын өзүнчө көчүрүп жазгыла.

Туулган жер, шаардык балдар, Мекендин борбору, келин алуу, кыз берүү, жамандык-жакшылыкта катташуу.

Сөз айкашы негизги жана багыныңкы сөздөн турат.

М и с а л ы: *Ыйык Мекен, туулган жердин топурагы, айылга ба-
руу* деген сөз айкаштарындагы негизги сөздөр – *Мекен, топурагы,
баруу*, ал эми багыныңкы сөздөр – *Ыйык, туулган жердин, айылга*.

7-көнүгүү. Сөз айкаштарынын тутумундагы негизги сөздүн алдын сы-
зып, дептериңерге жазгыла.

Кооз жер, көпкөк асман, айылдын эли, Мекени менен сыймыкта-
нуу, ата-бабанын Мекени, өлкөнүн борбору.

8-көнүгүү. Төмөнкү сөз айкаштары кайсы сөз түркүмдөрүнөн түзүлгөн-
дүгүн айтып бергиле, 1–3-сөз айкаштары менен сүйлөмдөрдү түзүп, дептери-
ңерге жазгыла.

Шекер айылы, айылга каттоо, салкын аба, Мекенин сагынуу.

9-көнүгүү. Өз айылыңар жөнүндө аңгеме жазып, андан 5 сөз айкашын
бөлүп көрсөткүлө.

8-сабак. Сүйлөм мүчөлөрү

Сүйлөм мүчөлөрү баш жана айкындооч мүчөлөр болуп бөлүнөт. Баш мүчөлөргө ээ жана баяндооч кирет.

М и с а л ы: Мен туулган жерим менен сыймыктанам деген сүйлөмдө *мен* – ээси, *сыймыктанам* – баяндоочу, *туулган жерим менен* – айкындооч. Ээнин астын бир түз сызык менен, баяндоочтун астын эки түз сызык менен, айкындооч мүчөнүн астын толкун сызык менен сызабыз.

Туулган жер

Сүйлөшкөн окшоп шыңгырайт,
Булактар көңүл эргитип.
Дөөлөткө ой, тоо ыңгырайт,
Жел сылайт беттен сергитип.

Карагат, чие, бадамы
Чакырып турат адамды.
Көрөсүң түркүн жемишти,
Аралап чыксаң бадалды.

А. Токтомушев

1-көнүгүү. Суроолорго жооп жазгыла.

- Эмне үчүн ыр «Туулган жерим» деп аталган?
- Силер Кыргызстандын кайсы жерлеринде болгонсуңар?
- Ал жерлерди сүрөттөп бергилечи.
- «Туулган жердин топурагы – алтын» деп эмне үчүн айтабыз?

2-көнүгүү. Ырдын мазмуну боюнча 4 сүйлөм түзүп жазгыла. Сүйлөмдөрдөн ээ жана баяндоочторду таап сызгыла.

3-көнүгүү. Ырдын мазмуну боюнча 3 сүйлөм түзүп жазгыла. Сүйлөмдөрдөн ээ жана баяндоочторду таап сызгыла.

4-көнүгүү. Сөздөн сөз жаратып, аларга сүйлөмдөрдү түзгүлө. Айкындооч мүчөлөрдүн астын сызгыла.

б у л а к т а р

Ү л г ү:

Сөз	Сүйлөм
уул	Мекендин уулу Мекенин коргойт.

5-көнүгүү. Баш жана айкындооч мүчөлөрдүн алдын сызгыла. Ырды жаттагыла.

Артып барат Ата Журттун көркөмү,
Кимдер бөлөйт гүлгө биздин өлкөнү?
Биз бөлөйбүз Ата Журтту гүлзарга,
Биз болобуз Ата Журттун эртеңи.

А. Рыскулов

6-көнүгүү. Схема боюнча сүйлөмдөрдү түзүп, дептериңерге жазгыла.

1. | _____ = _____.
2. | _____ = _____.
3. | _____ = _____.
4. | _____ = _____.

Сүйлөмдө ким жөнүндө, эмне жөнүндө айтылса ал ээ болот. Ээ *ким?* *эмне?* *кимдер?* *эмнелер?* деген суроого жооп берет.

Ээге баш ийип, анын кыймыл-аракетин, абалын билгизген сөздөр баяндооч деп аталат. Ал *эмне кылды?* *эмне кылып жатат?* *кантти?* деген суроолорго жооп берет.

М и с а л ы: Окуучу окуп жатат. Балдар келишти.

Сүйлөмдөрдөгү *окуучу*, *балдар* деген сөздөр сүйлөмдүн ээси, ал эми *окуп жатат*, *келишти* деген сөздөр сүйлөмдүн баяндоочу.

7-көнүгүү. Сүйлөмдөрдү көчүргүлө. Баш мүчөлөрдүн алдын сызгыла.

Күндүн нуру жерге тегиз чачырады. Окуучулар мектепке чогулушту. Класс жетекчилери аларды мектеп багына ээрчитип жөнөштү. Окуучулар бакты тазалашты.

8-көнүгүү. Макалдардын маанисин чечмелегиле. Көчүрүп жазып, баш мүчөлөрүн тапкыла.

1. Адам эмгегинен таанылат,
Дарак жемишинен таанылат.
2. Акылдуу адам ташка дан өстүрөт.
3. Акыл ойго жеткирет,
Өнөр көккө жеткирет.

9-көнүгүү. Туулган жериңерге арнап китепче жасагыла. Сүрөттөрдү тартып, ырларды, тексттерди жазып, кооздогула.

9-сабак. Бир өңчөй мүчөлүү сүйлөмдөр

Сүйлөмдө бирдей суроого жооп берип, бирдей милдетти аткарган сөздөр бир өңчөй мүчөлөр болот. Бир өңчөй мүчөлөрдүн арасына үтүр белгиси коюлат. Бир өңчөй мүчөлөр катышкан сүйлөмдөр бир өңчөй мүчөлүү сүйлөмдөр деп аталат.

М и с а л ы: Кыргызстанда Бишкек, Кант, Кара-Балта шаарлары бар. *Бишкек, Кант, Кара-Балта* – бир өңчөй мүчөлөр.

Кыргыздын Ала-Тоосу

Алтын, күмүш эшилген
Кендериң бар, Ала-Тоо.
Көздөгөнүн койбогон
Мергениң бар, Ала-Тоо.

Ала-Тоонун арасын
Айбандары жойлогон.
Аюу, жолборс, сүлөөсүн
Аралашып ойногон.

Ж. Бөкөнбаев

1-көнүгүү. Ырдагы бир өңчөй мүчөлүү сүйлөмдөрдү көчүрүп жазгыла. Суроо берип, сүйлөмдө аткарган кызматын аныктагыла.

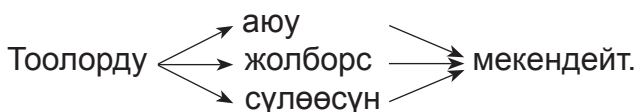
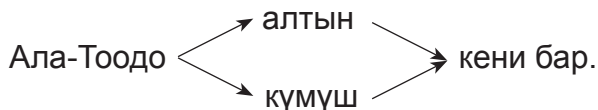
2-көнүгүү. «Кыргыз тоосу уламалап, улашып, кербенчинин төөлөрүндөй чубашып» деген сүрөттөөнү чечмелеп айтып бергиле.

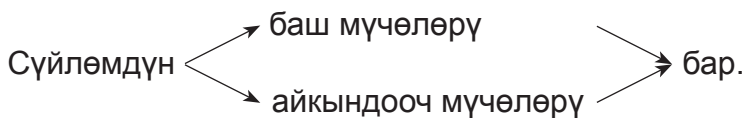
3-көнүгүү. Схема боюнча сүйлөмдөрдү түзгүлө.

1. _____ ~~~~~, ~~~~~, ~~~~~ =
2. _____ ~~~~~, ~~~~~, ~~~~~ =
3. _____ ~~~~~, ~~~~~, ~~~~~ =

4-көнүгүү. Кыргыз тоолорунун сүрөтүн тарткыла. Аны 2–3 сүйлөм менен сүрөттөп жазгыла. Сүйлөмдөрдө бир өңчөй мүчөлөр катышсын.

5-көнүгүү. Чийме боюнча сүйлөм түзүп, дептериңерге жазгыла. Бир өңчөй мүчөлөргө суроо койгула.

6-көнүгүү. Төмөнкү табышмактын жандырмагын тапкыла. Бир өңчөй мүчөлөрдү таап, суроо бергиле.

Төө ооздуу,
Бото көздүү,
Эшек кулактуу,
Эчки чычаңдуу,
Ат аяктуу,
Кой жүндүү,
Бул эмне, тапкыла?

7-көнүгүү. Төмөнкү сүйлөмдөрдөгү бир өңчөй мүчөлөрдүн тыныш белгилерин коюп жазгыла.

Сары-Челек коругунда аюу илбирс элик кийик суусар түлкү сүлөөсүн кашулак кирпич сыяктуу жаныбарлар жашайт. Бул жерде кыргыз жаңгагы бөрү карагат кожомат долоно чие өсөт. Мындай керемет жайды көрүү үчүн жыл сайын туристтер саякатчылар келип турушат.

8-көнүгүү. Ырдагы бир өңчөй мүчөлөрдү тапкыла. Ырды жаттап алгыла.

Адам койгон Күндүн атын, Айдын атын,
Адам койгон Марстын атын, Жердин атын.
Адамдын тилектери тынчтык болуп,
Ааламда төкпөсө экен көздүн жашын!

Т. Кожомбердиев

аалам – дүйнө жүзү

9-көнүгүү. Накыл сөздөрдү окуп чыгып, бир өңчөй мүчөлөрдү тапкыла.

Акты, караны ылгай билген – акылдуу адам.
Ынтымак, ырашкерлик бар жерде ырыскы, береке бар.
Жаратылышты, жан-жаныбарларды коргоо керек.
Өнөр, билим өзү эле келе койбойт, эмгек, окуу менен келет.
Элди, жерди сүйүү – ар адамдын милдети.

10-сабак. Жай сүйлөм

Менин үй-бүлөм

Менин аты-жөнүм – Муктаров Арсен. Биздин үй-бүлөбүз чоң: чоң атам, чоң апам, атам, апам, мен жана карындашым Амина. Мен 4-класста окуйм, Амина балдар бакчасына барат. Биз жекшемби күндөрү таятам менен таенемдикине барып турабыз. Элжар таекем карындашым Аминаны, бөлөм Далияны, мени циркке жана паркка алып барат.

! Жай сүйлөм окуяны, кубулушту жайынча баяндайт. Жай сүйлөмдүн аягына чекит (.) белгиси коюлат.

М и с а л ы: Биздин үй-бүлөбүз чоң.

? 1-көнүгүү.

- Чоң ата, чоң энең сен ким болосуң?
- Таята, таянеңечи?
- Таятандың баласын сен кантип атайсың?
- Ата, апаңардын достору силерге ким болот?
- «Атың барда жер тааны, атаң барда эл тааны» деп эмне үчүн айтылат?

2-көнүгүү. Тексттеги туугандыкты билдирген сөздөрдү катыштырып, өзүңөр жана үй-бүлөңөр жөнүндө жай сүйлөмдөрдөн турган текст түзгүлө.

3-көнүгүү. Сүрөттөгү адамдардын туугандыгын божомолдоп, ат коюп, алар жөнүндө тексттерди түзгүлө. Кимдин тексти канча жана кандай сүйлөмдөрдөн куралды?

4-көнүгүү. Сөздөн сөз жаратып, сүйлөмдөрдү түзгүлө.

Сөз	Сүйлөм
кары	Карыларды урматтоо керек.

5-көнүгүү. Сүйлөмдөрдү ажыратып, тыныш белгилерин коюп жазгыла. Кандай сүйлөм экендигин айтып бергиле.

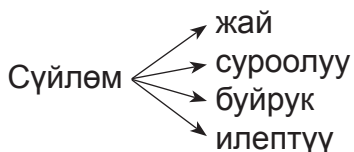
Ата-энени ар дайым урматтап-сыйлаш керек алардын айтканын угуу керек алар дайыма бизди жакшы жолго багыттайт алардын жеңилин жерден оорун колдон алып, жардам берүү керек ошондо гана алардын бизге кылган зор эмгегин бир аз болсо да актаган болобуз.

6-көнүгүү. Макалдарды көчүрүп жазып, маанисин чечмелеп, айтып бергиле. Кандай сүйлөм?

1. Ата-эне – балага тирек,
Бала ата-энеге керек.
2. Атанын сөзү – акылдын көзү.
3. Ырыс алды – ынтымак.

Төмөнкү схеманы эсиңерге тутуп алгыла.

7-көнүгүү. Текстти окуп чыгып, сүйлөмдөргө ажыраткыла.

Эне бул сөздүн мааниси терең эненин балдарына болгон сүйүүсүнө эч нерсе тең келбейт улуу адамдар да энесин сыйлап өтө сүйүшкөн силер да апаңарды сыйлагыла энесин сыйлабаган элин сыйлабайт деген макал бар.

8-көнүгүү. Диалог түрүндө жазгыла. Тыныш белгилерин койгула.

Күндөн минтип сурашты сенин жылуулугуңдан да артык жылуулук барбы бар деп жооп берди күн ал эненин мээримин.

11-сабак. Суроолуу сүйлөм

Суроо иретинде айтылган сүйлөмдү суроолуу сүйлөм дейбиз. Суроолуу сүйлөмдүн аягына (?) суроо белгиси коюлат.

М и с а л ы: Түшүмдүн сыры эмнеде?

Эмнеде?

– Балбандын даңкы эмнеде?	– Жердин сыры эмнеде?
– Күчүндө.	– Ичинде.
– Сулуунун даңкы эмнеде?	– Элдин сыры эмнеде?
– Жүзүндө.	– Ишинде.
– Түшүмдүн сыры эмнеде?	
– Күзүндө.	

Н. Байтемиров

1-көнүгүү. Текстти ролдорго бөлүштүрүп, үн кубултуп окугула.

2-көнүгүү. Ырды окуп чыккыла. Тыныш белгилерине карай кандай сүйлөмдөр экендигин айтып бергиле.

Бөбөктөрдүн суроосу

Күндүн барбы түнөгү?
Курттун барбы жүрөгү?
Кубанганда бизчилеп,
Күчүктөр да күлөбү?

Т. Кожомбердиев

Эгер сенин бөбөгүң сага ушул суроолорду берсе, сен кандай жооп берер элең?

3-көнүгүү.

Үркөр, үркөр топ жылдыз

(Элдик ыр)

– Үркөр, үркөр топ жылдыз,	– Жоо желимде эмнең бар?
Үркүп кайда барасың?	– Аштык айдар уулум бар,
– Жоо желимге барамын.	Жибек созор кызым бар.

4-көнүгүү. Ырдагы сүйлөмдөр кандай сүйлөм экендигин айтып бергиле.

Ак булуттар алыс жактан келеби?
Аскаларды абдан жакшы көрөбү?
Аскаларды жакшы көрөт булуттар,
Ак булуттар – Ала-Тоонун желеги.

Тоо булагы туйлап-туйлап жөнөйбү?
Тереңдикти, көлдү жакшы көрөбү?
Тереңдикти жакшы көрөт булактар,
Тоо булагы – Ысык-Көлдүн бөбөгү.

А. Рыскулов

5-көнүгүү.

Не болот?

– Кезектешип ааламга
Жарык берген не болот?
– Асман, жерди бүркөгөн

Күңүрт нуру не болот?
– Мээрим менен нур берип,
Жылытып турган не болот?

6-көнүгүү. Жай сүйлөмдөрдү суроолуу сүйлөмдөргө айлантип жазгыла.

Кыргыз жеринин жаратылышы кооз. Тоолору бийик. Булактарынын суусу тунук. Абасы таза. Эли ынтымактуу.

12-сабак. Буйрук сүйлөм

Чоң атанын наристеге берген батасы

Агын суудай калыс бол!
Арамдыктан алыс бол!
Жапыз болбой, бийик бол,
Эл-журтуңа ийик бол!

Көрө-көрө көсөм бол,
Сүйлөй-сүйлөй чечен бол!
Ага-ага өзөн бол,
Айланайын, эсен бол!

С. Эралиев

арамдык – жашоодо тыюу салынган нерселер (адалдык деген сөздүн карама-каршы мааниси)

ийик болуу – ийилип кызмат кылуу деген мааниде

көрө-көрө көсөм болуу – турмушта көргөндөрүнөн сабак алып, акылы жетик болуу

Буйрук сүйлөм буюруу, өтүнүү иретинде айтылат. Буйрук сүйлөмдүн аягына илеп (!) белгиси же чекит (.) коюлат.

М и с а л ы: Карынын сөзүн капка сал!

Карылардан бата алып өскүлө.

1-көнүгүү. Ырды көркөм окугула. Чоң ата наристеге эмне деп бата берди? Айтып бергиле.

2-көнүгүү. Ырдын биринчи 4 сабындагы сүйлөмдөрдү суроолуу сүйлөмдөргө айлантип жазгыла. «Бата менен эр көгөрөт, жамгыр менен жер көгөрөт» деген макалдын маанисин чечмелегиле.

3-көнүгүү. Сүрөттөр боюнча буйрук сүйлөмдөр катышкан тексттерди түзгүлө.

4-көнүгүү. Таблицаны дептериңерге көчүрүп, толтургула.

Жай сүйлөм	Суроолуу сүйлөм	Буйрук сүйлөм
Мен Элмира эжемди абдан жакшы көрөм.	Эже, качан келесиз?	Элмира эже, тез келиңиз!

5-көнүгүү. Таяныч сөздөрдү пайдаланып, аңгеме жазгыла.

Таяныч сөздөр: чоң ата, чоң эне, наристе, бала, ата-эне, бата.

6-көнүгүү. Текстти окуп чыгып, буйрук сүйлөмдөрдү көчүрүп жазгыла.

Окуучунун мектептеги жүрүш-турушу

Мектепке өз убагында кел! Мектептин айланасындагы тазалыкты, тартипти сакта! Улууга орой айтып, кичүүнү ыза кылуу жарабайт. Улууга да, кичүүгө да жардам бер!

Мугалим класска киргенде ордундан туруп учураш! Сабак учурунда мугалимдин сөзүн кунт коюп ук! Бардык көңүлүңдү терең билим алууга, жакшы окууга бургун!

7-көнүгүү. Төмөнкү сөздөрдү катыштырып, буйрук сүйлөмдөрдү түзгүлө.
Оку, жардам бер, ойно, кечикпе, ук.

8-көнүгүү. Жай сүйлөмдөрдү суроолуу жана буйрук сүйлөмдөргө айланып жазгыла.

Силер апаңарга жардам бердиңер. Сабагыңарды жакшы окудуңар. Эртең менен эрте турдуңар. Бөбөгүңөрдү ойноттуңар. Мугалимдин айтканын көңүл буруп уктуңар.

Ү л г ү: Силер апаңарга жардам бердиңерби?

Силер апаңарга жардам бергиле!

13-сабак. Илептүү сүйлөм

Бешик той

Элибиздин салт-санаасы кандай сонун! Дүйнөнүн башка элдери сыяктуу эле кыргыздар үчүн да наристенин жарык дүйнөгө келиши – чоң майрам, ар бир үйдүн чексиз кубанычы эмеспи! Ата-эне баланын атын койгондон кийин кырк күн өтүп, бешик тойду өткөрүшөт. Боорсок бышырып, дасторкон жайып, казанда эт кайнап, комуз чертилип, ыркүлкү уланат.

Наристенин бешик тою башталат. Ага чакырылгандар белек-бечкек, көйнөк-кече, акча-тыйын ыроолошот. Адатта, таяке-тайлары бешик жасатып, анын төшөнчү-орунчусун жасалгалап барышат.

Элибиздин каада-салтын барктай билели! Аларды урпактан урпакка өткөрөлү!

урпактан урпакка өткөрүү – атадан балага, муундан муунга өткөрүү

Илептүү сүйлөм чакырык иретинде айтылат. Илептүү сүйлөмдүн аягына илеп белгиси (!) коюлат.

М и с а л ы: Элибиздин каада-салтын барктай билели!

1-көнүгүү.

- Сүйлөмгө чекит кайсы учурда коюлат?
- Суроо белгиси кайсы учурларда коюлат?
- Илеп белгиси кайсы учурларда коюлат?
- Үтүр белгисичи?

2-көнүгүү. Тексттен илептүү сүйлөмдөрдү таап, көчүрүп жазгыла.

3-көнүгүү. Төмөнкү сөздөрдү катыштырып, буйрук жана илептүү сүйлөмдөрдү түзгүлө. Алардын айырмасын айтып бергиле.

Сөз	Буйрук сүйлөм	Илептүү сүйлөм
таяке ага эже ата апа	Элжар таяке, элибиздин каада-салттары жөнүндө айтып бериңизчи.	Мен Элжар таяке менен сыймыктанам!

Ү л г ү: 1-сүйлөмдө таякесине өтүнүү иретинде айтылды. Аягына чекит белгиси коюлду.

2-сүйлөмдө таякеси менен сыймыктангандыгы күчтүү сезим менен айтылды. Аягына илеп белгиси коюлду.

4-көнүгүү. Сүйлөмдөрдү окугула. Кандай сезим менен айтылды.

Баракелде, той башталды!

Чиркин, элибиздин каада-салты кандай сонун!

5-көнүгүү. «Кыргыз элинин салт-санаасы» деген темада жай, суроолуу, илептүү сүйлөмдөрдү катыштырып, аңгеме түзгүлө.

1. Сүйлөм айтылышы боюнча кандай болуп бөлүнөт?
2. Жай сүйлөм деп кандай сүйлөмдү айтабыз?
3. Суроолуу сүйлөм деген кандай сүйлөм?
4. Буйрук сүйлөм дегенчи?
5. Илептүү сүйлөм деген эмне?

14-сабак. Жөнөкөй жана татаал сүйлөм

Элдик байлык

Биздин жашообузда баасы эч нерсе менен өлчөнгүс байлыктар бар. Аларга аба, суу, жер, Күн жана нан кирет. Нан адамдардын түйшүктүү эмгегинен жаралат. Ал – жашоонун гүлазыгы.

Биздин дасторкондо канчалык дүр-дүйүм тамактар болбосун, нансыз береке болбойт. Демек, нан – элдин баарынын ырыскысы, ата-бабаларынан калган ыйык энчиси.

Ал эми нандын курамында адамдын организминде ар дайым керектүү болгон белоктор, углеводдор, калий жана темир туздары арбын. Аш болумдуу заттарга бай.

Адис окумуштуулардын билдирүүлөрүнө караганда, адамга керектүү белоктордун отуз пайызы нандын эсебинен толукталат. Ошондуктан элде мындай сөз бар: «Нан болгон жерде байлык бар».

гүлазык – эң керектүү, түгөнгүс азык
дүр-дүйүм – ар түрдүү
энчи – атадан балага калуучу мурас

Бир сүйлөмдөн туруп, бүткөн айрым бир ойду билдирсе, жөнөкөй сүйлөм болот.

М и с а л ы: Күз келди.

Эки же андан ашык мааниси жагынан байланышкан жөнөкөй сүйлөмдөрдөн куралып, бүткөн бир ойду түшүндүргөн сүйлөмдү татаал сүйлөм дейбиз.

М и с а л ы: Күз келип, жыйым-терим башталды.

1-көнүгүү. Тексттен жөнөкөй сүйлөмдөрдү көчүрүп жазгыла.

2-көнүгүү: Чекиттердин ордуна үндүү тыбыштарды коюп, макалды толуктап жазгыла, маанисин чечмелегиле. Кандай сүйлөм экенин аныктагыла.

Ж...лк...н...н ж...н... т...тт...,
...мг...кч...н...н н...н... т...т...т... .

3-көнүгүү. Тексттен татаал сүйлөмдөрдү көчүрүп жазгыла. Тыныш белгилерине көңүл бургула.

4-көнүгүү. Жөнөкөй сүйлөмдөрдү татаал сүйлөмдөргө айландырып жазгыла.

1. Нансыз жашоо жок. Ал биздин эң негизги азыгыбыз. 2. Дыйкан үрөн септи. Талаага жайкалган буудай өсүп чыкты. 3. Буудай бышты. Комбайн аны чапты.

Ү л г ү: Нансыз жашоо жок, ал – биздин эң негизги азыгыбыз.

Эмнени байкадыңар? Өз-өзүнчө турган сүйлөмдөрдөн бир сүйлөм түзүлдү.

М и с а л ы: Нансыз жашоо жоктугу биринчи сүйлөмдө айтылса, экинчисинде ал ой улантылып, нан биздин эң негизги азыгыбыз экендиги билдирилди. Ушул эки сүйлөм бириктирилип, бир татаал сүйлөм түзүлдү.

5-көнүгүү. Эки тараптагы сүйлөмдөрдү салыштырып окугула. Кайсы сүйлөмдөр жөнөкөй, кайсынысы татаал экенин аныктагыла.

Нандын курамында адамдын организмине керектүү белоктор бар. Анын курамында углеводдор да арбын.

Нан – элдин ырыскысы. Ал ата-бабалардан калган ыйык энчибиз.

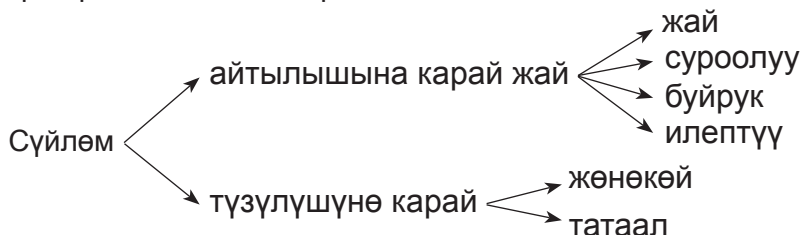
Нан дыйкандын түйшүктүү эмгегинен жаралат. Аны коромжуга учуратпоо керек.

Нандын курамында адамдын организмине керектүү белоктор бар, ошондой эле анын курамында углеводдор да арбын.

Нан – элдин ырыскысы, ал ата-бабалардан калган ыйык энчибиз.

Нан дыйкандын түйшүктүү эмгегинен жаралат, ошондуктан аны коромжуга учуратпоо керек.

6-көнүгүү. Схемага карап, сүйлөмдүн бөлүнүшүнө көңүл бургула. Алардын ар бирине мисал келтиргиле.

7-көнүгүү. Төмөнкү текстти окуп чыгып, ага ат койгула. Түшүнгөнүңөрдү сүйлөп бергиле:

Нан – биздин байлыгыбыз. Нансыз жашоо да, тиричилик да болбостугу жалпыбызга маалым. Нан канчалык көп болсо, ошончолук береке болот.

Колубуздагы ак нан баба-дыйкандардын эмгегинен жаралат. Ал көптөгөн түйшүк менен биздин дасторконубузга келет. Ошондуктан аны коромжуга учуратпайлы.

8-көнүгүү. Макалдардын маанисин чечмелегиле.

Эрдин даңкын эл билет,
Жердин даңкын дыйкан билет.
Ким эмгекти сүйсө, аны ден соолук сүйөт.

9-көнүгүү. Жөнөкөй жана татаал сүйлөмдөрдү катыштырып, «Нан – биздин байлыгыбыз» деген темада аңгеме түзгүлө.

15-сабак. Жат жазуу

16-сабак. Жалаң жана жайылма сүйлөм

Жалаң гана баш мүчөлөрдөн түзүлгөн сүйлөм жалаң сүйлөм деп аталат.

М и с а л ы: Атам иштейт.

Баш жана айкындооч мүчөлөрдөн түзүлгөн сүйлөм жайылма сүйлөм деп аталат.

М и с а л ы: Атам жылкы чарбачылыгында иштейт.

Чабандес бала

Нурлан – жылкычынын баласы. Ал – окуучу. Атасы көптөн бери жылкы чарбачылыгында эмгектенет. Ал – жылкычы. Нурлан жайдыркыштыр атасын ээрчип, ат минип, чыйрак өстү. Бош убактыларында атасына малды багууга кол кабыш кылат. Малды багуунун ыкмасын өздөштүрүп алган. Нурлан жакшы окуйт. Өз ишине тыкан, чыйрак.

Сабак аяктады. Нурлан атасына жардамдашуу үчүн чарбага келди. Ал кунан-тайларды үйрөтүүгө кол кабыш кылууда. Жакында ат чабыш болот. Ал өзү үйрөткөн тайы менен ага катышат. Эң алдыда келем деген үмүтү бар.

чабандес – ат чапкан адам

чыйрак – тың

кол кабыш кылуу – жардамдашуу

1-көнүгүү. Тексттен жалаң сүйлөмдөрдү таап жазгыла.

2-көнүгүү. Макалдын маанисин чечмелегиле. Кандай сүйлөмдөр экендигин аныктагыла.

Аргымактын жакшысы,
Азыраак оттоп, көп жуушайт.
Азаматтын жакшысы,
Азыраак сүйлөп, көп тыңшайт.

3-көнүгүү. Тексттен жайылма сүйлөмдөрдөн 5ти таап, көчүрүп жазгыла.

4-көнүгүү. Адашкан аттарды өз ээлерине таап бергиле. Аларды катыштырып, жалаң жана жайылма сүйлөмдөрдү түзгүлө.

Манас	Телтору
Эр Төштүк	Аккула
Курманбек	Чалкуйрук

5-көнүгүү.

Ким экен?

Ала-Тоонун боорунда,
Ат ойноткон ким экен?
Алтын тондун жакасын,

Тек кайырткан ким экен?
Алтын казык кактырып,
Бек байлаткан ким экен?

Элдики

6-көнүгүү. Жалаң баш мүчөлөрдөн түзүлгөн сүйлөмдөрдү өзүнчө, баш жана айкындооч мүчөлөр катышкан сүйлөмдөрдү өзүнчө жазгыла.

Нурлан окуйт. Нурлан төртүнчү класста окуйт. Атасы иштейт. Атасы жылкычы болуп иштейт. Нурлан жардамдашат. Нурлан атасына жардамдашат. Каникул башталды. Жайкы каникул башталды. Нурлан даярданды. Нурлан ат чабышка даярданды.

7-көнүгүү. Макалдарды окуп чыккыла. Дептериңерге көчүрүп, баш жана айкындооч мүчөлөрүн ажыраткыла.

1. Жакшы бала элпек болот.
2. Акылдуу адам билимди самайт.
3. Эрдин даңкын эл билет,
Жердин даңкын дыйкан билет.

8-көнүгүү. Өзүңөр үч жалаң сүйлөм түзгүлө. Андан кийин аларды жайылма сүйлөмгө айландырып, дептериңерге жазгыла.

9-көнүгүү.

«Чабандес бала» текстинин мазмуну боюнча сүрөт тарткыла. Тарткан сүрөтүңөр боюнча аңгеме жазгыла.

1. Сүйлөм түзүлүшү боюнча канчага бөлүнөт?
2. Жөнөкөй сүйлөм канча сүйлөмдөн түзүлөт?
3. Татаал сүйлөм деп кандай сүйлөмдү айтабыз?
4. Жалаң сүйлөм эмнеден түзүлөт?
5. Жайылма сүйлөмчү?

17-сабак. Төл жана бөтөн сөз

Талаага тай өнүптүр

Бир күнү тай минип жүргөн балдарды көрүп, Абылдын ичи кызыды.

– Тай алып бер! – деп атасына асыла берди.

– Макул, балам, жаз чыксын. Сен мектептен бошогон кезде мен тайыңды даяр кылып коёмун. Ага чейин сен жакшылап окуй бер, – деди атасы.

Жаз чыгып, Абыл мектептен бошоду.

– Баягы тайды эмне кылдың, атаке? – деп Абыл сурай кетти.

– Ал тайың даяр, талаага айдап койдум, чоңоюп калды, – деди атасы.

Таруу быйыл кыйын чыкты. Күз болгондо тарууну Абыл өзү орду. Тарууну жыйнап, кырманга салып, бастырышты. Атасы эки кап таруусун бир жорго тайга сатты.

– Мына балам, баягы талаага айдап койгон тайың, – деди атасы. Талаага тай өнөөрүнө Абыл ошондо ишенди.

К. Тыныстанов

ичи кызыды – кызыкты

кырман – данды чогултуп, бастырып, тазалоочу жай

Сүйлөп жаткандагы адамдын өзүнүн сөзү *төл сөз* деп аталат. Ал эми кимдир бирөөнүн сөзүн пайдаланса, ал *бөтөн сөз* болот. Бөтөн сөз тырмакчага алынып жазылат.

М и с а л ы: Элибизде: «Ат – адамдын канаты», – деп айтылат.

1-көнүгүү.

1. Абыл атасынан эмне деп суранды?
2. Атасы эмне деп жооп берди?
3. Атасы жазында эмне кылды?
4. Күзүндөчү?
5. Абыл эмнеге ишенди?
6. Чын эле талаага тай өнөбү?

2-көнүгүү. Тексттеги сүйлөмдөрдөн 3 сүйлөм алып, төл жана бөтөн сөз түрүндө жазгыла.

Ү л г ү: «Тай алып бер», – деп атасына асыла берди.

3-көнүгүү. Сүрөт боюнча аңгеме түзгүлө. Аңгемеге төл жана бөтөн сөздөр катышсын.

4-көнүгүү. Сөздөн сөз жараткыла. Алар менен төл жана бөтөн сөздөрдү катыштырып, сүйлөмдөрдү түзгүлө.

А б ы л т а й

Сөз	Сүйлөм
тай	Атам мага: «Сага тай энчиледим», – деди.

5-көнүгүү. Жаңылмачты жатка айткыла.

Жорго кара атым,
Жорток тору атым,
Жоргобу, жортокпу,
Жолго карагын.

6-көнүгүү. Көп чекиттин ордуна өзүңөр төл сөздөрдү жазгыла.

1. «Таш кетилет, жаш жетилет», –
2. «Жалкоого алкоо жок», –
3. «Эмгегиң жемиштүү болсо, турмушуң жетиштүү болот», –

18-сабак. Бөтөн сөздүн жазылышы

Бөтөн сөз жай сүйлөм болсо, андан кийин үтүр жана сызыкча (, –) коюлат.

Эгер суроолуу сүйлөм болсо, суроо белгиси жана сызыкча (? –) коюлат.

Ал эми илептүү сүйлөм болсо, илеп белгиси жана сызыкча (! –) коюлуп жазылат. Бөтөн сөз тырмакчага алынат.

М и с а л ы: «Тайды талаага эгип койдум», – деди атасы.

«Талаага тай өнмөк беле?» – деп таң калды Абыл.

«Ырахмат, атаке!» – деди Абыл сүйүнүп.

1-көнүгүү. Төмөнкү схемалар боюнча төл жана бөтөн сөздөрдү катыштырып, сүйлөмдөрдү түзгүлө.

1. «_____», – _____.
2. _____: «_____», – _____.
3. _____: «_____».
4. «_____, – _____, – _____».

Сүйлөм мүчөлөрү боюнча талдоону кантип жүргүзөбүз?

I

1. Сүйлөмдү жазабыз.

М и с а л ы: Күн ааламга нурун чачты.

2. Сүйлөмдүн баяндоочун таап алабыз.

Нурун чачты. Эмне болду?

Чачты – баяндооч. Алдын эки түз сызык менен сызабыз.

3. Сүйлөмдүн ээсин табабыз.

Күн ааламга нурун чачты. Эмне? – Күн – ээ. Астын бир түз сызык менен сызабыз.

4. Сүйлөмдүн айкындооч мүчөлөрүн ажыратабыз.

Күн ааламга нурун чачты.

Чачты эмнесин? – Нурун – айкындооч.

Чачты кайда? – Ааламга – айкындооч.

Астыларын толкун сызык менен сызабыз.

5. Жыйынтыктайбыз.

*Эмне
Эмне? Кайда? Эмнесин? кылды?*

Күн ааламга нурун чачты.

II

1. Татаал сүйлөмдү да сүйлөм мүчөлөрү боюнча дал эле ушундай талдайбыз.

М и с а л ы: Адам баласы жерде жашаса, балык сууда жашайт.

2. Жөнөкөй сүйлөмдөргө бөлүп, алардын баяндоочторун таап алабыз.

Адам баласы жерде жашаса. – Эмне кылса? – Жашаса – баяндооч.

Ким жашаса? – Адам баласы – ээ. – Кайда жашаса? – Жерде – айкындооч.

Балык сууда жашайт. – Эмне кылат? – Жашайт – баяндооч.

Жашайт эмне? – Балык – ээ.

Кайда жашайт? – Сууда – айкындооч.

*Ким? Эмне
Кайда? кылса? Эмне? Кайда? кылат?*

Адам баласы жерде жашаса, балык сууда жашайт.

2-көнүгүү. «Ат – адамдын канаты» деген темада китепче жасагыла. Ат жөнүндө макалдардан, ырлардан жазып, сүрөт тартып кооздогула.

1. Төл сөз деген эмне?
2. Бөтөн сөзчү?
3. Бөтөн сөз кандай жазылат?

19-сабак. Сөз

Касым Тыныстанов

Касым Тыныстанов – кыргыз элинин алгачкы окумуштууларынын бири. Ал 1901-жылы 10-сентябрда Ысык-Көл кылаасындагы Чырпыкты айылында төрөлгөн.

Атасы Тыныстан араб тамгасында кат тааныгандыктан, Касым жети жашка чыкканча эле ага арабча окуу, жазууну үйрөткөн. Андан кийин Касым Ананьево айылындагы өзбек мектебинде окуйт. 1912-жылы Касымды атасы Каракол шаарындагы орус мектебине орноштурат. Касым ал мектептин үчүнчү классын орус тилинде бүтүрөт.

1-көнүгүү. Текст боюнча түшүнүгүңөрдү сүйлөп бергиле. Дептериңерге «Касым Тыныстанов кыргыздын алгачкы окумуштууларынан болгон», – деп жазып, сүйлөм мүчөлөрүнө ажыраткыла.

Бир нече тыбыштан куралып, бир маанини билдирсе, ал сөз болот.
М и с а л ы: апа, ата, бала, кыргыз, окумуштуу.

2-көнүгүү.

1. К. Тыныстанов ким болгон?
2. Ал качан жана кайда төрөлгөн?
3. Ал билимди кайдан алган?

3-көнүгүү. Тексттин 1-абзацын көчүрүп жазып, канча сөз бар экендигин аныктагыла.

4-көнүгүү. Сөздөн сөз жаратып, алар менен сүйлөмдөрдү түзгүлө.

о к у м у ш т у у

Сөз	Сүйлөм
окуу	Окуу – билим чырагы.

5-көнүгүү. Тексттен адамдын жана жер-суунун аттарын билдирген сөздөрдү көчүрүп жазгыла. Алардын жазылышына байкоо жүргүзгүлө.

20-сабак. Тыбыш жана тамга

Кулагыбызга угулган айрым-айрым үндөр тыбыш болот. Тыбыштарды белгилөө үчүн кабыл алынган шарттуу белги тамга деп аталат. Кыргыз тилинде 36 тамга, 39 тыбыш бар.

А л а р: а, аа, б, в, г (карга), г (кереге), д, е, ё, ж (жол), ж (журнал), з, и, й, к (китеп), к (кыргыз), л, м, н, ң, о, оо, ө, өө, п, р, с, т, у, уу, ү, үү, ф, х, ц, ч, ш, щ, ь, ы, ь, э, ээ, ю, я.

1-көнүгүү. Ырдан ким? эмне? деген суроолорго жооп берген сөздөрдүн таап жазгыла.

Сонун

Каз айланып кетпеген,
Көлү сонун кыргыздын.
Как-өрүгү курмадай,
Чөлү сонун кыргыздын.

Түрлүү эгин, дан бүткөн,
Жери сонун кыргыздын.
Чарба малы жайлаган,
Төрү сонун кыргыздын.

Барпы

2-көнүгүү. Ырды көчүрүп жазгыла. Сонун, көлү, түрлүү деген сөздөрдүн канча тамга, канча тыбыштан тургандыгын аныктагыла.

3-көнүгүү. Ырдагы «каз – көл, как – өрүк, эгин – кыргыз», деген сөздөрдөгү к, г тыбыштарынын айтылышына байкоо жүргүзгүлө. Айырмасы барбы?

4-көнүгүү.

- Кыргыздын көлү кандай?
- Чөлү кандай?
- Жери кандай?
- Төрү кандай?

5-көнүгүү. Жаңылмачты жатка айткыла.

Гүлдөр гүлдөп,	Үнүнөн гүлдөр
Гүлүн ачты.	Жыпар чачты.
Гүлүнөн булбул	Жыпардан булбул
Үнүн ачты.	Толкуп-ташты.

6-көнүгүү. Төмөнкү сөздөрдөн тамгасы менен тыбышынын саны бирдей болгон сөздөрдү өзүнчө, тамгасы көп, тыбышы аз болгон сөздөрдү өзүнчө, тамгасы аз, тыбышы көп болгон сөздөрдү өзүнчө бөлүп, таблицага жайгаштыргыла. Эмнени байкадыңар?

Сулуу, апа, ата, аяк, сонун, чарба, кыяк, көл, ээр, эгемендүү, жер, түрлүү, мал, тыянак, айыл, чие, эгин, жээк, жашоо, саякатчы, адам.

Тамгасынын жана тыбышынын саны бирдей сөздөр	Тамгасы көп, тыбышы аз сөздөр	Тамгасы аз, тыбышы көп сөздөр
апа, ...	сулуу, ...	аяк, ...

Созулма үндүүлөр катышкан сөздөрдүн тамгасынын санына караганда тыбышынын саны көбүрөөк болот.

М и с а л ы: аалам – 5 тамга, 4 тыбыштан турат, анткени созулма (аа) 2 тамгадан турганы менен 1 тыбышты билдирет.

Ал эми йоттошкон тамгалар катышкан сөздөрдүн тамгасы аз, тыбышы көп болот.

М и с а л ы: аюу – 3 тамга, 4 тыбыштан турат, анткени ю тамгасы 2 тыбышты билдирет: ю (й + у).

7-көнүгүү. «Сонун» аттуу ырдын мазмунуна карата сүрөттөрдү тарткыла. Тарткан сүрөтүңөр боюнча аңгеме жазгыла.

8-көнүгүү. Ырды жаттагыла.

21-сабак. Үндүү жана үнсүз тыбыштар

Уста

Сапар уста ээр чабат. Ал тал, теректи кыйып, андан тактай жасайт. Ээрдин бөлүктөрүнүн үлгүлөрү боюнча тактайды араалайт. Ээрдин босогосун, кашын чыгарып, аны тери менен каптайт. Кайыштан камчы өрөт. Анын жасаган камчыларын чет өлкөлүктөр да сатып алып кетишет.

Ээрдин кашы, босогосу – ээрдин бөлүктөрү
кайыш – тери

Кыргыз тилиндеги тыбыштар үн менен шыбыштын катышына карай **үндүү жана үнсүз** тыбыштар болуп эки топко бөлүнөт.

Үндүү тыбыштар – 14.

А л а р: а, аа, э, ээ, о, оо, ө, өө, у, уу, ү, үү, ы, и.

Үнсүз тыбыштар – 25.

А л а р: б, в, г (гүл), г (карга), д, ж (жол), ж (журнал), з, й, к (көл), к (кол), л, м, н, ң, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ.

1-көнүгүү.

1. Тыбыш деген эмне?
2. Тамга деп эмнени айтабыз?
3. Кыргыз алфавитинде канча тамга бар?
4. Кыргыз тилинде канча тыбыш бар?

2-көнүгүү. Табышмакты жандыргыла. Жандырмагында канча үндүү, канча үнсүз бар экендигин аныктагыла.

Кыш куйбай, ылай чылабай,
Ичи-тышын шыбабай,
Үй куруп алат кайсы уста,
Балта, керки кармабай.

3-көнүгүү. Тексттин 1–2-сүйлөмдөрүн көчүрүп, үндүү тыбыштардын алдын сызгыла.

4-көнүгүү. Чекиттердин ордуна үнсүз тыбыштарды коюп, макалды толуктап жазгыла. Үндүү тыбыштардын астын бир, үнсүз тыбыштардын астын эки сызык менен сызгыла. Макалдын маанисин чечмелегиле.

Э... и...и – ө...ө... ...е...и .

5-көнүгүү. Сүрөттөр боюнча сүйлөмдөрдү түзгүлө.

6-көнүгүү. «Уста» деген сөзгө синквейн түзгүлө.

1. Уста
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

7-көнүгүү. Макалдарды көчүрүп жазгыла. Үндүү тыбыштардын астын бир, үнсүз тыбыштардын астын эки сызык менен белгилегиле.

1. Берилип иштегендин бели оорубайт,
Коркпой иштегендин колу жоорубайт.
2. Адамды адам кылган – асыл эмгек.

22-сабак. Үндүү тыбыштар

Балдар жазуучусу

Кыргыз балдар адабиятын баштоочулардын бири – Кусейин Эсенкожоев. Анын өмүр баяны өтө кыска, бирок чыныгы элдин уулуна мүнөздүү болгон касиеттерди ичине алат.

Ал бир миң тогуз жүз жыйырманчы жылы Ысык-Көлдүн Жети-Өгүз районунда туулган.

Орто мектепти бүткөндөн кийин Фрунзе шаарындагы педагогикалык институтка келип кирет. Институтта окуп жүргөндө «Саякатчы бала», «Үчүнчү шар», «Родинанын уулу» деген чыгармаларын жаратат.

Жалаң гана үндүн жардамы менен жасалган тыбыштар үндүү тыбыштар деп аталат.

А л а р: а, аа, э, ээ, о, оо, ө, өө, у, уу, ү, үү, ы, и.

1-көнүгүү. Тексттин 1-абзацын көчүрүп жазгыла. Үндүү тыбыштардын астын сызгыла.

2-көнүгүү. Тексттин 3-абзацын көчүрүп жазгыла. Шаар, саякатчы, чыгарма деген сөздөрдүн канча тыбыш, канча тамгадан тургандыгын аныктагыла.

3-көнүгүү. Макалдардын маанисин чечмелегиле. Көчүрүп жазып, үндүү тыбыштарды белгилегиле.

1. Жигитке жетимиш өнөр аздык кылат.
2. Өнөрлүү өлбөйт.

4-көнүгүү. Үндүү тыбыштардын бөлүнүшү боюнча таблица түзгүлө.

5-көнүгүү. Балдар жазуучуларынан дагы кимдерди билесиңер? Алардын кандай чыгармаларын окудуңар эле? Дептериңерге жазгыла.

23-сабак. Кыска жана созулма үндүүлөр

Жоогазын

Кыргыз жериндеги эң сонун гүл – жоогазын. Аны эл мандалак дешет. Анын мекени – алыскы Иран жергеси. Бизде анын алтымыштай түрү өсөт. Анын гүлү өскөн жерге жараша өзгөрүп турат. Кумда өссө, гүлү сары болот. Чоподо өссө, гүлү кызыл болот. Ал Кызыл китепке кирген. Аны коргоо керек.

«Кызыл китеп» – сейрек кездешүүчү жана азайып, жоголуп бара жаткан өсүмдүк, жан-жаныбарларды каттоочу китеп.

Үндүү тыбыштар үндүн катышына карай кыска жана созулма үндүү болуп экиге бөлүнөт.

Кыска үндүүлөргө: а, э, ө, о, у, ү, ы, и тыбыштары, созулма үндүүлөргө аа, ээ, оо, өө, уу, үү тыбыштары кирет.

1-көнүгүү.

1. Үндүү тыбыштар деп кандай тыбыштарды айтабыз?
2. Кыска үндүүлөргө кайсы үндүү тыбыштар кирет?
3. Созулма үндүүлөр кайсылар?
4. Кайсы үндүү тыбыштардын созулмасы жок?

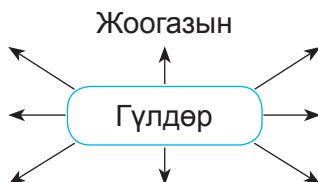
2-көнүгүү. Текстти көчүрүп жазгыла. Үндүү тыбыштарды белгилегиле.

3-көнүгүү. Сөздөн сөз жараткыла. Аларга сүйлөмдөрдү түзгүлө. Үндүү тыбыштардын астын сызгыла.

с у у л у у

Сөз	Сүйлөм
суу	Суу – өмүрдүн азыгы.

4-көнүгүү. Гүлдөр темасы боюнча кластер түзгүлө.

5-көнүгүү. Текстти көчүргүлө. Созулма үндүүлөрдү белгилегиле.

Гүл да музыканы сүйөбү?

Америкалык окумуштуулар гүлдөрдүн тынчтыкта жана катуу добуш чыккан жерде кандайча өсө турганын изилдешкен. Көрсө, гүлдөр тынч абалда жакшы өсүшөт экен. Ошондой эле жагымдуу музыканын да оң таасир эткенин байкашкан. Өсүп турган гүлдү ызы-чуулуу жерге алып барып коюшса, ал он күндөн кийин солуй баштаган экен.

«Байчечекей» журналынан

24-сабак. Жумшак жана каткалаң үнсүздөр

Кенжетайдын ыры

I

Ата-энемдин айтканын
Көңүл коюп угамын.
Насаат укса акылым
Жетилерин туямын.

Мугалимдин сөздөрүн
Көңүлүмө түйөмүн.
Билим менен келечек
Куруларын билемин.

насаат – накыл сөз
жетилерин – өсөрүн

туямын – билемин

көңүлгө түйүү – эстеп калуу, көңүлдө сактоо

Кыргыз тилиндеги үнсүз тыбыштар жумшак үнсүздөр жана каткалаң үнсүздөр болуп экиге бөлүнөт. Жумшак үнсүздөр үн менен шыбыштын жардамы аркылуу жасалат.

А л а р: б, в, г (гу), г (гы), д, ж (жол), ж (журнал), з, й, л, м, н, ң, р.

Каткалаң үнсүздөр жалаң шыбыштын жардамы аркылуу жасалат:

А л а р: к (ки), к (кы), п, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ.

1-көнүгүү.

1. Үнсүз тыбыштар деп кандай тыбыштарды айтабыз?
2. Жумшак үнсүздөргө кайсы тыбыштар кирет?
3. Каткалаң үнсүздөр кайсылар?

2-көнүгүү. Ырдын 1–2-саптарын көчүрүп жазгыла. Жумшак үнсүздөрдүн астын сызгыла.

3-көнүгүү. Макалдардын маанисин чечмелегиле. Дептериңерге көчүрүп, жумшак жана каткалаң үнсүздөрдүн астын сызгыла.

1. Аганы көрүп ини өсөт, эжени көрүп сиңди өсөт.
2. Жакшы болуу – аста-аста, жаман болуу – бир паста.
3. Жакшыга жанаш, жамандан адаш.

4-көнүгүү. Сөз оюнун уланткыла.

насаат → талап → парз → заман → ...

Сөздөрдөгү жумшак жана каткалаң үнсүздөрдү атагыла.

5-көнүгүү. Ырдын 2-куплетин көчүргүлө. Каткалаң үнсүздөрдүн астын сызгыла.

6-көнүгүү. Үнсүз тыбыштардын бөлүнүшү боюнча таблица түзгүлө.

25-сабак. Түгөйлүү үнсүздөр

Кыргыз тилиндеги түгөйлүү үнсүздөр: *б – п, в – ф, д – т, ж – ш, г – к, з – с.*

II

Жакшы менен бир болуп,
Жалкоолордон качамын.
Жаман адат мага да
Жукпасын деп шашамын.

Адеби бар балдарга
Жолдош болуп жүрөмүн.
Келечекте, анткени
Адам болуу тилегим.

«Байчечекей» журналынан

адат – көнүмүш болуп калган сапаттар
адеби бар – тартиптүү

1-көнүгүү. Ырды көчүрүп жазгыла. Түгөйлүү үнсүздөрдүн астын сызгыла.

2-көнүгүү. Түгөйлүү үнсүздөрдүн түгөйүн катыштырып, сөздөрдү түзгүлө. Түгөйлүү үнсүздөрдүн астын сызгыла.

гүл	
заман	
каз	
дарак	
дөө	

Ү л г ү: гүл – күл.

3-көнүгүү. Сөздөн сөз жараткыла. Ал сөздөргө сүйлөмдөрдү түзгүлө.

К

е

н

ж

е

т

а

й

Сөз	Сүйлөм
кен	Кыргызстанда кен байлыктары арбын.

4-көнүгүү. Сүрөткө карата сүйлөмдөрдү түзгүлө. Үнсүздөрдүн астын сызгыла. Алардын ичинен түгөйлүү үнсүздөрдү тапкыла.

5-көнүгүү. Ырды жаттагыла. Мазмунун өз сөзүңөр менен айтып бергиле. Силер да Кенжетайдай болгуңар келеби?

26-сабак. Чейректик жат жазуу

27-сабак. Чейректик кайталоо

Бата

Даам татып элимде,
Бата кылыш салт экен.
Бата менен байыган
Кыргыз улуу калк экен.
Менин бата кылганым
Бөбөгүмө жагыптыр,

Алаканын жайганды
Ал да үйрөнүп алыптыр.
Тамак ичип бүткөндө
Элди күтүп отурат,
Чоңдор бата кылганда
Ал да аларга кошулат.

А. Карымшаков

28-сабак. Алфавит

Комуз

Үч буроо, жалгыз тээк, үч кыл комуз,
Чертилбейт, күүгө келбейт, чебер колсуз.
Опоңой, көргөн көзгө жөпжөнөкөй,
Бирок да өнөрү бар айтып болгус.

А. Осмонов

Тамгалардын катар тартиби менен жайгашуусу алфавит деп аталат. Кыргыз алфавитинде 36 тамга бар.

А л а р: Аа, Бб, Вв, Гг, Дд, Ее, Ёё, Жж, Зз, Ии, й, Кк, Лл, Мм, Нн, ң, Оо, Өө, Пп, Рр, Сс, Тт, Уу, Үү, Фф, Хх, Цц, Чч, Шш, Щщ, Ъ, Ыы, Ы, Ээ, Юю, Яя.

1-көнүгүү.

1. Алфавит деген эмне?
2. Кыргыз алфавитинде канча тамга бар?
3. Алфавитти жатка айтып бергиле.

2-көнүгүү. Ырды көчүрүп, үндүү, үнсүз тыбыштарды белгилегиле.

3-көнүгүү. Ырдагы сөздөрдү алфавит тартиби боюнча жазып чыккыла.

Айтып, буроо, да, жалгыз ...

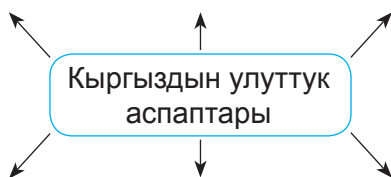
4-көнүгүү. «Комуз» ырынын автору жөнүндө эмнелерди билесиңер?
Төмөнкү текстти окуп, түшүнгөнүңөрдү айтып бергиле.

Алыкул

Алыкул Осмонов Ысык-Көлдү Ата Журт деп билген. Ата Журтту сүйгөн. Сууну, тоо-ташты, чөптү, булутту, кушту, адамды сыйлаган. Алыкул Ата Журтту бүт кыдыргысы келди. Ал Түштүктү, Тянь-Шанды аралады. Акын адамдарды урматтады. Алардын эмгегине ыраазы болду. Сөздү иликтеп, тапканынан ырды жаратты.

К. Жусупов

5-көнүгүү. Кыргыздын улуттук аспаптары боюнча кластер түзгүлө. Аларды алфавит тартибинде жайгаштыргыла.

6-көнүгүү. Табышмакты жандырып, сүйлөм түзгүлө.

Ичи ичинде,
Ичегиси тышында.

(к...з)

7-көнүгүү. Кыргыздын белгилүү комузчулары жөнүндө маалыматтарды чогултуп, портфолиоңорго жайгаштыргыла.

29-сабак. Йоттошкон тамгалар

Биздин тоолор

I

Бизде бийиктиги бир нече чакырым келген тоолор бар. Мындай тоолордун чокуларында эч качан эрибеген түндүк уюлдагыдай ак кар, көк муз жатат. Муну мөңгү дейбиз.

Ала-Тоо, Тянь-Шань, Алай тоолоруна далай экспедиция барып, алардын кен байлыктарын текшерген. Бул тоолордо алтындын, күмүштүн, нефтинин, таш көмүрдүн кендери бар.

Кыргызстандын тоолорун аркар, кулжа, аюу, коён сыяктуу айбанаттар мекендешет. Алма, алча, жаңгак, чие аралаш токойлор көп.

Кыргыз тилинде 4 йоттошкон тамга бар.

А л а р: е, ё, ю, я. Бул тамгалар экиден тыбышты билдирет:

е = $\dot{y}$ + э; ё = $\dot{y}$ + о; ю = $\dot{y}$ + у; я = $\dot{y}$ + а.

е → $\dot{y}$
е → э

ё → $\dot{y}$
ё → о

ю → $\dot{y}$
ю → у

я → $\dot{y}$
я → а

1-көнүгүү.

1. Йоттошкон тамгалар канчоо?
2. Йоттошкон тамгалар канча тыбышты билдирет?
3. Йоттошкон тамгалардын тутумундагы тыбыштарды атагыла.
4. Йоттошкон тамгалар катышкан сөздөрдөн атагыла.

2-көнүгүү. Тексттен йоттошкон тамгалуу сөз катышкан сүйлөмдөрдү көчүрүп жазгыла. Ал сөздөрдүн астын сызгыла. Алардын жазылышына байкоо жүргүзгүлө.

3-көнүгүү. Йоттошкон тамгаларга сөз, сүйлөм түзгүлө.

Тамга	Сөз	Сүйлөм
я ю е ё	экспедиция	Экспедиция тоолордогу кен байлыктарды текшерди.

4-көнүгүү. Текстти көчүрүп жазгыла. Йоттошкон тамгалар катышкан сөздөрдүн астын сызгыла. Түшүнүгүңөрдү айтып бергиле.

II

Балдар, дүйнөдө кайсы тоо сулуу, кооз деп ойлойсуңар?

Географтар Америкадагы Эрозиён кырка тоолору дешет. Ага мен кошулбаймын. Алардын тоолору эски мечиттерге окшош. Биздин Ала-Тоого көз чаптыргылачы!

Түркүн боёк менен боёп койгондой, түркүн оюм салгандай! Анда сулуулук да, улуулук да бар.

К. Жусупов

5-көнүгүү. Ырды көчүрүп жазгыла. Коёнек деген сөзгө тыбыштык талдоо жүргүзгүлө.

Коёнек

Чуркайт биздин коёнек
Кулактары серендеп.
Карап турам күнүгө

Капустаны белендеп.
Көлөкөсүн көргөндө
Корко берет элендеп.

М. Жангазиев

6-көнүгүү. Сөздөрдү тууралап жазгыла:

Койон, ноябрь, чийэ, ойун, бойок, ойум, йанварь, тарбийа, жарыйа, жылгайак.

7-көнүгүү. я, ю, е, ё тамгаларына экиден сөз тапкыла. Алар менен сүйлөмдөрдү түзгүлө.

30-сабак. Айрым үнсүздөрдүн айтылышы жана жазылышы

Учпоочу канаттуулар

Биз куш десе эле асманда уччу канаттууларды эсибизге салабыз. Дүйнөдө уча албай турган канаттуулар да бар. Ишенбейсиңерби? Тапкылачы? Алар – төө куш менен пингвин.

Төө куш Африка жеринде жашайт. Канаты кыска жана кичинекей. Пингвиндер болсо Түндүк муз океанында жана Антарктидада жашайт. Бул жерлер – сөзсүз суук жерлер. Пингвин сууда абдан мыкты сүзөт. Ал күндүз да, түнкүсүн да суу түбүндө жашай берет.

«Кырчын» журналынан

Кээ бир үнсүз тыбыштардын айтылышы жана жазылышы ар башка болот.

М и с а л ы: сөзсүз – сөссүс, уччу – ушчу, түнкү – түңкү ж. б.

Мындай сөздөрдүн жазылышын уңгуга карай аныктоого болот.

М и с а л ы: сөссүз деп айтылат, сөзсүз деп жазылат, анткени уңгусу – сөз. Түңкү деп айтылат, түнкү деп жазылат, анткени уңгусу – түн.

1-көнүгүү. Тексттин 1-абзацын көчүрүп жазгыла. Айтылышы жана жазылышы бирдей болбогон сөздөрдү тапкыла.

2-көнүгүү. 2-абзац менен да дал ошондой иштегиле.

3-көнүгүү. Сөздөн сөз жараткыла. Ал сөздөр менен сүйлөмдөрдү түзгүлө.

Сөз	Сүйлөм
сөз	Биз жаңы сөздөрдү үйрөндүк.

4-көнүгүү. Сөздөрдү тууралап жазып, сүйлөмдөрдү түзгүлө.

Айтылышы	Уңгусу	Жазылышы	Сүйлөм
бүгүңкү ушчу сөссүс күмбү чымбы	бүгүн	бүгүнкү	Бүгүнкү сабак кызыктуу болду.

5-көнүгүү. Кыргыз тилиндеги тыбыштардын бөлүнүшүнө карата таблица түзгүлө.

31-сабак. Көнүгүү иштөө

1-көнүгүү.

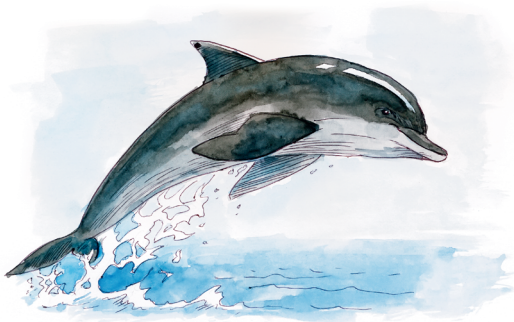
1. Кайсы канаттуулар жылуу жакка учуп кетишет?
2. Биздин жердин канаттуулары кайсылар?
3. Алар кандай камкордукка муктаж?
4. Канаттууларга силер кандай жардам көрсөтөсүңөр?

2-көнүгүү. «Канаттуу» деген сөзгө тыбыштык талдоо жүргүзгүлө.

К – үнсүз, каткалаң, түгөйлүү
 а – үндүү, жоон, кыска
 н –
 а –
 т –
 т –
 уу –

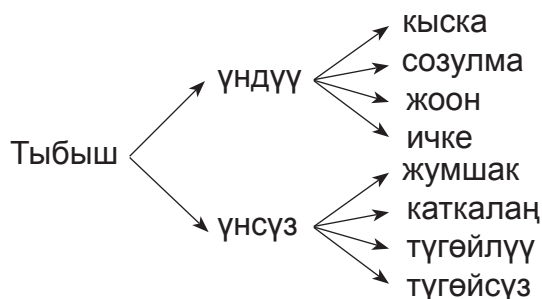
3-көнүгүү. Текстке ат коюп, көчүрүп жазгыла. «Дельфин» деген сөзгө тыбыштык талдоо жүргүзүлө.

Дельфин – сүт эмүүчү жаныбар. Ал сууда жашайт. Алар абдан боорукер. Чөгүп бараткан адамга да жардам беришет. Дельфин сууда тез сүзөт. Аларга деңиз толкундары да тоскоол боло албайт. Дельфин акылдуу болот.

«Байчечекей» журналынан

4-көнүгүү. Схеманы эсиңерге туткула.

5-көнүгүү. Көп чекиттердин ордуна уйкаш сөздөрдү таап жазгыла.

Үкү деген канаттуу
Коркот экен жарыктан.
Үн алышат күкүктөр,
Шакылыктайт с... .

Аюу барат тигине,
Бадалдарды аралап.
Тойполоңдоп секирет,
Жанындагы м... .

Т. Самудинов

6-көнүгүү. Табышмакты жандыргыла. Жандырмагына тыбыштык талдоо жүргүзүлө.

Тиштеп келип ылайдан,
Татынакай үй курат.
Ача куйрук, аппак төш,
Өңү кара жалтырак.
Бул кайсы жаныбар,
Тапкылачы, балдар?

7-көнүгүү. «Ак куу» деген сөзгө синквейн түзгүлө.

1. Ак куу
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

8-көнүгүү. «Келгин куштар» деген темада 3–4 сүйлөмдөн турган текст түзгүлө.

32-сабак. Муун жана ташымал

Сөздүн бир ыргак менен айтылган бөлүгүн муун дейбиз. Сөздө канча үндүү тыбыш болсо, ошончо муун болот.

М и с а л ы: жа-зуу-чу.

Жазууда сөздүн батпай калган бөлүгүн жаңы сапка жазуу ташымалдоо деп аталат. Сөз муунга карата ташымалданат.

1-көнүгүү. Текстти окуп, түшүнгөнүңөрдү айтып бергиле. Акыркы сүйлөмүн муунга бөлүп жазгыла.

Чыңгыз Айтматов

Залкар жазуучу Чыңгыз Айтматов 1928-жылы 12-декабрда Таластын Кара-Буура районундагы Шекер айылында төрөлгөн.

Атасы Төрөкул Айтматов, апасы Нагима Хамзаева өз кезинин эң билимдүү адамдарынан болушкан.

Чыңгыз Айтматовдун балалык чагы Улуу Ата Мекендик согуш учуруна туш келип, ал 14 жашында айылдык кеңештин катчысы болуп иштеген.

Анын «Газетчи Дзюйо» аттуу эң биринчи аңгемеси 1952-жылы жарык көргөн. Айтматовдун «Биринчи мугалим», «Жамийла», «Ак кеме», «Эрте келген турналар», «Гүлсарат» жана башка чыгармалары дүйнө элдеринин көптөгөн тилдерине которулган.

2-көнүгүү.

1. Ч. Айтматов качан жана кайса жерде төрөлгөн?
2. Анын ата-энеси кимдер болгон?
3. Ч. Айтматов согуш учурунда ким болуп иштеген?
4. Анын эң алгачкы чыгармасы кайсы?
5. Ч. Айтматов жөнүндө билгениңерди айтып бергиле.

3-көнүгүү. Тексттин 1–3-сүйлөмдөрүн көчүрүп жазгыла. Ташымалдоого болбой турган муун барбы? Байкагыла.

Муундун *ачык муун, жабык муун, туюк муун* деген үч түрү бар.

Ачык муун жалаң гана үндүү тыбыштан турат, же үнсүз менен башталып, үндүү менен аяктайт.

М и с а л ы: *а-па, а-та, э-же*.

Жабык муун үндүү менен башталып, үнсүз тыбыш менен бүтөт.

М и с а л ы: *ат, от, эт*.

Туюк муун үнсүз менен башталып, үнсүз менен аяктайт.

М и с а л ы: *мек-теп*.

4-көнүгүү. Тексттин 4-сүйлөмүндөгү сөздөрдү муунга ажыраткыла. Муундун түрүн аныктагыла.

5-көнүгүү. Ч. Айтматовдун кандай чыгармаларын билесиңер? Аларды муунга бөлүп жазгыла.

Ү л г ү: Ак ке-ме, ...

6-көнүгүү. Ч. Айтматов жана анын чыгармачылыгы тууралуу китепче жасагыла.

33-сабак. Көнүгүү иштөө

1-көнүгүү.

1. Муун деген эмне?
2. Сөздү муунга кантип ажыратабыз?
3. Муундун кандай түрлөрү бар?
4. Ташымалдоону эмнеге карата жүргүзөбүз?
5. Бир муундуу сөздөр ташымалданабы?

2-көнүгүү. Төмөнкү сүйлөмдөрдөгү сөздөрдү муунга ажыратып жазгыла.

Чыңгыз Айтматов – залкар жазуучу. Ал – кыргыз элинин сыймыгы.

3-көнүгүү. Төмөнкү таблицаны дептериңерге көчүрүп, толтургула.

Эрежелер	Мисалдар
Бир тамгадан турган муун ташымалданбайт.	а-па
Эки үндүүнүн ортосуна бир үнсүз келсе, ал үнсүз кийинки муунга кошулуп ташымалданат.	ка-тар
Эки үндүүнүн ортосуна эки үнсүз келсе, экөө эки муунга ажырап ташымалданат.	бал-дар

4-көнүгүү. Жаңылмачты жатка айткыла.

Ала-Тоодо аралча бар,
Аралчада ала арча бар.
Ала-Арчада аралча бар.
Ал арчада бал алча бар.

5-көнүгүү. Муунга туура бөлүп көчүргүлө.

Уул-у бул мен-ин жерг-ем-дин,
Уул-ун-дай бол-уп элде-рдин,
Күн бол-уп Чы-ңгыз күл-үң-дөп,
Көз май-ын ал-ат кө-ргө-ндүн.

Т. Үмөталиев

6-көнүгүү. Табышмактарды жандыргыла.

- 1) Кат-кат тону бар,
Ичи толо кени бар.

(к...п)

- 2) Такыр кат билбейм,
Аны мойнума алам.
Кыла жүргөн кесибим,
Кылымдар бою жазам.

(к...м с...п)

- 3) Короо ак, кой кара.

(к...з, ж...уу)

7-көнүгүү. Ребусту жандыргыла.

• • , •

• • •

• • , , • •

• • • • , ,

8-көнүгүү. Сүрөт боюнча текст түзгүлө.

9-көнүгүү. Макалдарды чечмелегиле.

1. Адамды кийиминен тааныбайт, ишинен тааныйт.
2. Берген – алат, эккен – орот.
3. Уста темирден да алтын кылыч жасайт.

34-сабак. Сөздүн түзүлүшү

Биринчи мугалим

(Повесттен үзүндү)

I

Күздө биздин айылга шинель кийген чоочун жигит келди. Элдер ал жөнүндө мындай деп айтышты: «Бул Дүйшөн деген жигит, мектеп ачып, бала окутат экен». Чын эле ушундан кийин Дүйшөн айылды үймө-үй кыдырып, балдарды окууга чогултуп жүрдү.

шинель – аскер кийими

чоочун – тааныш эмес

Сөз эки бөлүктөн түзүлөт. Алар уңгу жана мүчө деп аталат.
М и с а л ы: аталар деген сөздүн уңгусу – ата, мүчөсү – лар.

1-көнүгүү.

1. Сөз канча бөлүктөн турат?
2. Алар эмне деп аталат?
3. Уңгу жана мүчөгө мисалдарды келтиргиле.

2-көнүгүү. Тексттин 3 сүйлөмүн көчүрүп жазып, сөздөрдү уңгу, мүчөгө ажыраткыла.

3-көнүгүү. Табышмактын жандырмагын тапкыла. Жандырмагы менен сүйлөм түзүп, сөздөрдү уңгу, мүчөгө ажыраткыла.

Ата-энеңдей мээрим төгүп,
Күлө карап турган ким?
Билим кенин талыкпастан,
Бөбөктөргө сунган ким?

(М...М)

4-көнүгүү. Сөздөн сөз жараткыла. Алар менен сүйлөмдөрдү түзгүлө.

б

и

л

и

м

д

ү

ү

Сөз	Сүйлөм
билим	Алган билимибизди турмушта пайдаланууга үйрөнөбүз.

5-көнүгүү. Ч. Айтматовдун «Биринчи мугалим» повестинен үзүндүнү айтып бергиле. Ч. Айтматовдун дагы кандай чыгармаларын билесиңер?

35-сабак. Уңгу жана мүчө

II

Дүйшөн бизди окута баштады. Анын биз үчүн жумшаган эмгеги талаага кеткен жок. Ошондо тоо койнундагы кыргыз балдары үчүн укмуштай жаңы дүйнө ачылды.

Бизди жерге төшөлгөн саманга отургузуп, колубузга бирден дептер, бирден калем берди. Ар бирибизге атайлап жасалган кичинекей тактайды берип: «Муну тизеңерге коюп, кат жазасыңар», – деди.

Ч. Айтматов

талаага кеткен жок – бекерге кеткен жок

Сөздүн маани берүүчү бөлүгү анын уңгусу болот. Ал эми уңгуга жалганып, ага кошумча жаңы маани киргизген бөлүгү мүчө деп аталат.

М и с а л ы: китепкана деген сөздүн уңгусу – китеп, мүчөсү – кана.

1-көнүгүү. Тексттин 1-абзацын көчүрүп жазып, сөздөрдү уңгу жана мүчөгө ажыраткыла.

2-көнүгүү. Тексттин 2-абзацы менен да дал ошондой иштегиле.

3-көнүгүү. Макалдардын маанисин чечмелегиле.

1. Билим алуу – ийне менен кудук казгандай.

2. Билим – өнөр чырагы.

Билим, чырагы деген сөздөрдүн уңгусун тапкыла.

4-көнүгүү. Ч. Айтматов жөнүндө синквейн түзгүлө.

1. Ч. Айтматов

2.

3.

4.

5.

5-көнүгүү. «Менин биринчи мугалимим» деген темада аңгеме жазгыла. Сөздөрдү уңгу жана мүчөлөргө ажыраткыла.

36-сабак. Сөз жасоочу мүчөлөр

Нускалуу ырлар

Эстүү бала сабакка
Эрте туруп камынат.
Кийим кийип, жуунуп,
Китеби толук салынат.
Кайта-кайта сабагын
Бышык окуйт жаңылап.

Жакшы бүтсө окуусун,
Ырыс-бакка малынат.
Кээ бир жалкоо сабакты
Билбейт десе таарынат.
Мугалимдер сураса,
Жооп бербей жаңылат.

О. Бөлөбалаев

Өзү жалганган сөздүн маанисин өзгөртүп, жаңы мааниге өткөрүп, жаңы сөз жасаган мүчөлөрдү сөз жасоочу мүчө дейбиз.

М и с а л ы: Жазуучу деген сөздүн уңгусу – жаз, ага -уу, -чу деген сөз жасоочу мүчөлөр жалганып, жазуу, жазуучу деген жаңы сөздөр жасалды.

1-көнүгүү. Ырдын 1–4-саптарын көчүрүп жазгыла. Эстүү, сабакка, китеби деген сөздөрдү уңгу, мүчөгө ажыраткыла.

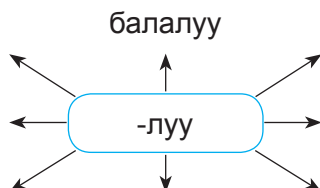
2-көнүгүү. Макалдардын маанисин чечмелегиле. Көчүрүп жазып, уңгу, мүчөгө ажыраткыла.

Билеги күчтүү бирди жыгат,
Билими күчтүү миңди жыгат.
Билимдүүнүн сөзү өткүр,
Мергенчинин көзү өткүр.

3-көнүгүү. Таблицаны дептериңерге көчүрүп, толтургула.

Уңгу	Мүчө	Жаңы
акыл бала сүрөт	-луу	
окуу жазуу тарбия	-чы	
суу таш тоо	-дай	

4-көнүгүү. Сөз жасоочу -луу мүчөсү менен жасалган сөздөрдөн кластер түзгүлө.

5-көнүгүү. Ырды окуп чыгып, «Нускалуу ырлар» менен салыштыргыла. Кандай окшоштукту байкадыңар? Айтып бергиле. Ырды жаттагыла.

Кут алчу билим

Эгер элиң эмгегинди кааласа,
Ак дилиңден аткарып бер жараса,
Жалкоолонбо, ишинди таштап койбо,
Сөз, ишин бирдей болсун жарык жолдо.
Эрте туруп, кеч жаткын, илең болбо,
Эрте турган бакытты алат колго.

Ж. Баласагын

6-көнүгүү. Сөз жасоочу мүчөлөрдү пайдаланып, эстүү бала, жалкоо бала жөнүндө сүйлөмдөрдү түзгүлө.

7-көнүгүү. Эстүү бала менен жалкоо баланы мүнөздөп, Венндин диаграммасын түзгүлө.

37-сабак. Сөз өзгөртүүчү мүчөлөр

Мугалим

Ата-энемдей алпечтеген,
Талыкпастан билим берген,
Агай менен эжейлерим
Бакытыбыз бизге келген.

Билим үйүн кенен ачкан,
Келечекке үрөн чачкан,
Акыл болуп уюп калды
Ар бир сөзү бизге айткан.

Силер бизге маяк, желек,
Баркыңар зор, болбос ченеп.
Жандай сүйгөн эже-агайлар,
Жакшы окуу – бизден белек.

Ж. Жапиев

Сөзгө уланып, анын грамматикалык гана маанисин өзгөртө алган мүчө сөз өзгөртүүчү мүчө болот.

М и с а л ы: китептердин деген сөздүн уңгусу китеп, ал эми *-тер*, *-дин* мүчөлөрү – сөз өзгөртүүчү мүчөлөр.

1-көнүгүү.

1. Сөздүн мүчөсү деген эмне?
2. Ал кандай топторго бөлүнөт?
3. Сөз өзгөртүүчү мүчө деп кандай мүчөнү айтабыз?

2-көнүгүү. Ырдын 1-куплетин көчүрүп жазгыла. Сөздөрдү уңгу, мүчөгө ажыратып, сөз өзгөртүүчү мүчөлөрдүн астын сызгыла.

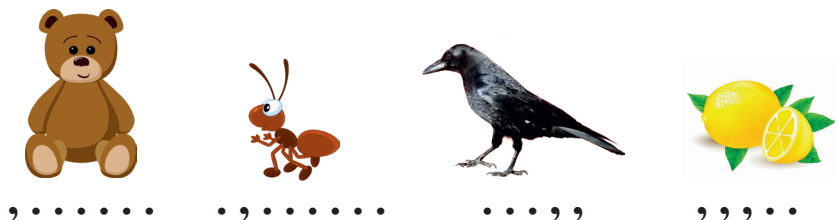
3-көнүгүү. Көп чекиттердин ордуна тиешелүү мүчөлөрдү коюп жазгыла.

1. Билимдүү... сөз... өткүр,
Мергенчи... көз... өткүр.
2. Сабыр... түб... сары алтын.

4-көнүгүү. Сөз өзгөртүүчү мүчөлөрдү катыштырып, сөздөрдү, алардан сүйлөмдөрдү түзгүлө.

Мүчө	Сөз	Сүйлөм
-лар		
-нын		
-га		
-сы		

5-көнүгүү. Ребусту жандыргыла.

6-көнүгүү. Мугалим жөнүндө ырлардан, макалдардан таап жазгыла. Жаттап да алгыла.

38-сабак. Уңгу сөздүн аяккы тыбышына карата мүчөнүн башкы тыбышынын өзгөрүшү

Жомок

Жомоктор илгери-илгери пайда болгон. Адамдар кубанычын, кайгысын, тилегин, максатын, кыялын жомок аркылуу айтышкан. Жомоктор жөө жомоктор, укмуштуу жомоктор болуп бөлүнөт. Жомоктордо жалкоолорду шылдыңдашкан, акылдууларды макташкан. Жакшы каармандай болууну каалашкан, жакшы турмушту эңсешкен. Арийне, жомоктор кызыктуу. Өзгөчө жаш балдар жомокту кызыгып угушат.

Ошондуктан Момун карыя небересине кыргыздардын жашоо-турмушу, мүйүздүү Бугу Эне жөнүндө кереметтүү жомокторду айтып берчү.

«Кырчын» журналынан

тилек – каалоо

кереметтүү – укмуштуу

Уңгу сөздүн аягы үндүү тыбыш менен аяктаса, мүчөнүн башындагы тыбыш өзгөрбөйт. Ал эми уңгунун аягы жумшак үнсүз менен аяктаса, мүчөнүн башкы тыбышы жумшак үнсүзгө өтөт. Уңгунун аягы каткалаң үнсүз менен аяктаса, мүчөнүн башкы тыбышы каткалаңга өтүп өзгөрөт.

М и с а л ы: апа-лар – апалар, кыз-дар – кыздар, кат-тар – каттар.

1-көнүгүү. Тексттин 1-абзацын көчүрүп жазгыла.

Адамдар, акылдуулар, жалкоолор, жомоктор деген сөздөрдү уңгу, мүчөгө ажыраткыла. -лар мүчөсү кандай болуп өзгөрдү?

2-көнүгүү. Тексттин 2-абзацын көчүрүп жазгыла. Карыя, кубаныч деген сөздөрдү жөндөгүлө. Мүчөнүн башкы тыбышы кандай болуп өзгөрдү?

3-көнүгүү. Макалдарды чечмелегиле.

1. Жиптин узуну жакшы,
Кептин кыскасы жакшы.
2. Акылдуунун сөзү кыска, айта салса – нуска.

4-көнүгүү. Сүрөт боюнча текст түзгүлө. Текстиңердин биринчи сүйлөмүн уңгу, мүчөгө ажыраткыла.

 5-көнүгүү. Таблицаны дептериңерге көчүрүп, толтургула. Мүчөнүн башкы тыбышынын өзгөрүшүнө байкоо жүргүзгүлө.

Уңгу	Мүчө	Сөз
суу адам кат	-лар	
бала мектеп сабак	-га	

39-сабак. Жат жазуу

40-сабак. Сөздүн түрлөрү

Жапайы жаныбарлар

Аскалуу тоолорубуздан илбирстерди, сүлөөсүндөрдү, ак тырмактуу күрөң аюуларды, карышкырларды көрөбүз. Адырлардан, токойлордон кекиликтерди, чилдерди, кыргоолдорду, каракур, улар, көгүчкөндөрдү көрөсүң.

Республикабыздын аймагында жапайы жаныбарлардын, канаттуулардын тукумун көбөйтүү максатында бир катар атайын коруктар түзүлгөн. Тескей Ала-Тоосундагы капчыгайлар, Жети-Өгүздүн өрдөшү жаныбарлардын коругуна айландырылган.

«Ысык-Көл энциклопедиясы»

капчыгай — кенен, чоң кокту
өрдөш — жогорку жак, өр

корук — жапайы жаныбарларды, канаттууларды коргоп, багуучу жай

Сөз түзүлүшүнө карай уңгулаш сөздөр, жөнөкөй сөздөр, татаал сөздөр, кош сөздөр, кошмок сөздөр, кыскартылган сөздөр болуп бир нече түргө бөлүнөт.

1-көнүгүү.

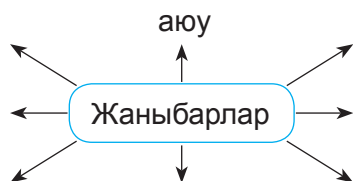
1. Кандай жапайы жаныбарлар бар?
2. Кандай канаттууларды билесиңер?
3. Коруктар кайсы жерлерде түзүлгөн?
4. Зоопарктан кандай жапайы жаныбарларды көрдүңөр эле?

2-көнүгүү. Тексттин башындагы 3 сүйлөмдү көчүрүп жазгыла. Канча сөз бар экендигин санагыла. Эң аз сөздөн жана эң көп сөздөн турган сүйлөмдөрдү аныктагыла.

3-көнүгүү. Жаңылмачты жатка айткыла.

Көп карышкыр
Көк карышкырды талап,
Көк карышкыр
Көп карышкырды кабат.

4-көнүгүү. Текстте кездешкен жаныбарлар жана канаттуулар боюнча кластер түзгүлө.

5-көнүгүү. Сөздөн сөз жараткыла. Алар менен сүйлөмдөрдү түзгүлө.

К – кызыл. Жаратылышта азайып бараткан жаныбарлар «Кызыл китепке» киргизилген.

о –

р –

у –

к –

6-көнүгүү. Тексттин 2-абзацын көчүрүп жазгыла. Корук деген эмне экенин, ал эмне үчүн түзүлөрүн айтып бергиле.

7-көнүгүү. Жөнөкөй жана татаал сөздөрдү катыштырып, зоопарктан көргөн жаныбарларыңар жөнүндө жазгыла.

41-сабак. Уңгулаш сөздөр

Уңгулары бирдей болгон сөздөр уңгулаш сөздөр деп аталат.
М и с а л ы: бала – балалык – балалуу – баладай – балакай.

Баарынан ким күчтүү?

(Жомоктон)

1

Кыштын күнү кыргоол дарыянын жээгине келип суу иче баштады. Ошондо узун куйругу музга жабышып, чыкпай калган экен.

– Ой, ой, көк муз! Дүйнөдө сенден күчтүү эч нерсе жок бейм! Заматтын ортосунда куйругумду таштай бекем кармапсың, – деди кыргоол.

– Жок, менден жазгы жамгыр күчтүү. Ал жааганда мен бат эле эрип кетем.

Анда жамгыр айтты:

– Мен кайдан күчтүү болоюн! Менден көк чөп күчтүү.

1-көнүгүү. Текстти окуп, түшүнгөнүңөрдү айтып бергиле.

2-көнүгүү. Текстти ролдорго бөлүштүрүп окугула.

3-көнүгүү. Тексттеги суу, муз, жазгы, күчтүү деген сөздөргө уңгулаш сөздөрдү тапкыла.

Ү л г ү: суу – суудай – суусуз.

4-көнүгүү. Кыргоолдун, муздун, жамгырдын сүйлөшкөнүн өз сөзүңөр менен жазгыла.

5-көнүгүү. Уңгулаш сөздөргө сүйлөмдөрдү түзгүлө.

Күчтүү, күчсүз; жазгы, жазында; жамгырдуу, жамгырдай.

6-көнүгүү. Сөздөн сөз жараткыла. Алардын уңгулаш сөздөрүн тапкыла.

Сөз	Уңгулаш сөз
ыр	ырчы, ырда

42-сабак. Жөнөкөй жана татаал сөздөр

II

Анда көк чөп айтты:

– Менде эч кандай ал-күч жок. Баарынан кой күчтүү!

Анда кой минтип маарады:

– Менде күч кайдан болсун! Дүйнөдө карышкырдан өтөр эч бир балбан жок.

– Силер эч нерсени билбейт экенсиңер! Баарынан киши күчтүү! Анын колунан баары келет, – деп улуду көк бөрү.

Мына ошентип, жер жүзүндө бардыгынан киши күчтүү болуп чыккан экен.

Бир сөздөн туруп, бир мааниге ээ болгон сөз жөнөкөй сөз деп аталат.

М и с а л ы: суу, жамгыр, чөп.

Эки же андан ашык сөздөрдүн айкашынан түзүлүп, бир маанини билдирсе, татаал сөз деп аталат.

М и с а л ы: жашоо-тиричилик, ал-күч, жер жүзү.

1-көнүгүү.

1. Жөнөкөй сөз деп эмнени айтабыз?
2. Татаал сөздөр кандай болот?
3. Жөнөкөй жана татаал сөздөргө мисалдарды келтиргиле.

2-көнүгүү. Тексттин 1–3-сүйлөмдөрүн көчүрүп жазгыла. Канча сөз бар экендигин санагыла. Жөнөкөй сөздөрдү атагыла.

3-көнүгүү. Тексттеги ал-күч, алдуу-күчтүү, көк бөрү, эч бир, эч нерсе, жер жүзү деген татаал сөздөрдү катыштырып, сүйлөмдөрдү түзгүлө.

4-көнүгүү. Макалдардын маанисин чечмелегиле.

1. Адам акылы менен күчтүү.
2. Билеги күчтүү бирди жыгат,
Билими күчтүү миңди жыгат.
3. Акыл – тозбогон тон,
Билим – түгөнбөгөн кен.

5-көнүгүү. Текстти ролдорго бөлүштүрүп окугула.

6-көнүгүү. Жөнөкөй жана татаал сөздөргө 5тен мисал жазгыла.

43-сабак. Кош сөздөр

Уз мугалим

Жумабүбү апа 50 жылдан ашуун бир мектепте башталгыч класстардын мугалими болуп эмгектенген. Ал жүздөгөн жаш жеткинчектерге таалим-тарбия берип, башталгыч мектептин уясынан учурду. Талыкпаган эмгеги менен окуучуларынын, ата-энелердин урмат-сыйына ээ болду. Мамлекеттик көптөгөн сыйлыктар менен сыйланды.

Жумабүбү апа ардактуу мугалим эле эмес, колунан көөрү төгүлгөн чебер уз болгон. Ал калпак, тебетей, кемсел, белдемчи, кош этек көйнөк сыяктуу улуттук кийимдерди көркөмдөп тикчү. Шырдак, ала кийиз, туш кийиз, курак төшөк сыяктуу улуттук буюмдарды келиштире жасачу.

Уз мугалим мектепте көркөм кол өнөрчүлөр кружогун уюштуруп, кыздарга сайма сайганды, оюм-чийимди, кийим тиккенди үйрөткөн.

Жумабүбү апа Кыргызстан кол өнөрчүлөр союзунун мүчөсү болгон. Ал жасаган буюмдар республикалык кароо-сынактарда баалуу сыйлыктарга татыган.

уз – кол өнөрчү, чебер

кемсел – сырт кийим

белдемчи – аялдардын улуттук кийими

туш кийиз – дубалга тагылуучу улуттук буюм

Бири-биринин маанисин толуктап турган эки сөздүн тизмегинен туруп, бир маанини түшүндүргөн сөздөрдү кош сөздөр деп айтабыз. Кош сөздөрдүн ортосуна сызыкча белгиси коюлуп жазылат.

М и с а л ы: ата-эне, таалим-тарбия, урмат-сый.

1-көнүгүү. Текстти окуп, түшүнгөнүңөрдү айтып бергиле.

2-көнүгүү. Сөздүктү дептериңерге көчүрүп жазгыла. Алар менен сүйлөмдөрдү түзгүлө. Сөздөрдү жаттап алгыла.

3-көнүгүү. Тексттин 1-абзацын көчүрүп жазгыла. Кош сөздөрдүн астын сызгыла.

4-көнүгүү. Тексттин 2–3-абзацтары менен да дал ошондой иштегиле.

5-көнүгүү. Кош сөздөр менен сүйлөмдөрдү түзгүлө.

Кош сөздөр	Сүйлөмдөр
таалим-тарбия оюм-чийим ата-эне кооз-кооз	

6-көнүгүү. Кластерди кош сөздөр менен толуктагыла.

7-көнүгүү. Суроолорго кош сөздөрдү катыштырып, жооп жазгыла.

- Силердин мектебиңерде кандай ийримдер бар?
- Сен кайсы ийримге катышасың?
- Ийримден эмнелерди үйрөндүң?

44-сабак. Кошмок сөздөр

Кесибибим – келечегим

Жашоо-тиричиликте керектүү кесиптер абдан көп. Алардын ээлери өз адистигин мыкты билишет. Мисалы, куруучу бийик-бийик, кооз үйлөрдү курат. Автобустун, маршруттук таксинин айдоочулары элди аркы-терки ташыйт. Дарыгерлер адамдарды ар түрдүү оору-сыркоодон айыктырып, ар дайым саламаттыктын сакчысы болушат. Алар биздин ден соолугубуз үчүн кам көрүшөт.

Мугалим эжебиз бизге билим-тарбия берип, билбегенибизди үйрөтөт. Ырчы-комузчулар өздөрүнүн ыркүүлөрү менен элге жагымдуу маанай тартуулашат. Ар түрдүү кесип ээлери Ата Мекени, эл-жери үчүн ар дайым кызмат кылышат. Ал эми силер, кымбаттуу окуучулар, келечекте кайсы кесиптин ээси болосуңар? Ал кесип менен Мекениңерге кандай салым кошот элеңер?

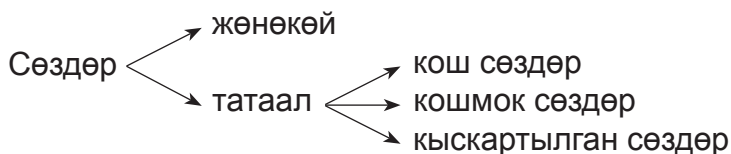

Толук маанилүү эки же андан ашык сөздөрдөн куралып, бир маанини түшүндүргөн сөздөрдүн айкашын кошмок сөздөр дейбиз.

М и с а л ы: Ата Мекен, темир жол, бака жалбырак ж. б.

Жер-суунун аттарын билдирген татаал сөздөр да кошмок сөздөргө кирет.

М и с а л ы: Ысык-Ата, Узун-Кыр, Чоң-Сары-Ой, Ала-Арча.

1-көнүгүү. Кошмок сөздөрдү катыштырып, тексттеги кесип ээлери менен сүйлөмдөрдү түзгүлө.

Ү л г ү: Дарыгерлер биздин ден соолугубуздун чың болушу үчүн кам көрүшөт.

2-көнүгүү. Сүйлөмдөрдөн кош жана кошмок сөздөрдү тапкыла.

1. Кесиптин түрү көп, бирок ар бир адам өзүнө жакканын тандап алат.
2. Кийин-кийин биз да бир кесипти тандайбыз.
3. Ар түрдүү кесип ээлери Ата Мекени үчүн кызмат кылууга даяр.

3-көнүгүү. Сөздөн сөз жараткыла. Алар менен кошмок сөздөрдү катыштырып, сүйлөмдөрдү түзгүлө.

м у г а л и м

Сөз	Сүйлөм
ага	Менин агам Ысык-Атада дарыгер болуп иштейт.

4-көнүгүү.

1. Кандай кесиптерди билесиңер?
2. Кесиптердин кайсынысы эң керектүү деп ойлойсуңар?
3. Текстте кандай кесиптер жөнүндө айтылган?
4. Силерге кайсы кесип жагат?

45-сабак. Кыскартылган сөздөр

? Ким кайдан билим алат жана эмгектенет?

Болочоктогу ветеринар КАУда билим алат.
КАУ – Кыргыз агрардык университети.

МАИ кызматкери болуу үчүн ИИМдин академиясында окушат.

МАИ – Мамлекеттик автоинспекциясы.

ИИМ – Ички иштер министрлиги.

Энергетиктер ГЭСтерде эмгектенишет.
ГЭС – гидроэлектростанция.

Болочоктогу спортсмендер КМДТСада билим алышат.

КМДТСА – Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы.

! Айрым сөздөр баш тамгаларынан, башкы муундарынан кыскартылып, бириктирилип айтылат жана жазылат. Мындай сөздөр кыскартылган сөздөр болот.

М и с а л ы: Кыргыз улуттук университети – КУУ, Бириккен Улуттар Уюму – БУУ.

1-көнүгүү.

1. Кош сөздөр кандай болот?
2. Кошмок сөздөр деген кандай сөздөр?
3. Кыскартылган сөздөр деп кандай сөздөрдү айтабыз?

2-көнүгүү. Кыскартылган сөздөр боюнча түшүнгөнүңөрдү айтып бергиле.

3-көнүгүү. Кыскартылган сөздөрдү катыштырып, тексти улантып жазгыла.

Комузчулар, артисттер Кыргыз улуттук филармониясында, Кыргыз мамлекеттик академиялык драма театрында эмгектенишет.

4-көнүгүү. Төмөнкү кыскартылган сөздөрдү чечмелегиле, алар менен сүйлөмдөрдү түзгүлө.

КМАДТ, УКГ, БУУ, УКК.

5-көнүгүү. Ким кайдан билим алат? Окуу жайлардын кыскартылган аттарын чечмелеп жазгыла. Силер кийин кайсы окуу жайынан окугуңар келет?

Экономист

Дарыгер

Инженер

Комузчу

КТУ

КЭУ

КММА

КУК

6-көнүгүү. Кыскартылган сөздөрдүн астын сызгыла. Аларды чечмелегиле.

Биздин улуттук сыймыгыбыз болгон «Манас» эпосу БУУнун улуттук мурастар тизмесине катталды. Бул жалпы элдин жана ЖКнын депутаттарынын аракеттери менен ишке ашты. Биз эпосубуз менен сыймыктанабыз. Мындай эпос КМШ мамлекеттеринде, ал тургай дүйнө жүзүндө жок.

7-көнүгүү. Кыскартылган сөздөрдүн таблицасын түзгүлө.

Ү л г ү:

Кыскартылган сөз	Сөздүн чечмелениши
УКГ № 5	Улуттук компьютердик № 5-гимназия

46-сабак. Көнүгүү иштөө

Менин апам

Менин апам – дарыгер. Ал КММАны бүткөн. Көп жылдан бери талыкпай, адамдардын ден соолугу үчүн кам көрүп келет. Ал «КР Саламаттыкты сактоонун мыктысы» төш белгиси менен сыйланган.

Өз дарылануучуларынын урмат-сыйына татыган. Мен апам менен сыймыктанам. Келечекте мен да апамдай эл-жерим үчүн кызмат кылган дарыгер болсом дейм.

1-көнүгүү. Текстти көчүрүп жазгыла. Татаал сөздөрдүн астын сызгыла.

2-көнүгүү. Кош жана кошмок сөздөргө 5тен мисал жазгыла.

3-көнүгүү. Табышмакты жандыргыла. Дептериңерге жазып, кош жана кошмок сөздөрдүн астын сызгыла.

Ак халат кийип нурданган,
Дары-дармек жыттанган,
Ден соолугуң сураган,
Айткыла, бул кайсы адам?

(Ә...р)

4-көнүгүү. Ден соолук, дары-дармек, эл-жер деген татаал сөздөр менен сүйлөмдөрдү түзгүлө.

5-көнүгүү. «Ооруканада» деген темада диалог түзгүлө. Анда кош сөз, кошмок сөз, кыскартылган сөздү пайдалангыла.

47-сабак. Синонимдер

Апам тиккен чак көйнөк

Апам мага арнап тикти
Татынакай чак көйнөк.
Кийип алдым келиштирип,
Жолдошторум көрсүн деп.

Таза киём көйнөгүмдү,
Кирдетпейм, чаң жугузбайм.
Теңтуштарым баары сылык,
Ойнойм, ырдайм, урушпайм.

Апам тиккен чак көйнөгүм,
Эскирбейт да жыртылбайт.
Кайра жаңы, кайра таза,
Кийген сайын жылтылдайт.

М. Жангазиев

Айтылышы ар башка, бирок маанилери бирдей сөздөр синонимдер деп аталат.

М и с а л ы: дос – жолдош, кооз – көрктүү, ук – тыңша.

1-көнүгүү.

Ырдын 1-куплетин көчүрүп жазгыла. Жолдошторум деген сөздүн синонимин тексттен тапкыла.

2-көнүгүү.

Текстте кездешкен таза, сылык, жаңы деген сөздөрдүн синонимдерин тапкыла. Алар менен сүйлөмдөрдү түзгүлө.

3-көнүгүү. Ырдын 2–3-куплеттерин көчүрүп жазгыла. Андагы кирдетпейм – чаң жугузбайм, эскирбейт – жыртылбайт деген сөздөрдүн маанилери окшошпу? Ушундай мааниси окшош сөздөргө бир нече мисал келтиргиле.

4-көнүгүү. Төмөнкү сөздөрдүн синонимин дептериңерге жазгыла. Уланткыла. Ким көп табат?

Үй, иш, шаар, сүйлө, акылдуу.

5-көнүгүү. Ата-энеңердин, ага-эжеңердин кесиби жөнүндө синоним сөздөрдү катыштырып, аңгеме түзгүлө.

6-көнүгүү. Ырды жаттагыла.

48-сабак. Антонимдер

Бири-бирине карама-каршы маанидеги сөздөрдү антонимдер дейбиз.

М и с а л ы: жакшы – жаман, чоң – кичине, оор – жеңил.

Тайталаш

Эртең десем – бүгүн дейт,
Токто десем – жүгүр дейт.
Ысык десем – муздак дейт.
Шаар десем – кыштак дейт.
Жайлоо десем – жака дейт,
Балык десем – бака дейт.

Узун десем – кыска дейт,
Ойгон десем – укта дейт.
Чылым десем – мүштөк дейт,
Бүттү десем – бүтпөйт дейт.
Талашкандан чарчабас,
Мына ушундай тайталаш.

А. Кыдыров

1-көнүгүү.

1. Синонимдер деп кандай сөздөрдү айтабыз?
2. Синонимдерге мисалдарды келтиргиле.
3. Антоним сөздөр кандай болот?
4. Антонимдерге мисалдарды келтиргиле.

2-көнүгүү. Ырдын 1–6-саптарын көчүрүп жазып, антонимдердин астын сызгыла.

3-көнүгүү. Таза, сылык, жаңы, жеңил, чоң деген сөздөрдүн антонимдерин таап, алар менен сүйлөмдөрдү түзгүлө.

4-көнүгүү. Төмөнкү сөздөрдүн антонимин дептериңерге жазгыла. Уланткыла. Ким көп табат?

Оор, татаал, жакшы, ак, бийик.

5-көнүгүү. Ырды жаттагыла. Аны көркөм айтып бергиле.

49-сабак. Кайталоо

1-көнүгүү. «Тайталаш» ырынын 6–12-саптарын көчүрүп жазып, антонимдердин астын сызгыла.

2-көнүгүү. Макалдардын маанисин чечмелегиле.

- 1) Кылганың бирөө үчүн, үйрөнгөнүң өзүң үчүн.
- 2) Кийимиң менен мактанбай, билимиң менен мактан.

3-көнүгүү. Кесиптердин түрү жөнүндө кроссвордду толтургула.

4-көнүгүү. Сүрөт боюнча кош, кошмок, синоним, антоним сөздөрдү катыштырып, текст түзгүлө.

5-көнүгүү. Ребусту жандыргыла.

, . . , .

, . . , .

,

6-көнүгүү. Сүрөттөр боюнча синонимдерди, антонимдерди катыштырып, сүйлөмдөрдү түзгүлө.

7-көнүгүү. «Мен келечекте ким болгум келет» деген темада аңгеме жазгыла. Аңгемеңерде синонимдерди, антонимдерди катыштыргыла.

50-сабак. Чейректик жат жазуу

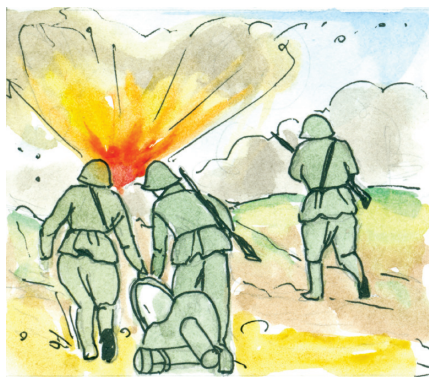
51-сабак. Чейректик кайталоо

Дүйшөнкул Шопоков

Дүйшөнкул Шопоков Улуу Ата Мекендик согушка аттанып, майданда Ата Мекени жана эл-жери үчүн баатырларча курман болгон. Ага Советтер Союзунун Баатыры деген эң жогорку наам берилген.

Анын жары Керимбүбү Шопокова өмүр бою кызылча талаасында эмгектенген. Ал ар дайым кызылчадан мол түшүм алган. Өкмөт жөнөкөй эмгекчинин ишин жогору баалап, ага Социалисттик Эмгектин Баатыры деген наам ыйгарылган.

Кан күйгөн согушта душманды талкалап, зор эрдик көрсөткөн Ала-Тоонун жоокерин эл эч качан унутпайт. Өзү туулуп-өскөн Сокулук районунун борбору анын урматына Шопоков шаары деп аталат.

52-сабак. Сөз түркүмдөрү

Нанды тандаба

Бир бала нан саткан дүкөнгө келди. Келди да, текчедеги нандарды тандай баштады. Бирин кармап «катуу» деп, бирин «жумшак» деп, кайсы бирлерин «күйүп калыптыр» деп кайра ордуна коюп жатты.

Текчедеги нандардын бири дагы балага жаккан жок. Аны көрүп, бир карыя басып келди да: «Балам, нанды тандабай жүр, кесир бопот», – деди акырын гана. Бала бул сөздү угуп, аябай уялып калды.

М. Турсуналиев

текче – ар нерселерди коюу үчүн катар-катар тизип жасалган буюм
кесир – ыйыктыкка шек келтирүү, баалабоо

Сөздөрдүн аткарган кызматына, кандай маанини билдиргенине жана кандай суроого жооп бергенине карата топторго бөлүнүшү сөз түркүмдөрү деп аталат. Кыргыз тилинде 9 сөз түркүмү бар.

А л а р: зат атооч, сын атооч, сан атооч, ат атооч, этиш, тактооч, тууранды сөздөр, сырдык сөздөр, кызматчы сөздөр.

1-көнүгүү. Тексттин 1-абзацын көчүрүп жазгыла. Ким? эмне? канча? эмне кылды? деген суроолорго жооп берген сөздөрдү таап, астын сызгыла.

2-көнүгүү. Сөздөрдөн макалдарды курагыла.

1. Жаралат, бакыт, эмгектен.
2. Жаны, таттуу, жалкоонун,
Наны, эмгекчинин, таттуу.
3. Нандын даамын, бир күн, билет, кетмен чапкан адам.

3-көнүгүү. Тексттин мазмунун өз сөзүңөр менен айтып бергиле.

4-көнүгүү. Тексттен 5–7-сүйлөмдөрдү көчүрүп жазгыла. Ким? эмне? канча? кандай? деген суроолорго жооп берген сөздөрдүн астын сызгыла.

5-көнүгүү. Сөз түркүмдөрү боюнча кластер түзгүлө.

6-көнүгүү. Тексттеги сөздөрдөн алып, таблицаны дептериңерге толтургула.

Суроолор	Сөздөр
Ким?	бала, ...
Эмне?	нан, ...
Эмне кылды?	келди, ...
Кандай?	катуу, ...

7-көнүгүү. Текст боюнча сүрөт тарткыла. Ага аңгеме түзүп, дептериңерге жазгыла.

53-сабак. Зат атооч

Сууну пайдалануу

Суу адамга ичиш жана тамак-аш даярдаш үчүн гана зарыл эмес. Суу үйлөрдү, коомдук имараттарды, көчөлөрдү тазалыкта тутуу үчүн да керек.

Суу жолдору аркылуу адам кайыктарда, теплоходдордо сүзүшөт, азык-түлүктөрдү жана машиналарды ташышат, карагай агызышат. Эгин талаасы сугарылат. Суунун жардамы менен тегирмен иштетилет.

Суу электр тогун иштеп чыгаруучу машиналарды кыймылга келтирет.

Өнөр жайдын бир да тармагы суусуз иштей албайт. Фабрикалар менен заводдордо боёкторду эритиш үчүн, кездемелер менен булгаарыларды боёо үчүн да суу колдонулат.

«Байчечекей» журналынан

тегирмен – буудайдан ун чыгаруучу жай
булгаары – тери

Зат атооч деп заттын атын билдирип, *ким? эмне? кимдер? эмнелер? кимиси? эмнеси?* деген суроолорго жооп берген сөз түркүмүн айтабыз.

М и с а л ы: тегирменчи, талаа, дыйкандар, өлкөлөр, суусу, атасы.

1-көнүгүү. Тексттен 3 сүйлөмдү көчүрүп жазып, зат атоочтордун астын сызгыла.

2-көнүгүү. Тексттен зат атооч сөздөрдү таап, көчүргүлө. Аларга суроо бергиле.

3-көнүгүү. Суу темасына синквейн түзгүлө.

1. Суу
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

4-көнүгүү. Текстке Инсерт стратегиясы боюнча талдоо жүргүзгүлө.

Ү л г ү:

Билем	Билдим	Билгим келет
Суу ичиш үчүн, тамак-аш даярдаш үчүн керектигин.	Суу жолдору аркылуу азык-түлүктөрдү, машиналарды ташып, карагайларды агызышарын.	Суу дагы кандай тармактарда колдонуларын.

5-көнүгүү. Зат атоочторду колдонуп, суунун пайдасы жөнүндө аңгеме жазгыла.

54-сабак. Зат атоочтун көптүк санда өзгөрүшү

Суунун айланышы

Аккан суу булактан башталат. Булактардан чыккан агын суулар бири-бирине кошулуп, дарыяга айланат. Агын суулар көлдөргө, деңиздерге куят. Суу агып баратса да, токтоп калса да, билинбей бууга айлана берет. Буу асманда булут, тоодо туман болуп көрүнөт. Булуттан суу, кар, мөңдүр болуп жерге түшөт. Алар сууга, андан бууга айланып, кайта асманга көтөрүлөт. Ушинтип суу айланып жүрө берет.

«Кырчын» журналынан

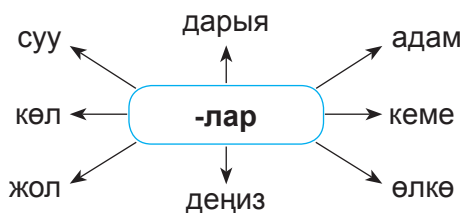
Зат атооч жекелик жана көптүк санда болот. Жекелик сандагы зат атоочко **-лар** мүчөсү уланып, көптүк сандагы зат атооч жасалат.

М и с а л ы: апа – апалар, бала – балдар, үй – үйлөр, кеме – кемелер, суу – суулар.

1-көнүгүү. Тексттен зат атоочторду тапкыла. Аларды көптүк санда өзгөртүп жазгыла.

Ү л г ү: суу – суулар, ...

2-көнүгүү. Сөздөргө **-лар** мүчөсүн улап жазгыла. Мүчөлөрдүн өзгөрүшүнө байкоо жүргүзгүлө.

3-көнүгүү. Текстти көчүрүп жазгыла. Жекелик сандагы зат атоочтордун астын бир сызык менен, көптүк сандагы зат атоочтордун астын эки сызык менен сызгыла.

4-көнүгүү. Суунун айланышынын схемасын түзгүлө. Көптүк сандагы зат атоочторду катыштыргыла.

суулар → булактар → ...

55-сабак. Зат атоочтун жөндөлүшү

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик гимни

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик гимни 1992-жылдын 18-декабрында Жогорку Кеңештин токтому менен кабыл алынган.

Мамлекеттик гимндин сөздөрүн белгилүү акындар Жалил Садыков менен Шабданалы Кулуев жазышкан. Музыкасынын авторлору – атактуу композиторлор Калый Молдобасанов менен Насыр Давлесов.

Зат атооч төмөнкүдөй жөндөлөт:

<i>Атооч</i>	Ким? Эмне?	Акын, эл
<i>Илик</i>	Кимдин? Эмненин?	Акындын, элдин
<i>Барыш</i>	Кимге? Эмнеге?	Акынга, элге
<i>Табыш</i>	Кимди? Эмнени?	Акынды, элди
<i>Жатыш</i>	Кимде? Эмнеде?	Акында, элде
<i>Чыгыш</i>	Кимден? Эмнеден?	Акындан, элден

1-көнүгүү. Гимндин кайырмасын дептериңерге көчүргүлө. Зат атоочтордун астын сызып, кайсы жөндөмөдө тургандыгын айтып бергиле.

Алгалай бер, кыргыз эл,
Азаттыктын жолунда.
Өркүндөй бер, өсө бер,
Өз тагдырың колунда!

2-көнүгүү. Тексттин 2-абзацын көчүрүп жазып, зат атоочторду тапкыла. Алардын кандай жөндөмөлөрдө тургандыгын аныктагыла.

3-көнүгүү. Төмөнкү зат атоочторду жөндөгүлө.

Республика, акын, композитор, мурас, эркиндик.

4-көнүгүү. Зат атоочтордон мисал келтиргиле. Алардын жөндөлүшүн аныктагыла.

5-көнүгүү. Ким? эмне? деген суроого жооп берген экиден сөздү жөндөгүлө.

56-сабак. Аягы б, в, г, д тыбыштары менен бүткөн зат атооч сөздөрдүн жөндөлүшү

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик герби

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик герби 1994-жылы 14-январда Жогорку Кеңештин токтому менен бекитилген. Гербдин авторлору – Асеин Абдраев жана Садырбек Дубанаев.

Гербде эгемендүү эркин мамлекеттин символу болгон Ак Шумкар тартылган. Анын артында улуттун сыймыгын, чексиздигин жана кубаттуулугун элестеткен Ысык-Көл жана Ала-Тоо бар.

Кыргызстандын элине тынчтык жана бейпилдик тартуулап, жаркырап тийген күндүн нурлары – түбөлүктүү жашоонун символу.

Гербдин айланасында өлкөбүздүн аталышы алтын тамгалар менен жазылып турат. Аны менен катар эле буудай жана пахта тартылган. Ал – кыргыз жергесинин байлыгын жана элинин кең пейилдигин чагылдырат.

эгемендүү – эркин

бейпилдик – тынчтык

символу – белгиси

Аягы б, в, г, д тыбыштары менен бүткөн зат атоочтор жөндөлгөндө илик жана табыш жөндөмөлөрүнүн башындагы *н* тыбышы *д* тыбышына өтүп өзгөрөт.

М и с а л ы: герб + *нын* = гербдин;

Акматов + *нын* = Акматовдун;

округ + *нын* = округдун, парад + *нын* = параддын;

герб + *ны* = гербди, Акматов + *ны* = Акматовду;

округ + *ны* = округду, парад + *ны* = парадды.

Ал эми барыш, жатыш, чыгыш жөндөмө мүчөлөрүндөгү башкы тыбыштары өзгөрбөйт.

М и с а л ы: герб + *га* = гербге, герб + *да* = гербде, герб + *дан* = гербден.

1-көнүгүү. Тексттин 1–3-сүйлөмдөрүн көчүрүп жазгыла. Зат атоочтордун кандай жөндөмөлөрдө тургандыгын аныктагыла.

2-көнүгүү.

1. Герб качан кабыл алынган?
2. Анын авторлору ким?
3. Гербде эмнелер тартылган?

3-көнүгүү. Берилген сөздөрдү жөндөп чыккыла. Жөндөлүштөн эмнени байкадыңар?

А. Ким? Акматов.	А. Эмне? Герб, округ, парад.
И.	И.
Б.	Б.
Т.	Т.
Ж.	Ж.
Ч.	Ч.

4-көнүгүү. Сөздөн сөз жаратып, ал сөздөргө сүйлөмдөрдү түзгүлө.

э г е м е н д и к

Сөз	Сүйлөм
Мен	Мен Эгемендик күнүнө арналган парадга катыштым.

5-көнүгүү. Аягы б, в, г, д тыбыштары менен бүткөн сөздөрдү пайдаланып, сүйлөмдөрдү түзгүлө.

57-сабак. Орус тили аркылуу кирген кээ бир сөздөрдүн жөндөлүшү

Жер байлыгы

Биздин республикабыздын жаратылышы эң сонун. Жер алдында пайдалуу кен байлыктар көп. Бизде колонун, коргошундун, алтындын, таш көмүрдүн, нефтинин кендери бар.

Республиканын токойлорунда жаңгак, алма, алча жана башка жемиштер өсөт. Алардын ным сактоочу жана жер кыртышын бекемдөөчү мааниси да зор.

Биздин бийик тоолордогу Ысык-Көл, Сары-Челек, Чатыр-Көл – жомоктогудай эң кооз көлдөр. Буларга жайкысын Минскиден, Красноярскиден, Новосибирскиден, Томскиден, Омскиден жана башка шаарлардан миндеген эс алуучулар жана туристтер келишет.

Орус тили аркылуу кирген кээ бир сөздөр жөнделгөндө уңгу менен мүчөнүн ортосуна бир үндүү тыбыш кошулуп жазылат жана айтылат.

М и с а л ы: Минск + *æ* = Минскиге, фонд + *ны* = фондуну ж. б.

1-көнүгүү. Минск, фонд деген сөздөрдү жөндөгүлө. Жөндөлүштөн эмне байкадыңар?

2-көнүгүү. Тексттин 1–2-сүйлөмдөрүн көчүрүп жазгыла. Зат атоочтордун кайсы жөндөмөдө тургандыгын аныктагыла.

3-көнүгүү. Текстте берилген шаарлардын аттарын дептериңерге жазгыла. Алар кайсы жөндөмөдө турат? Аларды картадан тапкыла.

4-көнүгүү. Тексттин 3-абзацын көчүрүп жазып, зат атоочтордун кайсы жөндөмөлөрдө тургандыгын аныктагыла.

5-көнүгүү. Табышмактарды жандыргыла. Алардын жандырмактарын жөндөгүлө.

1. Суусу бар, ичүүгө болбойт,
Жолу бар, жүрүүгө болбойт,
Шаары бар, басууга болбойт.
(к...а)

2. Денеси – темир,
Куйругу узун,
Жылт-жылт этет,
Жүгүрүп өтөт.
(п...д)

6-көнүгүү. Зат атоочтун жөндөлүшүнүн таблицасын түзгүлө.

Жөндөмөлөр	Суроолору	Мүчөлөрү	Сөздөрдүн жөндөлүшү

58-сабак. Жөнөкөй жана татаал зат атоочтор жана алардын жазылышы

Токойдо

I

Бул токойдон өсүмдүктөрдүн баары жолугат. Андан асман тиреген карагайларды көрөсүң. Арча-кайың бар. Четин өсөт. Арчалардын жыты буруксуйт. Ден соолукка пайдалуу, дары-дармек жасоочу кийик оту, миң тамыр, бака жалбырак сыяктуу чөптөр өсөт. Кызыл-тазыл гүлдөр да бар.

асман тиреген – өтө бийик
кийик оту, миң тамыр – дары чөптөр

1-көнүгүү. Текстти окуп чыккыла. Түшүнгөнүңөрдү айтып бергиле.

Бир сөздөн турган зат атоочтор жөнөкөй зат атоочтор болот.
М и с а л ы: китеп, окуучу. Эки же андан ашык сөздөн туруп, бир маанини түшүндүргөн зат атоочтор татаал зат атоочтор деп аталат.
Татаал зат атоочтор кош сөз түрүндө жана кошмок сөз түрүндө кездешет. Кош сөз түрүндөгү зат атоочтор дефис (-) белгиси аркылуу жазылат.

М и с а л ы: ата-эне, аска-зоо.

Кошмок сөз түрүндөгү зат атоочторго эч кандай белги коюлбайт.

М и с а л ы: ден соолук, туулган жер.

Татаал энчилүү зат атоочтор төмөнкүдөй жазылат: Ысык-Ата, Ала-Тоо, Чоң-Сары-Ой.

2-көнүгүү. Текстти көчүрүп жазып, андагы татаал зат атоочтордун жазылышын байкагыла.

3-көнүгүү. Тексттеги жөнөкөй зат атоочторду өзүнчө, татаал зат атоочторду өзүнчө бөлүп, дептериңердеги таблицага жайгаштыргыла.

Жөнөкөй зат атоочтор	Татаал зат атоочтор
Токойдо, ...	Арча-кайың, ...

4-көнүгүү. Татаал зат атоочтордун кош сөз түрүндөгүсүн өзүнчө, кошмок сөз түрүндөгүсүн өзүнчө бөлүп жазгыла.

Ү л г ү: Кош сөз түрүндөгү зат атоочтор: арча-кайың, ...

Кошмок сөз түрүндөгү зат атоочтор: ден соолукка, ...

5-көнүгүү. Ырды көчүрүп жазгыла. Жөнөкөй жана татаал зат атоочтордун астын сызгыла.

Кучак жетпес карагайы,
Арча-кайың, тобулгу.
Балдар-кыздар ал токойдон,
Көрдү кызык сонунду.

6-көнүгүү. Көчүрүп жазгыла. Энчилүү зат атоочторду таап, алардын жазылышын байкагыла.

Кыргыз жери токою менен да көрктүү. Арстанбап, Кара-Алма сыяктуу жаңгак токойлору бар. Эс алуучу жайлары жергебизге көрк гана бербестен, ден соолукту да чыңдайт. Ысык-Ата, Жети-Өгүз, Жалал-Абад курортторунда жыл сайын миңдеген адамдар эс алышат.

59-сабак. Жөнөкөй жана татаал зат атоочтордун жөндөлүшү

II

Жаратылышты сүйүүчүлөр жан-жаныбарлар жана канаттуулар дүйнөсүнөн көп кызыктуу нерселерди көрө алышат. Эликтин чаарчыктары менен тоо эчкинин улактары аска-зоодо кадимкидей ылдам чуркап калышты.

Калың токойлордун арасында тыйын чычкандын балдары бутактан бутакка секирип, өтө жакындап, карагаттай көздөрүн мөлтүлдөтүп, эч коркпой олтура беришет. Тоо-токойдон аюунун мамалактары менен карышкырдын бөлтүрүктөрүн жана коёндун бөжөктөрүн көрөбүз. Аларды атууга тыюу салынган.

«Кырчын» журналынан

чаарчык – эликтин баласы
ылдам – тез, бат

Жөнөкөй зат атоочтор бардык жөндөмөлөр менен жөндөлөт.

М и с а л ы:

А. Ким? Адам

И. Кимдин? Адамдын

Б. Кимге? Адамга

Т. Кимди? Адамды

Ж. Кимде? Адамда

Ч. Кимден? Адамдан

Татаал зат атоочтор жөндөлгөндө жөндөмө мүчө анын акыркы сөзүнө гана уланат.

М и с а л ы:

А. Эмне? Жан-жаныбар

И. Эмненин? Жан-жаныбардын

Б. Эмнеге? Жан-жаныбарга

Т. Эмнени? Жан-жаныбарды

Ж. Эмнеде? Жан-жаныбарда

Ч. Эмнеден? Жан-жаныбардан

1-көнүгүү. Тексттеги жөнөкөй зат атоочторду өзүнчө, татаал зат атоочторду өзүнчө бөлүп жазгыла.

2-көнүгүү. Макалдардын маанисин чечмелегиле. Зат атоочторду таап, аларды жөндөгүлө.

Кен асылы – жерде,

Сөз асылы – элде.

Жери бай болсо,

Эли да бай.

3-көнүгүү. Тексттеги жөнөкөй жана татаал зат атоочтор менен дептериңерге таблицаны көчүрүп, толтургула.

Жөнөкөй зат атоочтор	Татаал зат атоочтор
токой	аска-300

4-көнүгүү. Тексттеги жаратылыш, тоо-токой, тыйын чычкан деген татаал зат атоочторду жөндөгүлө.

5-көнүгүү. Текст боюнча сүрөт тарткыла. Ага аңгеме түзүп, дептериңерге жазгыла.

6-көнүгүү. Тыйын чычкан жана тоо эчкини сүрөттөп жазгыла. Алар боюнча кластер түзгүлө. Булар кандай зат атоочтор? Аларды жөндөгүлө.

7-көнүгүү. Ырды окугула. Андагы татаал зат атоочторду таап, жазылышын байкагыла.

Кыргызстан

Ала-Төр, Кум-Бел, Айдаркан,
Алтын, күмүш кеним бар.
Кызыл-Кыя, Сүлүктү
Кымбат баалуу көмүр бар.

Майлы-Сайдын ичинде
Баасы артык нефти кеним бар.
Кара-Дайра, Чатыр-Көл
Бактылуу Ысык-Көлүм бар.

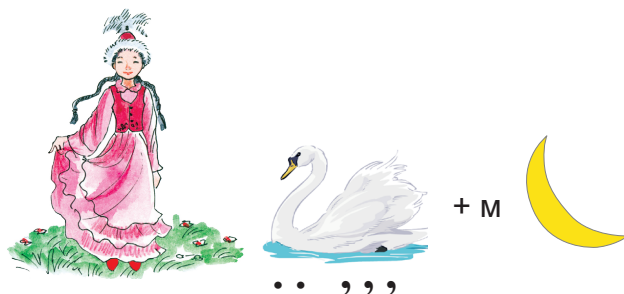
О. Бөлөбалаев

8-көнүгүү. Табышмактарды жандыргыла. Жандырмагы кандай зат атооч?
Аны менен сүйлөм түзгүлө.

Биздин айыл эки айыл,
Өйүз-бүйүз конушкан.
Үй-бүлөбүз барабар,
Үй башына тогуздан.
Эки чара боорсок,
Баарыбызды тойгузган.

(т...з к...л)

9-көнүгүү. Ребусту жандыргыла. Жандырмагы кандай зат атооч?

10-көнүгүү. Сүрөт боюнча жөнөкөй, татаал зат атоочторду катыштырып, текст түзгүлө.

Физкультура

Футбол теп, шахматты бил, чебер жүрүп,
Жеңип чыгып, жигиттерди четке сүрүп.
Жарышкын, секиришкин, диске көтөр,
Антпесең теңтуштарың жүрөр күлүп.

Жарашпайт жабык жүрүү жаш муунга,
Ачык бол, өнөр үйрөн, бекер турба.
Ооруну соолор сүйбөйт, оору жаман,
Соолуктун атасы ким? – Физкультура.

А. Осмонов

! Заттын кыймыл-аракетин, ал-абалын билдирип, эмне кылып жатат? эмне кылды? эмне кылат? кантти? деген суроолорго жооп берген сөз түркүмүн этиш деп айтабыз.

М и с а л ы: чуркап бара жатат, ойноду, окуйт.

1-көнүгүү. Табышмактын жандырмагын тапкыла. Андагы этиштерди белгилегиле:

Тору тайды жетелеп,
Тоого чыгам энтелеп,
Тоодон ыргып мен минем,
Типтик ылдый желдирем.

(ч...а)

2-көнүгүү. Ырдын 1-куплетин көчүрүп жазгыла. Кыймыл-аракетти билдирген сөздөрдү тапкыла.

3-көнүгүү. «Физкультура» ырында спорттун кандай түрлөрү жөнүндө сөз болуп жатат? Сүрөттөр боюнча этиштерди катыштырып, сүйлөмдөрдү түзгүлө.

4-көнүгүү. Ырдын 2-куплетин көчүрүп жазгыла. Этиштердин астын сызып белгилегиле. Аларга суроо бергиле.

5-көнүгүү. Ырдагы «Соолуктун атасы ким? – Физкультура» деген сапты кандай түшүнөсүңөр? Өз оюңарды жазгыла.

6-көнүгүү. Спорттун түрлөрү жөнүндө кроссвордду дептериңерге толтургула.

7-көнүгүү. Сүрөт боюнча этиштерди катыштырып, текст түзгүлө.

8-көнүгүү. «Физкультура» аттуу ырды жаттагыла. Аны көркөм айткыла.

61-сабак. Этиштин чактары

Том менен Жерри

Балдар, силер сүйгөн Том менен Жерринин кандайча жаралып калганын билесиңерби? Анда кыскача тарыхын билип алгыла.

Америкалык мультсериал 1940-жылдан бери экрандан түшпөй келатат. Том менен Жерринин «аталары» – Уильям Ханна менен Жозеф

Барбер деген мультипликаторлор. Томду Ирвин Спенс деген сүрөтчү күзгүдөн өзүн карап, мимика, кыймылдарын көрүп тарткан. Ал эми мышыкты Кеннет Мьюс тарткан.

Томдун 1-сериядагы аты Жаспер, Жерриники Жинкс болгон. Кийин гана каармандардын атын өзгөртүшкөн.

Мультфильмдин күйөрмандарынан келген каттарга ал кезде аты чыга элек актёр Жек Николсон жооп берип турчу. 2001-жылы Уильям Ханна, 2006-жылы Жозеф Барбер дүйнөдөн өтсө да, алардын сериалы бүгүнкүгө дейре шедеврге айланып келет.

«Кырчын» журналынан

сериал – көп бөлүмдөн турган кино же мультфильм
шедеврге айлануу – дүйнөлүк атак-даңкка ээ болуу

Кыймыл-аракеттин кайсы учурда болгондугуна байланыштуу этиш үч чакта өзгөрөт.

А л а р: *өткөн чак, учур чак, келер чак.*

1-көнүгүү. Текстти окуп чыгып, түшүнгөнүңөрдү айтып бергиле.

2-көнүгүү. Тексттин 1–2-абзацтарын көчүрүп жазып, этиштердин алдын сызгыла.

3-көнүгүү. Табышмактарды жандыргыла. Жандырмактары менен этиштерди катыштырып, сүйлөмдөрдү түзгүлө.

Итче отуруп,
Адамча жуунат.

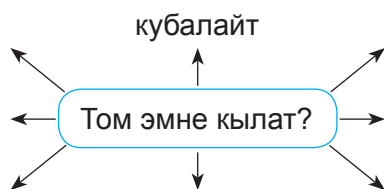
(М...К)

Эй-эй десең, качып чыгат,
Кендир капты тешип чыгат.

(Ч...Н)

4-көнүгүү. Тексттин 3–4-абзацтарын көчүрүп жазып, этиштерди тапкыла. Аларга суроо бергиле.

5-көнүгүү. Том менен Жерринин кыймыл-аракеттери боюнча кластер түзгүлө.

6-көнүгүү. Мультфильмдер боюнча каалаган сүрөтүңөрдү тартып, ага карата этиштерди катыштырып, кыскача аңгеме жазгыла.

62-сабак. Келер чак

Этиштин келер чагы кыймыл-аракеттин алдыда боло тургандыгын билдирет. Ага эмне кылат? эмне болот? деген суроолор берилет.
М и с а л ы: ойнойт, утат, көрөт ж. б.

1-көнүгүү. Суроолорго жооп издегиле. Келер чактагы этиштерди тапкыла.

Суроо

Таң атса асман ачылат,
Жылдыздар кайда чачылат?
Күн чыкса көктөн чачырап,
Ай нуру неге жашынат?

С. Шатманов

2-көнүгүү. Төмөнкү этиштерди келер чакка өзгөртүп жазгыла.

Ойноп жатат, бара жатат, айтты, көрдү, сүйлөдү.

3-көнүгүү. Сөздөрдөн макалдарды түзгүлө. Түзүлгөн макалдарды дептериңерге жазгыла. Андагы келер чак этиштерди тапкыла.

1. Ашат, кыбыраган, кыр.
2. Айга, жеткирет, акыл,
Жеткирет, өнөр, көккө.

4-көнүгүү. Көп чекиттин ордуна уйкаш сөздөрдү таап жазгыла. Этиштердин астын сызып, суроосун койгула. Кайсы чакта экендигин аныктагыла.

Токойдогу уйкаштар

Жатса да жайнап жер-жемиш,
Чымынын аңдыйт ж...
Издешип гүлдү балы бар,
Ызылдап учат а... .

Карыны тойгон кашкулак,
Төшөнүп уктайт ж...
Чырт этип сынса чегедек,
Селт этип чочуйт к... .

Т. Самудинов

С ө з д ө р: коёнек, аарылар, жөргөмүш, жалбырак.

63-сабак. Учур чак

Этиштин учур чагы болуп жаткан кыймыл-аракетти билдирет. Ага эмне кылып жатат? деген суроо берилет.

М и с а л ы: иштеп жатат, окуп жатат, ойноп жүрөт ж. б.

Тартипти түздөдүк

Сабак бүтөрү менен бардыгыбыз жыйналып, жыйналыш өтүп жатабыз. Мугалим агайыбыз сүйлөп жатат. Биз көңүл коюп тыңшап угуп олтурабыз. Ал балдардын арасындагы тартип жана окуучулардын алдындагы милдет жөнүндө айтып жатат.

Жыйналышта мындай токтом чыгардык:

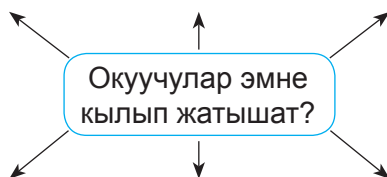
1. Баарыбыз ынтымактуу бололу.
2. Бири-бирибизге жардамдашалы.
3. Жөнү жок чуулдап отурбайлы.
4. Өзгөчө сабак учурунда тынч отуралы.
5. Эмне чыр-чатагыбыз болсо, шайланган балдарга айталы.

И. Арабаев

1-көнүгүү. Текстти окугула. Учур чактагы этиштер катышкан сүйлөмдөрдү көчүрүп жазгыла.

2-көнүгүү.

Кластерди учур чактагы этиштер менен толтургула.

3-көнүгүү. Тексттеги этиш сөздөрдү учур чакка айландырып жазгыла.

Ү л г ү : чыгардык – чыгарып жатабыз, ...

4-көнүгүү. Төмөнкү сөздөр менен сүйлөмдөрдү түзгүлө.

Жашап жатабыз, окуп жатат, ойноп жатат, жаттап жатат, бара жатат.

5-көнүгүү. Өзүңөрдүн классыңарда өткөргөн жыйналышыңар жөнүндө учур чактагы этиштерди катыштырып, 4–5 сүйлөм жазгыла.

64-сабак. Өткөн чак

Этиштин өткөн чагы кыймыл-аракеттин болуп өткөнүн билдирет. Ага эмне кылыптыр? эмне кылды? эмне кылган? эмне кылган экен? кантти? деген суроолор берилет.

М и с а л ы: иштеди, эс алды, жашаган экен, сүйлөптүр ж. б.

Эмилбек

Апасын «мама» деп,
Атасын «папа» дейт.
Өзү кыргыз болсо да,
Кызык сүйлөйт Эмилбек.
Чычкан көрсө «мышка» дейт,
Мышык көрсө «кошка» дейт.
Кыргызчасын табалбай,
Чекит койсо «точка» дейт.
Жай күндөрү айылга,
Эс алганы барыптыр.

Желедеги кулунду,
Көзү чалып калыптыр.
«Маленький лошадь» деп,
Бир кыйкырып алыптыр,
Жанындагы балдарга,

Күлкү болуп калыптыр.
Эне тилин үйрөнүп,
Эне тилде сүйлөйлү,
Эмилбектей биз дагы,
Уят болуп жүрбөйлү.

«Байчечекей» журналынан

1-көнүгүү. Ырды окуп чыккыла. Этиштерди тапкыла.

2-көнүгүү. Таблицаны толтургула.

Этиш	Өткөн чакта	Сүйлөм ичинде
чында оку сүйлө иште жатта	чындады	Оюн ойноп, ден соолугу- бузду чындадык.

3-көнүгүү. Текстти көчүрүп жазгыла. Этиштерди сызып белгилегиле. Эмне үчүн «эне тили» дейбиз? деген суроонун тегерегинде силер да ой жүгүртүп, өз оюңар менен бөлүшкүлө.

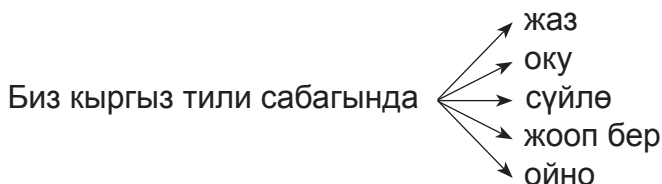
Эмне үчүн «эне тили» дейбиз?

Бала биринчи сөздү энеден угат. Эненин сөзүн угуп, баланын тили чыгат. Бүтүндөй таалим-тарбияны бала энесинен ошол тил аркылуу алат. Ошол себептүү ал сүйлөгөн тилди «ата тили» дебестен, «эне тили» дейбиз.

4-көнүгүү. Ырдан өткөн чактагы этиштерди таап жазгыла. Алар менен сүйлөмдөрдү түзгүлө.

5-көнүгүү. Ырдын мазмунун өз сөзүңөр менен айтып бергиле. Эмилбек эне тилин жакшы билет бекен? Эне тилин жакшы билүү үчүн эмне кылуу керек?

6-көнүгүү. Этиштерди өткөн чактагы этиштерге айландырып жазгыла.

7-көнүгүү. «Эмилбек» аттуу ырды жаттап, көркөм айткыла.

65-сабак. Көнүгүү иштөө

1-көнүгүү. Этиштин чактары боюнча таблицаны андан ары уланткыла. Ким көп толтурат?

Ү л г ү:

Этиш	Келер чак	Учур чак	Өткөн чак
оку	окуйт	окуп жатат	окуду

2-көнүгүү. Табышмактын жандырмагын тапкыла. Этиш сөздөрдүн кайсы чакта экендигин аныктагыла.

Кыш камын ойлоп,
Жай бою иштеген.
Тоо койнун тинтип,
Гүл издеген.

Үй салып бактым,
Даамын таттым.
Бул эмне айткын,
Атын тапкын?

(a...ы)

3-көнүгүү. Макалдын маанисин чечмелегиле. Көчүрүп жазып, этиш сөздөрдү тапкыла.

Билимдүү болсоң озорсуң,
Билимсиз болсоң тозорсуң.

4-көнүгүү. Жаңылмачты жатка айткыла. Дептериңерге жазып, этиш сөздөрдүн астын сызгыла.

Көккө
Көмүлгөн
Көгүчкөн
Көрдүңбү,
Көгүлтүр
Көйкөлүп
Көрүнгөн.
А. Осмонов

5-көнүгүү. Ребусту жандыргыла. Жандырмагы менен этишти катыштырып сүйлөм түзгүлө.

66-сабак. Жат жазуу

67-сабак. Сын атооч

Балыктар

Ысык-Көлдө түрдүү балыктар бар. Анын ичинен 12си көлдүн өзүнүкү, калганы башка жактан алып келинген. Көлдөгү балыктар – көк чаар, түрпү, каңылтыр, чабак, форель, карп жана башкалар.

Аквариум балыктары эң кичинекей, кооз балыктар. Алар алыскы өлкөлөрдөн алынып келет.

Аквариумдагы кызыл, сары, алтын түстүү балыктарды карап отуруу – ден соолукка пайдалуу.

1-көнүгүү. Текстти окуп чыгып, сын атооч сөздөрдү тапкыла. Аларды дептериңерге жазгыла.

Заттын сын-сыпатын, өңү-түсүн, даамын, формасын, көлөмүн билдирип, кандай? кайсы? деген суроолорго жооп берген сөз түркүмү сын атооч деп аталат.

М и с а л ы: жакшы, ак, бийик, пайдалуу ж. б.

2-көнүгүү. Тексттин 1–2-абзацтарын көчүрүп жазып, сын атооч сөздөрдүн астын сызгыла.

3-көнүгүү. Булардын ден соолукка кандай пайдасы бар? Сүрөттөр боюнча сын атоочторду катыштырып, сүйлөмдөрдү түзгүлө.

4-көнүгүү. Тексттин акыркы сүйлөмүн көчүрүп жазгыла. Сын атоочтордун астын сызып, суроо бергиле.

5-көнүгүү. Балык темасына синквейн түзгүлө. Кандай сын атоочторду пайдаландыңар?

1. Балык
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

6-көнүгүү. Табышмакты жандыргыла. Жандырмагы менен сын атоочторду катыштырып, сүйлөмдөрдү түзгүлө.

Канаты бар учпайт,
Куйругу бар конбойт,
Буту жок сойлойт,
Буттуудай ойнойт.

(б...к)

68-сабак. Көнүгүү иштөө

Эне

Жашоо, өмүрдүн башатында эне турат. Анын улуулугу, касиеттүүлүгү да ушунда. «Эненин таманы турган жер – бейиш» деп айтылат элде. Андыктан бул жарык дүйнөдө өмүр улаган аялзатын үйдүн куту, жашоонун көркү деп айтууга толук негиз бар. Аларсыз адамзаттын эр-

теңки күнүн элестетүү мүмкүн эмес. Ай чырайлуу, ак ниет, колу береке-лүү энелерди кандай мактаса да, сөз жетпейт.

Кыргыздар илгертен бери мээрман эне жөнүндө нечендеген укмуштуудай сонун ырларды, акылман макал-ылакаптарды жана улуу дастандарды жараткан. Эне – үйдүн куту, эне – баланын тарбиячысы, насаатчысы.

дастан – ыр менен жазылган көлөмдүү чыгарма
насаатчы – акыл айтуучу, акыл кошчу

1-көнүгүү. Текстти окуп чыгып, түшүнгөнүңөрдү айтып бергиле.

2-көнүгүү. Тексттин акыркы 3 сүйлөмүн көчүрүп жазгыла. Сын атоочтордун астын сызгыла. Аларга суроо бергиле.

3-көнүгүү. Көп чекиттердин ордуна тиешелүү сын атоочторду коюп жазгыла. Накыл кептердин маанисин чечмелегиле.

1. ... эне – жаркырап тийген күн нурундай.

2. ... бала ата-энесин сыйлайт.

3. Дүйнөдө эненин мээриминен ... мээрим жок.

С ө з д ө р: акылдуу, мээримдүү, күчтүү.

4-көнүгүү. Ырдан антоним сын атоочторду тапкыла, аларды жазгыла.

Ү л г ү: кара – ак.

Тайталаш

Иним кандай, карачы,
Өөрчүп турат талашы.
Кара десем – ак дейт,
Тар го десем – чак дейт,
Узун десем – кыска дейт,
Эпсиз десем – уста дейт,
Элпек десем – кежир дейт,
Бул оң десем – тетир дейт.
Чебер десем – чоркок дейт,
Баатыр десем – коркок дейт.

А. Кыдыров

5-көнүгүү. Текстти көчүрүп жазып, сын атоочторду белгилегиле. Суроо койгула.

Жаш баланы тарбиялап өстүрүүдө атага караганда эне көбүрөөк салым кошот. Эненин балага болгон мээримин да өтө күчтүү. Ырасында эле эне сүйүктүү баласы үчүн жанын курмандыкка чалууга даяр. Ошол күчтүү мээрим, ошол бардык асыл сапаттар балага эне сүтү аркылуу өтөт.

6-көнүгүү. «Эне» тексти боюнча сүрөт тарткыла. Ага сын атоочторду катыштырып аңгеме түзүп, дептериңерге жазгыла.

69-сабак. Катыштык сын атооч

Сын-сыпаттын затка болгон катышын, тиешелүүлүгүн билдирип турса, ал катыштык сын атооч болот.

М и с а л ы: балалуу үй – баланын үйгө тиешелүү экендигин көрсөттү.

1-көнүгүү. Төмөнкү катыштык сын атоочторду уңгу, мүчөгө ажыратып жазгыла.

Балалуу, мээримдүү, кубанычтуу, көрксүз, кызыксыз.

2-көнүгүү. Сөз айкаштарынан катыштык сын атоочторду тапкыла. Алар менен сүйлөмдөрдү түзгүлө.

Кубанычтуу көздөр, мээримдүү эне, жакшы бала, жакынкы кыштак, кооз гүлдөр, кичинекей уя, акылдуу балдар.

3-көнүгүү. Ырды көчүрүп жазып, сын атоочторду тапкыла. Ырды жаттап алгыла.

Эне тилим

Сүйүктүү, татынакай сулуу тилим,
Мээримдүү, жүрөгүмө жылуу тилим.
Ширелген жакут менен көркү чексиз,
Тамшанткан, такылдаткан балдан ширин.

А. Токтомушев

4-көнүгүү. Уңгуга мүчөлөрдү жалгоо менен катыштык сын атоочторду жасагыла. Алар менен сөз айкаштарын түзгүлө:

айыл
шаар
тоо
класс

→ -лык

бала
кызык
билим
акыл

→ -луу

5-көнүгүү. Таблицаны андан ары улантып толтургула.

Сын атооч	Зат атооч	Сөз айкашы
кубанычтуу	балдар	кубанычтуу балдар

70-сабак. Көнүгүү иштөө

1-көнүгүү. Сүрөттөр боюнча сын атоочтор катышкан сүйлөмдөрдү түзгүлө.

2-көнүгүү. Көп чекиттердин ордун толтуруп, катыштык сын атооч жасагыла.

Бала... үй – базар.

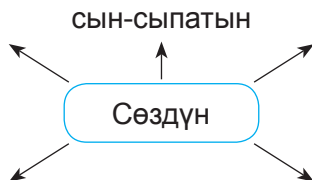
Эне балдарынын кубаныч... кыялдарына жолтоо болгусу келбеди.

Акыл... балдар аны айттырбай сезишти.

Мээрим... энесин жалгыз калтыргылары келбеди.

Ошондуктан ар бири сүйүк... энесинин жанында калгысы келди.

3-көнүгүү. Сын атоочтор заттын кандай белгилерин билдирет? Кластер түзгүлө.

4-көнүгүү. «Менин сүйүктүү апам» деген темада сын атоочторду катыштырып аңгеме жазгыла.

71-сабак. Жөнөкөй жана татаал сын атоочтор

Бир сөздөн турган сын атооч жөнөкөй сын атооч болот.

М и с а л ы: мээримдүү, акылдуу, жарык.

Эки же андан ашык сөздөрдүн тизмегинен туруп, бир маанини түшүндүргөн сын атоочтор татаал сын атоочтор деп аталат. Алар кош сөз жана кошмок сөз түрүндө болот.

М и с а л ы: бийик-бийик, абдан кооз, эң сонун ж. б.

1-көнүгүү. Ырдан сын атооч катышкан сүйлөмдү таап, көчүрүп жазгыла. Сын атоочтордун заттын кандай белгилерин билдирип тургандыгын аныктагыла.

Гүлдесте

Жайнаган гүлдөр көп,
Жашыл, ак, кызыл, көк.
Салаалап күн нуру,
Саамайdan сылайт өөп.

Гүлдесте теремин,
Апама беремин.
Ал менин майрамга
Арнаган белегим.

Жүр, тоого барабыз,
Гүл терип алабыз.
Баарыбыз бул күндө
Бактылуу балабыз.

Ж. Жапиев

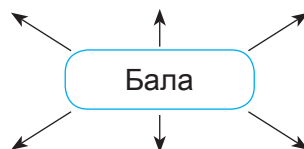
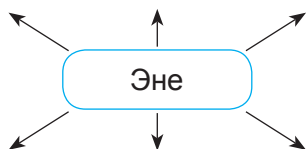
2-көнүгүү. Макалдардан жөнөкөй сын атоочторду тапкыла. Макалдардын маанисин чечмелегиле.

1. Жакшы бала – ата-энесинин бактысы.
2. Ата сөзү алга сүрөйт баланы,
Эне сөзү эпке салат жаманды.

3-көнүгүү. Таблицаны дептериңерге көчүрүп, толтургула.

Зат атооч	Белгилери				
	сын-сыпаты	өңү-түсү	даамы	формасы	көлөмү
алма лимон көйнөк жоолук бал гүл	таза	кызыл	таттуу	тоголок	чоң

4-көнүгүү. Бала менен эненин сапаттары боюнча кластер түзгүлө. Бала кандай? Эне кандай?

5-көнүгүү. Сүрөттөр боюнча жөнөкөй сын атоочторду катыштырып, сүйлөмдөрдү түзгүлө.

6-көнүгүү. Төмөнкү жөнөкөй сын атоочторду татаал сын атоочторго айландыргыла.

Жөнөкөй сын атооч	Татаал сын атооч
бийик	бийик-бийик
жылуу	
чоң	
жакшы	
кооз	

7-көнүгүү. Татаал сын атоочтор менен сүйлөмдөрдү түзгүлө.

Ак жуумал, абдан жакшы, өтө кооз, эң сонун, кызыл-тазыл.

8-көнүгүү. Жөнөкөй жана татаал сын атоочторго экиден карточка түзгүлө.

72-сабак. Татаал сын атоочтордун жазылышы

Белек

Дүйнөдөгү эң кымбат, эң сүйүктүү, абдан мээримдүү апаларыбыздын майрамына кандай белек тартууласак жарашат? Кызыл-тазыл гүлдөрдөн гүлдесте тартууласакпы? Кызыктуу-кызыктуу китепчелерденби? А балким апаларыбызга жаккан фильмдин кассетасынбы? Ойлонуп көрөлүчү... . Бардыгынан кымбат белек бул – апабызга арналган эң жакшы каалоолорубуз жана сабактарыбыздан алган эң мыкты бааларыбыз болсо керек. А силердин оюңар кандай?

Кош сөз түрүндөгү татаал сын атоочтордун ортосуна дефис белгиси коюлуп жазылат.

М и с а л ы: чоң-чоң, сулуу-сулуу.

Кошмок сөз түрүндөгү сын атоочтордун ортосуна эч кандай белги коюлбайт.

М и с а л ы: абдан сонун, эң күчтүү, чымкый кызыл ж. б.

1-көнүгүү. Татаал сын атоочтордун астын сызып, жазылышына байкоо жүргүзгүлө. Апаңарга кандай белек тартуулагыңар келгендиги жөнүндө ой бөлүшкүлө.

2-көнүгүү. «Эне» деген сөзгө синквейн түзгүлө. Кандай сын атоочторду пайдаландыңар?

3-көнүгүү. Сөздөн сөз жараткыла. Алар менен сүйлөмдөрдү түзгүлө.

б о о р у к е р

Сөз	Сүйлөм
оор	Балдар энесинин жеңилин жерден, оорун колдон алып, жардамдашат.

4-көнүгүү. Сын атоочторду тууралап жазгыла. Алар менен сүйлөмдөрдү түзгүлө.

Кооз кооз, эңчоң, узун узун, кенен кенен, эңкүчтүү.

5-көнүгүү. Сын атоочтордун жөнөкөй жана татаал болуп бөлүнүшүнө карата таблица түзгүлө.

73-сабак. Кайталоо

1-көнүгүү.

1. Сын атооч деп кандай сөз түркүмүн айтабыз?
2. Катыштык сын атооч деген кандай сын атооч?
3. Жөнөкөй сын атоочторго мисал келтиргиле.
4. Татаал сын атоочторго мисал келтиргиле.
5. Татаал сын атоочтор кандай жазылат?

2-көнүгүү. Жаңылмачты жатка айтып, андагы сын атоочторду тапкыла.

Кырк кызыл куйрук,
Кырк кыл куйрук ичинде,
Ылгый кызыл кыл куйрук.
Кырк кызыл куйрук ичинде
Кылдырак кызыл кыл куйрук.

3-көнүгүү. Сын атоочторду катыштырып, сүрөттөр боюнча сүйлөмдөрдү түзгүлө.

4-көнүгүү. Төмөнкү сын атоочтордун ичинен карама-каршы маанидеги татаал сын атоочторду таап жазгыла. Алар менен сүйлөмдөрдү түзгүлө.

Таптаттуу, кызыл, ак, ачуу – таттуу, көгүлтүр, жоон – ичке, булак-тай, узун – кыска, балалуу, бийик – жапыз.

74-сабак. Сан атооч

Акула

Балыктардын чоң тобун акула деп аташат. Окумуштуулар акула-нын 350 түрүн аныкташкан. Узундугу карандаштай, салмагы 200 грамм келген эң кичинекейлери, узундугу 20 метр келген алптары да кездешет. Чоңдорунун салмагы 20 тоннага жетет.

Ак акулалар өтө жырткыч, өтө коркунучтуу, узундугу 5–6 метрге жетет. Ал тургай 12 метрге жеткендери да кездешет. Бирок андай акула өтө сейрек учурайт.

Акула кандай учурда адамга кол салат? Биринчиден, ал ачка учурда, эгер ток болсо, эч качан өзү катылбайт; экинчиден, суунун температурасы 20 градустан жогору болгондо да коркунучтуу. Суу муздаганда тамактанбай калышат экен.

«Байчечекей» журналынан

алп – өтө чоң
катылбайт – тийбейт

Заттын санын, иретин билдирип, канча? нече? канчанчы? неченчи? деген суроого жооп берген сөз түркүмү сан атооч деп аталат.

М и с а л ы: жети, жыйырма үч, токсон биринчи, он төртүнчү ж. б.

1-көнүгүү. Тексттин 1–2 абзацтарын көчүрүп жазгыла. Сан атоочтордун астын сызгыла.

2-көнүгүү. Тексттеги сан атоочторду сөз менен жазгыла. Аларга суроо койгула.

3-көнүгүү. Сан атоочторду таап, белгилегиле. Табышмактын жандырмагын тапкыла. Аны менен сан атоочторду катыштырып, сүйлөмдөрдү түзгүлө.

Алтымыш төрт чакмакта,
Эки тарап жарышат.
Он алтысы капкара,
Он алтысы апалпак.

(ш...т)

4-көнүгүү. Сүрөттөр боюнча сан атоочторду катыштырып, сүйлөмдөрдү түзгүлө.

75-сабак. Эсептик сан атооч

Менин багым

Багымда баалуу жемиш бар,
Гүл алып мөмө байлаган.
Өзүм багып, өзүм тиккен
Он түп жүзүм жайнаган.

Алманын алты түрү бар,
Быйыл түшүм көп берет.
Көрөбүз деп багымды,
Жолдошторум көп келет.

Он алты түп кара өрүк,
Шабдалы бышкан эзилип.
Он эки түп бүлдүркөн
Алып келгем көчүрүп.

Анар, анжир, апельсин,
Аны да багып жатамын,
Күндө канча өскөнүн
Күндөлүккө жазамын.

М. Жангазиев

Заттын эсебин билдирип, *канча? нече?* деген суроого жооп берген сан атоочтор эсептик сан атооч деп аталат.

М и с а л ы: бир, эки, үч, жүз, беш миң ж. б.

1-көнүгүү. Ырдын 1–2-куплеттерин көчүрүп жазгыла. Эсептик сан атоочторду тапкыла. Аларга суроо койгула.

2-көнүгүү. Ырдын 3–4-куплеттерин көчүрүп жазгыла. Сан атоочтордун алдын сызгыла. Силердин бакчаңарда канча түптөн жемиш багы бар? Силер аны багууга жардамдашасыңарбы?

3-көнүгүү. Макалдарды жазып, сан атоочторду тапкыла. Макалдардын маанисин чечмелегиле.

1. Жети өлчөп, бир кес.
2. Миң уккандан бир көргөн артык.
3. Бир жолу даам таткан жериңе миң жолу салам бер.

4-көнүгүү. Жаңылмачты жатка айткыла. Сан атоочторду тапкыла.

Апам алмадан үчтү үздү,
Алмуруттан үчтү үздү.
Жетпегенди күбүсө,
Жерге баары бүт түштү.

Ж. Бекниязов

5-көнүгүү. Табышмакты жандыргыла. Андагы сан атоочторду тапкыла.

Эки уулум бар,
Экөө бирдей уста,
Бири бирди урганча,
Экинчиси алтымышты урар уста.

(с...н ж...и)

Анын жандырмагы менен өзүңөрдүн күндөлүк режимиңерди жазгыла.
Бакчаңарда ата-энеңерге жардам берген убактыңарды бөлүп көрсөткүлө. Канча убакыт жардамдашасыңар?

6-көнүгүү. Табышмакты жандыргыла. Анын жандырмагы менен сан атоочторду катыштырып, текст түзгүлө.

Жаратылышта эки макулук бар: ичпейт, жебейт, карыбайт, жашарбайт. Бири кетсе, бири келип, өз милдетин аткарат. (К...н, т...н)

76-сабак. Көнүгүү иштөө

1-көнүгүү. Көп чекиттин ордуна тиешелүү сан атоочторду коюп жазгыла.

Бир жылда ... ай бар. Бир айда ... же ... күн бар. Бир жума ... күндөн турат. Бир суткада ... саат бар. Жыл мезгилдери – Эң кыска ай – февраль. Ал ... же ... күндөн турат.

2-көнүгүү.

1. Классыңарда канча окуучу бар?
2. Канча парта бар?
3. Канча отургуч бар?
4. Бүгүн канча сабак болот?
5. Канча окуу китебиңер бар?

3-көнүгүү. Таблицаны дептериңерге көчүрүп, толтургула.

Эсептик сан атооч	Зат атооч	Сөз айкашы
беш	китеп	беш китеп
бир		

Эсептик сан атооч	Зат атооч	Сөз айкашы
жыйырма үч		
миң		
токсон сегиз		

77-сабак. Иреттик сан атооч

Балдардын бактысы үчүн

Дүйнө жүзүнүн ак ниеттүү адамдары жыл сайын 1-июнда Балдарды коргоонун эл аралык күнүн белгилешет. Бул күн 1949-жылдын ноябрь айында кабыл алынган эле.

Андан бери 60 жылдан ашуун убакыт өтүп баратат. Тынчтык үчүн күрөш барган сайын кулач жаюуда, аткени балдарды коргоо – ак ниеттүү бүткүл адамзаттын иши.

Биздин өлкөдө балдардын жакшы дем алуусуна кеңири шарттар түзүлгөн. Жыл сайын 25-майдан баштап балдар үчүн ар түрдүү иш-чаралар өткөрүлөт. Балдар театрларда оюн көрүшөт. Өздөрү да чыгармачылыкка үйрөнүшөт. Каникул күндөрүндө кооз жайларга, жаңы жерлерге саякат жасашат.

кулач жаюуда – кеңейүүдө, көбөйүүдө
саякат – жер кыдырып, жер көрүү

Заттын иретин көрсөтүп, *канчанчы? неченчи?* деген суроолорго жооп берген сан атоочтор иреттик сан атооч деп аталат.

М и с а л ы: төртүнчү класс, экинчи катар, бешинчи көчө ж. б.

1-көнүгүү. Текстти окуп, түшүнгөнүңөрдү айтып бергиле.

2-көнүгүү. Тексттин 1-абзацын көчүрүп жазып, иреттик сан атоочторду тапкыла. Аларга суроо бергиле.

3-көнүгүү. Тексттеги иреттик сан атоочторду сөз менен жазгыла.

4-көнүгүү. Төмөнкү эсептик сан атоочтордон иреттик сан атоочторду жасагыла. Алар менен сүйлөмдөрдү түзгүлө.

беш
жыйырма бир
алты
он
жүз

→ → → → → -ынчы

5-көнүгүү. Сан атоочтун түрлөрүнөн 5–10дон жазып, таблицаны депте-риңерге, толтургула.

Эсептик сан	Иреттик сан

78-сабак. Сан атооч сөздөрдүн жазылышы

Эгерде иреттик сан атооч сан (цифра) менен жазылса, өзүнөн кийин сызыкча (-) белгиси коюлат.

М и с а л ы: Биз 4-класста окуйбуз.

Рим цифрасынан кийин эч кандай белги коюлбайт.

М и с а л ы: XXI кылым.

1-көнүгүү. Сан атоочтордун жазылышына байкоо жүргүзгүлө. Рим цифрасынан кийин сызыкча коюлат бекен? Көчүрүп жазгыла.

Биз XXI кылымда жашап жатабыз. Мен IV класста окуйм. II катарда отурам. III чейректе сабактарымдан «4» жана «5» деген баалар чыкты.

2-көнүгүү. Иреттик сан атоочторду сан менен жазгыла.

1. Биринчи байлык – ден соолук.
2. Ден соолуктун чың болушунун биринчи булагы – тазалык.
3. Экинчи булагы – туура тамактануу.
4. Үчүнчү булагы – физкультура.
5. Төртүнчү булагы – таза абада эс алуу.

3-көнүгүү. Табышмактарды тапкыла. Жандырмактары менен сан атоочторду катыштырып, сүйлөмдөрдү түзгүлө.

<p>1) Бири токойду кыят,
Экинчиси жыят,
Үчүнчүсү үйөт,
Ушу үчөөнүн атын ким билет?
(о...к, т...ч, а...ы)</p>	<p>2) Ок жыландай шыпылдайт,
Арканын сүйрөп такылдайт.
Азуусу бар чайнайт.
Илгери карай айдайт.
(т...ү м...а)</p>
<p>3) Бир таягы бар,
Төрт аягы бар.
Орто жеринде куйругу бар,
Өзү айтчу буйругу бар.
(т...а)</p>	

4-көнүгүү. Сан атооч менен зат атооч сөздөрдөн сөз айкашын түзгүлө. Алардан сүйлөмдөрдү курагыла.

Сан атооч	Зат атооч	Сөз айкашы	Сүйлөм
жыйырма биринчи	кылым		
төртүнчү	класс		
беш-алты	китеп		

 5-көнүгүү. Эсептик жана иреттик сан атоочторго экиден карточка жасагыла.

79-сабак. Кайталоо

 1-көнүгүү.

1. Сан атооч деп кандай сөз түркүмүн айтабыз?
2. Эсептик сан атооч кандай болот?
3. Иреттик сан атоочтун эсептик сан атоочтон айырмасы кандай?
4. Иреттик сан атооч кандай жазылат?
5. Эсептик жана иреттик сан атоочтордон атагыла.

2-көнүгүү. Сүйлөмдөрдү толуктап жазгыла.

...-июнь – Балдарды коргоонун эл аралык күнү. Ал ... -жылы кабыл алынган. ...-февраль – Ата Мекенди коргоочулардын күнү. ...-март – апаларыбыздын майрамы. Кыргыз Республикасынын Президенти тарабынан ...-май «Энелер күнү» деп белгиленди.

3-көнүгүү. Сөздөн сөз жараткыла. Алар менен сан атоочторду катыштырып, сүйлөмдөрдү түзгүлө.

б а л а л ы к

Сөз	Сүйлөм
аба	Биз күнүгө бир саат таза абада эс алабыз.

4-көнүгүү. Канча? канчанчы? деген суроолорду берип, диалог түзүп, сүйлөшкүлө.

Ү л г ү:

- Жылдын бир мезгилинде канча ай бар?
- Жылдын бир мезгилинде үч ай бар.
- Сен үй-бүлөдө канчанчы баласың?
- Мен үй-бүлөдө төртүнчү баламын.

5-көнүгүү. Ата-энеңердин, бир туугандарыңардын туулган жылын, күнүн дептериңерге жазгыла. Аларга куттуктоо баракчаларын жасагыла.

80-сабак. Чейректик жат жазуу

81-сабак. Чейректик кайталоо

Курбулар

Амина, Даляя, Элеонора, Айхан, Фаиза, Айша жана Дарига – курбулар. Алар № 5 мектеп-гимназиясынын 4-классында окушат. Сабактарынан дайыма «беш» жана «төрт» деген бааларды алышат.

Алар кошуна жашагандыктан, бош убактыларын чогуу өткөрүшөт. Таза абада эс алышат. Жоолук таштамай, жашынмак, топ таш сыяктуу кызыктуу оюндарды ойношот.

Үйдө апаларына жардам берүүнү да унутушпайт. Үйдүн ичин иреттөөгө, идиш жууганга кол кабыш кылышат. Гүлдөргө суу куюп, эшиктин алдын тазалашат.

Амина, Даляя, Элеонора, Айхан, Фаиза, Айша жана Дарига – үлгүлүү кыздар.

82-сабак. Ат атооч

Күн менен Шамал

(Жомоктон)

Бир күнү Күн менен Шамал экөө талашып калышты.

– Мен баарынан күчтүүмүн, – деди Шамал мактанып.

– Жок, сен баарынан күчтүү эмессиң, – деп каршы болду Күн. Шамал өз күчүн Күндүн көзүнө көрсөтүп далилдегиси келип:

– Кел анда, экөөбүз мелдешели, тээтиги тон кийген абышканы көрдүңбү? Ким анын тонун үстүнөн чечип алса, ошол күчтүү болот, – деди. Күн анын айтканына макул болду.

Күн булуттун артына жашынып карап турду. Шамал кишиге келип, анын тонунун этек-жеңин делбиретип учура баштады. Киши тонун кымтыланып алды. Шамал болгон күчүн салып, катуулап кирди. Ал канчалык катуулаган сайын киши да ошончолук бекем кымтыланды. Акырында Шамалдын күчү кетип, тонду чече албасына көзү жетти да, Күнгө кайтып келди.

Эмки кезек Күнгө келди. Ал жашырынган булуттан чыгып, кишиге жылуулугун чачып, жылмая карады. Киши Күндүн мээриминен ысып, тонун чечип койду. Ошондо Күн Шамалга:

– Досум, жумшак, жакшы мамиле оройлук менен залимдиктен күчтүү болот, – деди жылмайып.

оройлук – жагымсыз мамиле жасоо

Зат, сын, сан атоочтордун ордуна колдонулуп, алардын атын атабай, жалпылап көрсөткөн сөз түркүмү ат атооч деп аталат.

М и с а л ы: мен, сен, ал, биз ж. б.

Ат атооч зат атоочтун, сын атоочтун, сан атоочтун суроолоруна жооп берет.

1-көнүгүү. Текстти окуп, түшүнгөнүңөрдү айтып бергиле. Андагы ат атооч сөздөрдү таап, дептериңерге көчүргүлө.

2-көнүгүү. Төмөнкү сүрөттөр боюнча ат атоочторду катыштырып, сүйлөмдөрдү түзгүлө. Аларды дептериңерге жазгыла.

3-көнүгүү. Тексттин 3 сүйлөмүн көчүрүп жазгыла. Зат атоочторду ат атоочтор менен алмаштыргыла.

4-көнүгүү. Асты сызылган зат атооч сөздөрдү ат атоочтор менен алмаштырып жазгыла.

<u>Күн</u> анын айтканына макул болду. <u>Киши</u> тонун кымтылап, ага бекем жармашты. Эмки кезек <u>күнгө</u> келди.	
--	--

5-көнүгүү. Макалдардын маанисин чечмелегиле. Дептериңерге көчүрүп алгыла.

1. Жылуулук – күндүн көзүндө.
2. Тийип туруп жааган күндөн түңүл,
Күлүп сүйлөгөн кишиден түңүл.

6-көнүгүү. «Аба ырайы» деген темада ат атоочторду катыштырып, жомок ойлогула.

83-сабак. Жактама ат атооч

Туура тамактануу

Туура тамактануу бул – эрте мененки, түшкү, кечки тамактарды өз убагында ичүү. Биздин тамак-ашыбыздын курамында А, В, С витаминдерин камтыган азыктар болуусу зарыл. Биздин дасторкондо жашылча-жемиштер ар дайым болгону жакшы. Аларды таза жуугандан кийин гана дасторконго коюу керек. Дасторконго отуларда ар дайым колду самындап жууш керек. Мына ушул эрежелерди сактаганда гана менин, сенин, анын – баарыбыздын ден соолугубуз чың болот.

 Жактама ат атоочтор		
	жекелик түрү	көптүк түрү
I жак	мен	биз
II жак	сен, сиз	силер, сиздер
III жак	ал	алар

 1-көнүгүү. Тексттин акыркы үч сүйлөмүн көчүрүп жазып, жактама ат атоочтордун астын сызгыла.

2-көнүгүү. Жактама ат атоочторду туура коюп жазгыла.

Биз	тамактандым
Ал	тамактандың
Силер	тамактанды
Сен	тамактандык
Алар	тамактандыңар
Мен	тамактанышты

3-көнүгүү. Табышмактарды жандыргыла. Жандырмактары менен жактама ат атоочторду катыштырып, сүйлөмдөрдү түзгүлө.

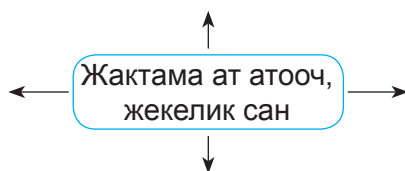
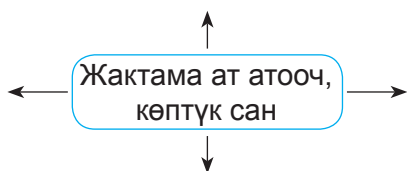
Жаркыраган кашка баш,
Жаралгандан ашка маш.
(К...К)

Эки тоонун арасы,
Эбей-себей күн жаайт.
(Э...К)

4-көнүгүү. Төмөнкү сүрөттөр боюнча ат атоочторду катыштырып сүйлөм түзгүлө.

5-көнүгүү. Жактама ат атооч боюнча кластер түзгүлө.

6-көнүгүү. Макалдардын маанисин чечмелегиле. Дептериңерге көчүрүп жазгыла.

1. Аш турган жерде дарт турбайт.
2. Адам аштан калса, күчтөн калат.
3. Аба тазалыгы тамактан зарыл.

7-көнүгүү. Көптүк сандагы жактама ат атоочтордун ар бирине 2ден сүйлөм түзгүлө.

84-сабак. Жактама ат атоочтун жөндөлүшү

Мектептеги түштөнүү

Күн түш болду,
Биз чогулдук,
Колду таза жуудук.
Тартип менен
Баары белен
Каз катарга биз турдук.

Мына, ашкана!
Муну кара
Тамак-ашы жайнаган.
Ак нандары,
Таттуу балы,
Сүтү турат кайнаган.

Кесип, кесип,
Мага, сага
Коюлуптур алмадан.
Сары майы,
Кызыл чайы,
Каймагы да камдалган.

Биздин мектеп
Мына ушундай,
Балдар үчүн арналган.
Билим алып,
Илим алып,
Биз окуйбуз талыкпай.

М. Жангазиев

Жактама ат атоочтор төмөнкүдөй жөндөлөт:

А. Мен, сен, сиз, ал, биз, силер, сиздер, алар.

И. Менин, сенин, сиздин, анын, биздин, силердин, сиздердин, алардын.

Б. Мага, сага, сизге, ага, бизге, силерге, сиздерге, аларга.

Т. Мени, сени, сизди, аны, бизди, силерди, сиздерди, аларды.

Ж. Менде, сенде, сизде, анда, бизде, силерде, сиздерде, аларда.

Ч. Менден, сенден, сизден, андан, бизден, силерден, сиздерден, алардан.

1-көнүгүү. Ырды окугула. Ат атоочтордун кайсы жөндөмөдө турганын айтып бергиле.

2-көнүгүү. Жаңылмачты жатка айткыла. Аары, аарылар деген сөздөрдү жактама ат атоочко айландыргыла. Аларды жөндөгүлө.

Багымда бал аары бар,
Байкагыла баарыңар.
Байкабасаң аарылар,
Баш көтөртпөй баарылар.

Баарыласа аарылар,
Бакыргыла баарыңар,
Бакырбасаң баарыңар,
Балаа кылат аарылар.

М. Жангазиев

3-көнүгүү. Ат атооч сөздөр кайсы жөндөмөдө экенин суроо берип аныктагыла.

Биздин элибиздин меймандостугу кандай сонун! Мейман келгенде дасторкон дүйүм тамакка толот. Анда эмне гана жок! Боорсок, сары

май, каймак, бал, каттама, куурдак Меймандарга болгон сыйын көрсөтүшөт. Алар да элибиздин меймандостугуна ыраазы болуп, ыраакмат айтышат.

4-көнүгүү. Сөздөн сөз жараткыла. Алар менен жактама ат атоочторду катыштырып сүйлөм түзгүлө:

ы р а к м а т

Сөз	Сүйлөм
тамак	Биз түшкү тамакты убагында ичтик.

5-көнүгүү. Жактама ат атоочтордун жөнделүшү боюнча таблица түзгүлө.

85-сабак. Көнүгүү иштөө

Бүркүт

Биздин жерибиз тоолуу аймакта. Жерибизде көп канаттуулар жашайт. Алардын эң чоңу – бүркүт. Алар аскадагы үңкүрлөргө уя салышат. Бүркүттөр узак жашашат. Жыл сайын бирден балапан чыгарышат. Алар суур, коён, түлкү, кашкулак, улар, элик, кекилик менен тамактанышат. Бүркүттөр карышкырга да кол салат. Аларды мүнүшкөрлөр таптап, аңчылыкка пайдаланышат.

мүнүшкөр – бүркүт багып, таптаган адам

аңчылык – жапайы айбанаттарды, куштарды кармоо

1-көнүгүү. Зат атооч, сын атооч, этиш, ат атооч сөздөрдү белгилегиле.

2-көнүгүү. Төмөнкү сөздөрдөн макалдарды курагыла.

1. Адам, куш, жашай албайт, канатсыз, эмгексиз.
2. Эр, көркү, элдин,
Жердин, токой, көркү.

3-көнүгүү. Сүрөттөр боюнча ат атоочторду катыштырып сүйлөмдөрдү түзгүлө.

4-көнүгүү. Суроолорго жооп жазгыла. Суроолордогу жана жообуңардагы жактама ат атоочтордун астын сызгыла. Кайсы жөндемөдө экендигин айтып бергиле.

Силер кандай канаттууларды билесиңер? Алар жөнүндө кандай маалыматтарыңар бар жана аларды көрдүңөр беле? Силер канаттууларга камкордук көрөсүңөрбү? Кантип?

86-сабак. Ат атоочтун жана зат атоочтун жакталышы

Адептүүлүк

Бир илимпоз киши бир бай менен сүйлөшүп турган эле. Ошол кезде алардын жанынан бир жарды адам өтүп бара жатып, окумуштууга ийилип салам берди. Окумуштуу башын андан да төмөн ийип саламдашты. Анда жанында турган бай:

– Таксыр, сиз илимдин адамысыз, ал – кедей. Сиз эмнеге ага баш ийип саламдашасыз? – деп сурады.

Анда илимпоз:

– Эч бир илим-билимден кабары жок киши мага ийилип, адептүүлүктү көрсөтүп жатса, мен андан адепсиз болуп көрүнсөм, ылайык келбес бекен? – деген экен.

Ы. Алтынсарин

жарды – кедей

таксыр – кадыр-барктуу адамга кайрылуу

Кыргыз тилинде 3 жак бар. Алар I жак, II жак, III жак.

I жак – мен, биз

II жак – сен, сиз, силер, сиздер.

III жак – ал, алар.

Зат атооч жак боюнча төмөнкүдөй өзгөрөт:

Жекелик санда:

I жак – мен окуучумун

II жак – сен окуучусуң,
сиз окуучусуз

III жак – ал окуучу

Көптүк санда:

Биз окуучубуз

Силер окуучусуңар

Сиздер окуучусузда

Алар окуучулар

1-көнүгүү. Тексттин 1-абзацын көчүрүп жазып, зат атоочтордун жана ат атоочтордун кайсы жөндөмөдө турганын аныктагыла.

2-көнүгүү. 2-абзацты көчүрүп жазгыла. Ат атоочтордун кайсы жакта тургандыгын аныктагыла.

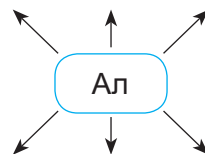
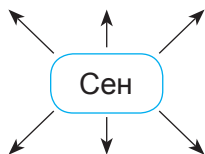
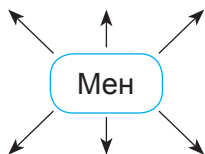
3-көнүгүү. Текстти ролдоштуруп окугула.

4-көнүгүү. Макалдардын маанисин чечмелегиле.

1. Кийиминди жаңысынан сакта,
Адебинди жашыңдан сакта.
2. Адептүү болсоң жашыңдан,
Сый-урмат кетпейт башыңдан.

5-көнүгүү. Кластерди толтургула. Колдонулуучу сөздөр.

Бала, кыз, дарыгер, жазуучу, мугалим, ишкер.

6-көнүгүү. Илимпоз, киши деген зат атооч сөздөрдү жактагыла.

Ү л г ү: I. Мен илимпозмун. Биз илимпозбуз.

II.

III.

87-сабак. Кайталоо

Китепти сүй

Китепти сүй, баркын бил,
Китептин көп акылы.
Ким китепке дос болсо,
Ал – ошонун жакыны.

Сүттөй таза тилеги,
Деңиздей кең талабы.
Көктөй тунук, акыйкат,
Анын ар бир барагы.

Ошондуктан баркын бил,
Кирдебесин бир чети.
Сыя төгүп булгабай,
Жакшы сакта китепти.

А. Осмонов

? 1-көнүгүү.

1. Ырда эмне жөнүндө айтылат?
2. Китептин досу ким?
3. Китепти кандай сакташ керек?
4. Силер китепке кандай мамиле кыласыңар?
5. Ырдын автору тууралуу эмне билесиңер?

2-көнүгүү. Ырдын 1-куплетин көчүрүп жазгыла. Зат, ат атоочтордун астын сызып, белгилегиле.

3-көнүгүү. Макалдардын маанисин чечмелегиле.

1. Китеп – билим булагы,
Билим – өмүр чырагы. | 2. Акыл оошот,
Билим жугушат. |
|--|----------------------------------|

4-көнүгүү. Таблицаны дептериңерге көчүрүп, толтургула.

Мен китептин досумун.	Биз китептин досубуз.
Сен	Силер
Сиз	Сиздер
Ал	Алар

5-көнүгүү. Ырдын 2-куплетин көчүрүп жазгыла. Зат атоочтордун жана ат атоочтордун астын сызгыла.

6-көнүгүү. Табышмакты жандыргыла. Жандырмагы менен зат атоочторду жана ат атоочторду катыштырып, сүйлөмдөрдү түзгүлө.

Өзү сүйлөбөйт,
Бирок кишиге акыл үйрөтөт.

(к...п)

7-көнүгүү. Сүрөттөр боюнча ат атоочторду катыштырып, сүйлөмдөрдү түзгүлө.

8-көнүгүү. Ырды жаттагыла. Аны көркөм айткыла.

9-көнүгүү. Китеп, билим жөнүндө макалдардан жаттап келгиле.

88-сабак. Этиштин жакталышы

Этиш сөздөр үч жак боюнча өзгөрөт.

Жекелик санда:

I жак – Мен китепти сүйөм.

II жак – Сен китепти сүйөсүң.

Сиз китепти сүйөсүз.

III жак – Ал китепти сүйөт.

Көптүк санда:

Биз китепти сүйөбүз.

Силер китепти сүйөсүңөр.

Сиздер китепти сүйөсүздөр.

Алар китепти сүйүшөт.

1-көнүгүү. Табышмакты жандыргыла. Этиш сөздөрдүн кайсы жакта тургандыгын аныктагыла:

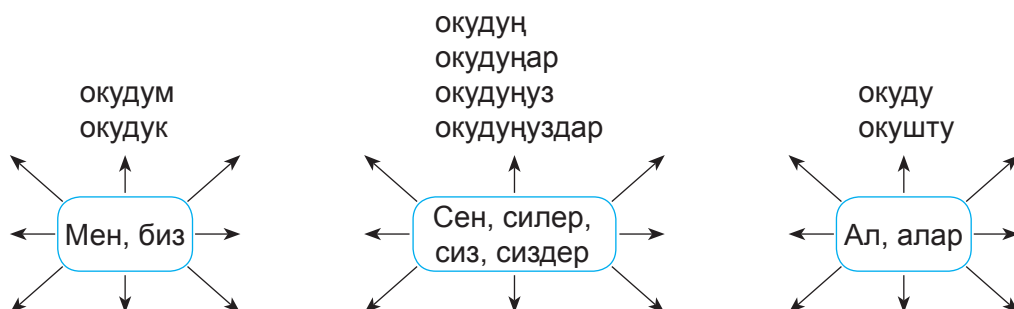
Улам жаңы барагын ачам,
Каармандарга аралашам.
Кызыгына аябай батам,
Аягына чыкканча шашам.

(к...п)

2-көнүгүү. Макалдардын маанисин чечмелегиле.

1. Билимдин кени – китепте.
2. Билимдүүнүн билими жугат.

3-көнүгүү. Кластерди толуктагыла.

4-көнүгүү. Сүрөттөр боюнча сүйлөмдөрдү түзгүлө. А. Осмоновдун дагы кандай чыгармаларын билесиңер?

5-көнүгүү. Этиштерди 3 жакта пайдаланып, «Мага жаккан китеп» деген темада аңгеме жазгыла.

89-сабак. Көнүгүү иштөө

Китепкана

Мектепте китепкана бар. Анда балдарга арналган кызыктуу китептер көп. Китепканада балдар китеп окуй турган чоң бөлмө бар. Бөлмөнүн ичи таза жана кооз жасалгалуу. Бөлмөдө столдор, стулдар жана ар түрдүү гүлдөр коюлган. Дубалда жазуучулардын сүрөттөрү илинген. Үйгө берилбей турган китептерди, газета-журналдарды окуучулар ошол бөлмөдө окушуп, кайта тапшырып турушат. Биз жумасына бир китептен үйүбүзгө алып окуп турабыз.

1-көнүгүү. Тексттин 3–6-сүйлөмдөрүн көчүрүп жазгыла. Этиштердин астын сызгыла. Кайсы жакта экендигин аныктагыла.

2-көнүгүү.

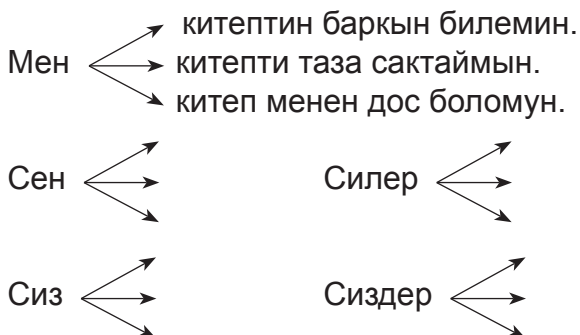
1. Кандай окуу китептериңер бар?
2. Алардын авторлору кимдер?
3. Силер окуу китептеринен эмнелерди үйрөндүңөр?

3-көнүгүү. Сөздөн сөз жараткыла. Алар менен этиштерди катыштырып, сүйлөмдөрдү түзгүлө.

к и т е п к а н а

Сөз	Сүйлөм
Китеп	Китеп – биздин досубуз.

4-көнүгүү. Этиштердин жакталышы боюнча схемаларды дептериңерге көчүрүп, толтургула.

Ал

Алар

Биз

5-көнүгүү. «Китеп – билим булагы» деген темада китепче жасагыла. Ага китеп жөнүндө ырларды, макал-ылакаптарды жазгыла. Сүрөт тартып кооздогула.

90-сабак. Жат жазуу

91-сабак. Тактооч

Карусель качан пайда болгон?

Балдар, биз сейил бактарга барганда каруселге дайыма түшөт эмеспизби. Кызыгы, ал мурда балдардын оюну эмес, жоокерлердин таймашы болгон экен. Илгери XII кылымда испан тилинде бул оюнду «carosella» деп атап коюшкан. Өйдө жагына алтын шакектерди тизип, аны кылыч менен чаап түшүрүү үчүн аттарды айланта жүгүртүп, таймаш өткөрүшкөн.

Каруселдин туулган күнү 1871-жылдын 25-июлу болуп эсептелинет. Ушул күнү бизнесмен Уильям Шнайдер каруселге патент алган. Тегерек айланманын үстүнө жасалма аттарды орнотуп, андан жагымдуу музыка чыгарып, акча алууну ушул адам ойлоп тапкан. Азыр болсо сейил бактарды каруселсиз элестете албайбыз. Каруселде мурда оюнчук аттар гана болсо, азыр ар түрдүү оюнчук жаныбарлар орнотулган.

«Байчечекей» журналынан

карусель – тегерек айланма

таймаш – мелдеш

бизнесмен – ишкер

патент – иштөө үчүн уруксат кагазы

Кыймыл-аракеттин ар түрдүү кырдаалын, сын-сыпатын, сан-өлчөмүн, ордун, мезгилин көрсөтүп, *кандай? кантип? канча? кайда? кайдан?* деген суроолорго жооп берген сөз түркүмү тактооч деп аталат.

М и с а л ы: дайыма, мурда, көп, мол ж. б.

Сын атооч заттын ар кандай белгисин көрсөтсө, тактооч кыймыл-аракеттин ар түрдүү кырдаалын билдирет.

1-көнүгүү. Текстти окуп, түшүнгөнүңөрдү айтып бергиле.

2-көнүгүү. Тексттин 1-абзацын көчүрүп жазып, тактоочторду таап, астын сызгыла.

3-көнүгүү. Сөздөрдөн макалдарды чогулткула.

1. Адам, акылдуу, өстүрөт, дан, ташка.
2. Акыл, жеткирет, ойго, жеткирет, өнөр, көккө.

4-көнүгүү. Сүрөттөр боюнча тактоочторду катыштырып, сүйлөмдөрдү түзгүлө.

92-сабак. Көнүгүү иштөө

1-көнүгүү. «Карусель качан пайда болгон?» текстин Инсерт стратегиясы боюнча талдагыла.

Билчүмүн	Билдим	Билгим келет
Каруселде балдар ойногонун.	Каруселдин качан пайда болгонун.	Балдар үчүн дагы башка оюн-зооктордун тарыхын.

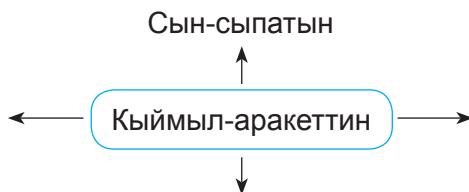
2-көнүгүү. Тексттин 2-абзацын көчүрүп жазгыла. Тактоочторду таап, кыймыл-аракеттин кандай кырдаалын билгизгендигин аныктагыла.

Ү л г ү: Азыр болсо сейил бактарды каруселсиз элестете албайбыз Азыр (качан?) – кыймыл-аракеттин мезгилин билдирди.

3-көнүгүү. Тактоочтордун карама-каршы маанидеги сөздөрүн таап жазгыла.

кымбат	
жакында	
эрте	
көп	
акырын	

4-көнүгүү. Тактоочтор кыймыл-аракеттин кандай кырдаалдарын билгизгендиги боюнча кластерди толтургула.

5-көнүгүү. Тактоочтордон мисалдарды жазып, таблицаны дептериңерге көчүрүп, толтургула.

Кыймыл-аракеттин кырдаалы	Тактоочтор
сын-сыпаты сан-өлчөмү орду мезгили	акырын, ... көп, ... алыс, ... илгери-илгери, ...

93-сабак. Тактоочтордун жазылышы

Тактоочтор түзүлүшү боюнча жөнөкөй тактоочтор жана татаал тактоочтор болуп экиге бөлүнөт. Татаал тактоочтордун ортосуна дефис (-) белгиси коюлуп жазылат.

М и с а л ы: илгери-илгери, алыс-жакын, көп-көп ж. б.

1-көнүгүү. Төмөнкү татаал тактоочторду катыштырып, сүйлөмдөрдү түзгүлө. Татаал тактоочтордун жазылышына көңүл бургула.

Илгери-илгери, көп-көп, алыста-алыста, өйдө-төмөн.

2-көнүгүү. Макалдардын маанисин чечмелегиле. Тактоочторду тапкыла.

1. Көп жашаган көп билбейт,
Көп окуган көп билет.
2. Жазында чыгынбаган кышында жылынбайт.
3. Акыл менен иш кылсаң, ардактуу жашайсың.

3-көнүгүү. Сөздөн сөз жараткыла. Алар менен тактоочторду катыштырып, сүйлөмдөрдү түзгүлө.

а к ы л м а н

Сөз	Сүйлөм
наам	Быйыл мен «Мыкты окуучу» деген наамга татыктуу болдум.

4-көнүгүү. Тактоочторду катыштырып, «Парктагы эс алуу» деген темада аңгеме жазгыла.

94-сабак. Кайталоо

Гербарий

Гербарий – өсүмдүктүн жана жалбырактын кургатылган абалы. Аны жазында, жайында же күзүндө өсүмдүктү же жалбыракты кагаздын ортосуна салып, оор нерсе менен үстүнөн бастыруу аркылуу жасай алабыз. Буларды көлөкө, жел жүргөн жерде да кургатууга болот. Кургатууда атайын эрежелерди колдонуу керек. Мисалы, жуулган, суу болгон өсүмдүктү гербарий жасоодо пайдаланбагыла. Ал кийин чирип, же көгөрүп кетиши ыктымал. Маал-маалында кагазды ачып, кургаганын байкап турган оң. Гербарийди жаныбарлардын же буюмдардын сөлөкөтүн жасоодо колдонууга болот.

1-көнүгүү. Текстти көчүрүп жазып, тактоочторду тапкыла.

2-көнүгүү.

1. Тактооч деп кандай сөз түркүмүн айтабыз?
2. Тактооч кыймыл-аракеттин кандай кырдаалдарын билдирет?
3. Тактоочтор түзүлүшүнө карай кандай топторго бөлүнөт?
4. Татаал тактоочторго мисалдарды келтиргиле.
5. Татаал тактоочтор кандай жазылат?

3-көнүгүү. Таблицаны дептериңерге көчүрүп, толтургула.

Тактоочтор	Этиштер	Сөз айкашы	Сүйлөм
жакшы илгери-илгери көп пайдалуу бүгүн	окуйт	жакшы окуйт	Биздин класста Арсен жакшы окуйт.

4-көнүгүү. Тактоочторду катыштырып, жылдын төрт мезгили, андагы адамдардын иш-аракетин баяндап жазгыла.

Ү л г ү: Күзүндө эгин талаасында, бакчада түшүм жыйноо башталат.

95-сабак. Сырдык сөздөр

Көк асман

Шатырап жааган жамгыр уйку келтиребери, көзүм илинип кетиптир. Турсам, жамгыр басылып, чөптөрдү, тамдарды, тоолорду, бактарды жаркыратып салыптыр.

Көңүлүм көтөрүлүп, эшикке көңүлдүү чыктым. Бах! Аба кандай таптаза! Пай-пай, канаттуулар кооздукту коштоп чурулдашат.

Аңгыча каркыралардын кыйкуулаган үнү угулуп калды. Дароо асманга көз жибердим. Баракелде, каркыралар асманга кол менен тизгендей кырка тартып, чыгышка беттеп баратышыптыр. Чиркин, жаандан соң асман бир башкача тунук! Бир башкача көгүлтүр!

Асмандын көк, ээн, чексиз экендигин ошондо гана байкадым.

«Аттиң ай, жанымда кагаз, калемим болсочу», – деп өкүнүп да алдым.

«Байчечекей» журналынан

Адамдын ички сезимдерин (сүйүнгөнүн, кейигенин, өкүнгөнүн, коркконун, кубаттоосун) билдирген жана жаныбарларга карата айдоо-чакыруу иретинде айтылуучу сөздөр сырдык сөздөр деп аталат.

М и с а л ы: бах, эх, пай-пай, кап, кыруу-кыруу, өш, кош, чип-чип ж. б.

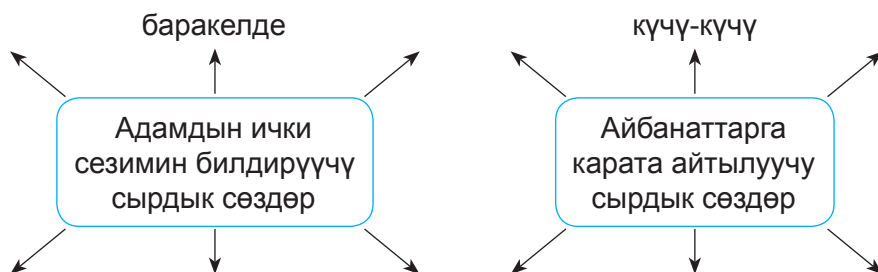
1-көнүгүү. Тексттин мазмунун айтып бергиле.

2-көнүгүү. Тексттин 2–3-абзацтарын көчүрүп жазып, сырдык сөздөрдүн астын сызып белгилегиле. Алар адамдагы кандай ички сезимдерди билдирип жатат?

3-көнүгүү. Сырдык сөздөр катышканда сүйлөмгө кандай тыныш белгиси коюларын байкагыла. Көчүрүп жазгыла.

1. Чиркин, жаандан соң асман бир башкача тунук!
2. Жаандан соң, чиркин, асман бир башкача тунук!
3. Жаандан соң асман бир башкача тунук, чиркин!

4-көнүгүү. Сырдык сөздөр боюнча кластерди түзгүлө.

5-көнүгүү. Сырдык сөздөрдү катыштырып, 5 карточка түзгүлө.

96-сабак. Тууранды сөздөр

Жаз

«Жаздын күнү – жаш баладай», – деп коюшат эмеспи. Анын сыңарындай, күн чайыттай ачык турду эле, көз ачып-жумгуча аба ырайы өзгөрдү.

Мына, булуттар чогулуп, асман түнөрө баштады. Чагылган чарт-чурт этип, күн күркүрөдү. Жамгыр шатыр-шатыр төгүп жиберди.

Бах, чиркин! Көл жээги кайрадан кулпунду! Толкундар жээкке шарт-шурт урунат. Асманда чар-чур этип ак чардактар кайкыйт.

Бак-дарактардын жалбырактарында мөлт-мөлт этип жамгырдын тамчылары шурудай тизилет.

Пай-пай! Жердин жыты нан сыяктуу, ырыскы сыяктуу жыттанат.

Жандуу жана жансыз нерселерден чыккан дабышты жана элести туюнткан сөздөр тууранды сөздөр деп аталат.

М и с а л ы: тык-тык, тарс-турс, жымың-жымың ж. б.

1-көнүгүү. Тексттен тууранды жана сырдык сөздөр катышкан сүйлөмдөрдү көчүрүп жазгыла. Тууранды жана сырдык сөздөрдүн астын сызгыла.

2-көнүгүү. Макалдарды чечмелегиле.

1. Жаздын күнү – жаш баладай.
2. Жаздын күнкү жаан жаш баланын ыйындай.
3. Жаз – жарыш, күз – күрөш.
4. Жаздын бир күнү бир жылга тете.

3-көнүгүү. Ырды дептериңерге жазып, тууранды сөздөрдүн астын сызгыла.

Суу

Шылдыр-шулдур агасың,
Шашып кайда барасың?
Кылт-кылт этип агасың,

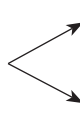
Кылтылдап кайда барасың?
Жайбаракат каптап өт,
Жайкалган дыйкан талаасын.

О. Бөлөбалаев

көз ачып-жумгуча – өтө тез, бат эле
кылтылдап – акырын кыймылдап

4-көнүгүү. Схеманы толуктап жазгыла.

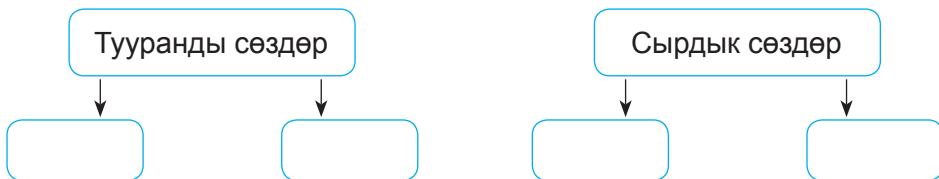
Тууранды сөздөр дабышты тууроочу – тык-тык, ...
элести тууроочу – жарк-журк, ...

5-көнүгүү. Тууранды сөздөрдү катыштырып, сүйлөмдөрдү түзгүлө.

Жарк-журк, чарт-чурт, шылдыр-шулдур, тып-тып, жылт-жулт.

97-сабак. Көнүгүү иштөө

1-көнүгүү. Схемаларды толтургула.

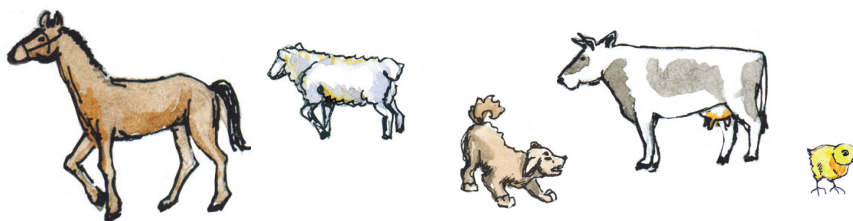
2-көнүгүү.

1. Ички сезимди билдирүүчү сырдык сөздөрдү улантып жазгыла.
Бах, чиркин, ...
2. Дабышты тууроочу тууранды сөздөрдү улантып жазгыла.
Шака-шук, бак-бак, ...

3-көнүгүү. Макалдардын маанисин чечмелегиле.

1. Жакшы сөз жан эритет,
Жаман сөз жан кейитет.
2. Жылуу-жылуу сүйлөсөң,
Жылан ийининен чыгат.

4-көнүгүү. Сүрөттөгү жаныбарларды айдоо-чакыруу үчүн кандай сөздөрдү пайдаланабыз? Ал сөздөр менен сүйлөмдөрдү түзгүлө.

5-көнүгүү. Сырдык сөздөргө жана тууранды сөздөргө 5тен карточка жасагыла.

98-сабак. Кызматчы сөздөр

Сүйүнчүлөө

Кыргыздар эзелтен бери жакшылыкты, кубанычты башкалар менен тең бөлүшүүнү салт катары улантып келишет. Алардын бири сүйүнчүлөө деп аталат.

Кыргыздардын үйүндөгү жакшылык менен кубаныч ар дайым жарыя этилген. Үй-бүлөдөгү жакшылыкты башкаларга кубануу менен биринчи айтып барганга белек тапшырылган, бодо малга чейин ыроологондор болгон. Улуу «Манас» эпосунда сүйүнчүгө үйүрү менен жылкы алгандар болгону айтылат.

Азыркы күндө да үй-бүлөдө наристенин төрөлгөнүн жакындарына жана санаалаштарына биринчи сүйүнчүлөп барган кыздар менен балдар чоң белектерди алышат.

Азыркы учурда сүйүнчүнү телефон аркылуу да айтса болот.

Өз алдынча турганда эч кандай маани бербеген жана сөз менен сөздү, сүйлөм менен сүйлөмдү байланыштыруу үчүн же кошумча маани берүү үчүн колдонулган сөздөр кызматчы сөздөр деп аталат. Алардын төмөнкүдөй түрлөрү бар: жандоочтор, байламталар, бөлүкчөлөр.

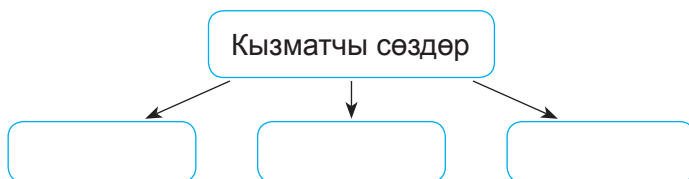
М и с а л ы: жана, менен, көздөй, жөнүндө, эч, го, абдан ж. б.

1-көнүгүү. Текстти окуп, түшүнгөнүңөрдү айтып бергиле.

Силер сүйүнчү айтып көрдүңөр беле? Качан, кимге жана эмнени сүйүнчүлөдүңөр эле?

2-көнүгүү. Тексттин 1–2-абзацын көчүрүп жазгыла. Кызматчы сөздөрдү таап, астын сызгыла.

3-көнүгүү. Схеманы дептериңерге көчүрүп, толтургула. Мисалдарды жазгыла.

4-көнүгүү. Тексттин 3-абзацын көчүрүп жазып, кызматчы сөздөрдү тапкыла.

5-көнүгүү. Кызматчы сөздөрдү катыштырып, сүйүнчүлөө боюнча диалог түзгүлө.

6-көнүгүү. Жана, менен, жөнүндө, көздөй, чейин деген кызматчы сөздөрдү катыштырып, сүйлөмдөрдү түзгүлө.

99-сабак. Жандоочтор

Өзү жандап турган сөздүн жөндөмөлөрдүн биринде турушун талап кылуучу кызматчы сөз жандооч деп аталат.

М и с а л ы: апам менен, келечек жөнүндө (апам, келечек деген сөздөрдүн атооч жөндөмөдө турушун талап кылды), үйгө карай, мектепти көздөй (сөздөрдүн барыш жана табыш жөндөмөдө турушун талап кылды).

1-көнүгүү. Таблицадагы сөздөр менен жандоочторду бири-бирине туура келтирип жазгыла. Жандооч өзүнүн жанындагы сөздүн кандай жөндөмөдө турушун талап кылгандыгын аныктагыла.

Сөздөр	Жандооч
апам	чейин
телефон	алдында
келечек	аркылуу
сабактын	менен
мектепке	жөнүндө

2-көнүгүү. Сүйлөмдөрдү көчүрүп жазып, жандоочтордун астын сызгыла.

1. Телефон менен сүйлөшкөндө ким экенин жана эмне жөнүндө айтып коюу керектигин чакыруучу тарап өзү айтат.

2. Телефон аркылуу сүйлөшүүдө да, жана ар дайым эле жаман жана орой сөздөрдү колдонбоо керек.

3. Андан да кыска жана так сүйлөгөнгө аракет кыл, телефон менен көпкө сүйлөшүп, ал адамдын убактысын алба.

3-көнүгүү. Ребусту жандыргыла.

, , , ,

, , , . . .

4-көнүгүү. Макалдардын маанисин чечмелегиле. Кайсы макалда жандооч сөз катышты? Дептериңерге жазып алгыла.

1. «Сен» деген сенек сөз,
«Сиз» деген сылык сөз.
2. Сөз билбеген муштуму менен коркутат.
3. Улук болсоң, кичик бол.
4. Жакшы менен жүрсөң, жетерсиң муратка,
Жаман менен жүрсөң, каларсың уятка.

5-көнүгүү. Сүрөттөр боюнча жандоочторду катыштырып, сүйлөмдөрдү түзгүлө.

6-көнүгүү. Табышмакты тапкыла. Жандырмагы менен жандоочторду катыштырып, сүйлөмдөрдү түзгүлө.

Кош аягын басып турат,
Кабар келсе шашып турат.

(т...н)

7-көнүгүү. Сүйүнчүлөө каадасы жөнүндө эмне айта аласыз? деген су-роону коюп, улуулардан интервью алгыла.

100-сабак. Байламталар

Жайында

Окуу жылы аяктады. Жай башталды. Бул убак – туризмдин жана эс алуунун мезгили, бирок эс алууга эмгек жолтоо болбойт. Жайкысын таза абада, огороддо жана жемиш багында эмгектенүү, паркта жана токойдо сейилдөө өтө пайдалуу.

Сейилдеп чыкканда жана экскурсия убагында канаттуулар өзүнө уяны кандай жасап аларын байкоого болот. Ар түрдүү жаныбарлардын жерде, сууда жана абада кантип жүрөрүн байкоо өтө кызыктуу.

Сөз менен сөздү, сүйлөм менен сүйлөмдү байланыштырып турган кызматчы сөз байламта деп аталат.

М и с а л ы: Арсен жана Амина жакшы окушат. Далия бүгүн «5» алды, анткени сабакка жакшы даярданган.

1-көнүгүү. Тексттин 1-абзацын көчүрүп жазып, байламталарды тапкыла. Кайсы жерде сөз менен сөздү, кайсы жерде сүйлөм менен сүйлөмдү байланыштырды?

2-көнүгүү. 2-абзацты көчүрүп жазып, байламталардын астын сызгыла.

3-көнүгүү. Накыл сөздөрдү байламталар менен толуктап жазгыла.

1. Эртеңкиңди ойлосоң,
Элпек ... сылык бол.
2. Адептүүлүк ... маданияттуулук адамга көрк берет.
3. Токтоолук ... сабырдуулук – эстүү адамдын сапаттары.

4-көнүгүү. Көп чекиттин ордуна байламталарды коюп жазгыла.

Мен бүгүн сабактан «5» ... «4» деген бааларды алдым. Үйгө барганда атам ... апамды сүйүндүрөм. Алар дайыма мага: «Сабагыңды жакшы оку ... тартиптүү бол», – деп айтышат. Мен атам ... апамдын мага айткан накыл сөздөрүн аткарууга аракеттенем, ... алар менин жашоодогу эң жакын адамдарым. Балдар, силер да ата-энеңерди ... жакын адамдарыңарды окуудагы ийгиликтериңер ... жакшы мамилеңер менен сүйүндүргүлө!

5-көнүгүү. Сөздөн сөз жараткыла. Аларга байламталарды катыштырып, сүйлөм түзгүлө.

ж а й ы н д а

Сөз	Сүйлөм
ай	Элжар менен Алтынай июль айында Ысык-Көлгө барышат.

101-сабак. Бөлүкчөлөр

Сүйлөм ичиндеги сөздөрдүн бирин жандап, ошол сөздөргө же сүйлөмгө ар түрдүү кошумча маани берип турган кызматчы сөз бөлүкчө деп аталат.

М и с а л ы: абдан, эч, го, өтө, ыя, гана, эң, ооба ж. б.

Жагымдуу учурдун тарыхы

«Каникул» деген сөз каяктан келди деп ойлойсуңар? Бул аталыш «Сириус» – ааламдагы эң жарык жылдыздын атынан келип чыккан. Египеттиктер бул жылдыз Нил дарыясы кирип жаткан учурда пайда болгон деп, Сириусту Нил жылдызы деп аташкан. Римдиктер болсо, египеттиктерден айырмаланып, аны «ысыкчан ит» (латын тилинен которгондо – «каникула») дешкен. Асманда бул жылдыздын пайда болушу жайдын өтө ысык болорун түшүндүргөн. Эки ай бою Римде эч иштебей, каникулдун өтүшүн деңиз жээктеринде сууга түшүп гана күтүшкөн.

Азыр болсо каникулдар жылдын бардык мезгилинде болот. Ал эми жайкы каникул – окуучулар үчүн эң узун жана абдан жагымдуу учур.

«Кырчын» журналынан

1-көнүгүү. Текстти окуп чыгып, түшүнүгүңөрдү айтып бергиле.

2-көнүгүү. Тексттен бөлүкчөлөр катышкан сүйлөмдөрдү таап, көчүрүп жазгыла.

3-көнүгүү. Таблицага кызматчы сөздөрдөн мисалдарды жазгыла.

Жандооч	Байламта	Бөлүкчө
чейин, ...	жана, ...	абдан, ...

4-көнүгүү. Макалдарды дептериңерге жазып алгыла. Бөлүкчөлөрдүн астын сызгыла.

1. Эч ким, эч нерсе унутулбайт.

2. Өтө ысык бат муздайт,
Өтө кызыл бат оңот.

5-көнүгүү. Кызматчы сөздөр боюнча кластерлерди түзгүлө.

6-көнүгүү. «Мен жайкы каникулду кандай өткөрөм» деген темада жакында боло турган каникулуңарды пландаштырып жазгыла. Кызматчы сөздөрдү пайдалангыла.

102-сабак. Чейректик жат жазуу

103-сабак. Чейректик кайталоо

Төртүнчүнү бүткөндө

Күндө окуймун,
Сабагыңды угамын,
Билбегенди
Билгендерден сурадым.
Тарбиялап,
Төрт жыл бою окуттуң,

Орундаймын
Айтканыңды, мугалим.
Дагы окуймун,
Талбай эмгек кыламын.
Өлкөм үчүн
Дайым даяр турамын!

М. Жангазиев

104-сабак. Жыл боюнча өтүлгөндөрдү кайталоо

Мазмуну

I чейрек

1-сабак. Тил. Кеп. Текст.....	4
2-сабак. Кептин түрлөрү. Көнүгүү иштөө.....	6
3-сабак. Текстке план түзүү.....	8
4-сабак. Тексттин түрлөрү.....	10
5-сабак. Көнүгүү иштөө.....	11
6-сабак. Сүйлөм.....	13
7-сабак. Сөз айкашы.....	15
8-сабак. Сүйлөм мүчөлөрү.....	17
9-сабак. Бир өңчөй мүчөлүү сүйлөмдөр.....	19
10-сабак. Жай сүйлөм.....	21
11-сабак. Суроолуу сүйлөм.....	23
12-сабак. Буйрук сүйлөм.....	24
13-сабак. Илептүү сүйлөм.....	26
14-сабак. Жөнөкөй жана татаал сүйлөм.....	28
15-сабак. Жат жазуу.....	30
16-сабак. Жалаң жана жайылма сүйлөм.....	30
17-сабак. Төл жана бөтөн сөз.....	32
18-сабак. Бөтөн сөздүн жазылышы.....	34
19-сабак. Сөз.....	36
20-сабак. Тыбыш жана тамга.....	37
21-сабак. Үндүү жана үнсүз тыбыштар.....	39
22-сабак. Үндүү тыбыштар.....	40
23-сабак. Кыска жана созулма үндүүлөр.....	41
24-сабак. Жумшак жана каткалаң үнсүздөр.....	43
25-сабак. Түгөйлүү үнсүздөр.....	44
26-сабак. Чейректик жат жазуу.....	45
27-сабак. Чейректик кайталоо.....	45

II чейрек

28-сабак. Алфавит.....	46
29-сабак. Йоттошкон тамгалар.....	47
30-сабак. Айрым үнсүздөрдүн айтылышы жана жазылышы.....	49
31-сабак. Көнүгүү иштөө.....	50
32-сабак. Муун жана ташымал.....	52
33-сабак. Көнүгүү иштөө.....	54
34-сабак. Сөздүн түзүлүшү.....	56
35-сабак. Уңгу жана мүчө.....	57
36-сабак. Сөз жасоочу мүчөлөр.....	58
37-сабак. Сөз өзгөртүүчү мүчөлөр.....	60
38-сабак. Уңгу сөздүн аяккы тыбышына карата мүчөнүн башкы тыбышынын өзгөрүшү.....	62
39-сабак. Жат жазуу.....	63

40-сабак. Сөздүн түрлөрү.....	63
41-сабак. Уңгулаш сөздөр	65
42-сабак. Жөнөкөй жана татаал сөздөр	66
43-сабак. Кош сөздөр.....	67
44-сабак. Кошмок сөздөр	69
45-сабак. Кыскартылган сөздөр	71
46-сабак. Көнүгүү иштөө.....	72
47-сабак. Синонимдер.....	74
48-сабак. Антонимдер	75
49-сабак. Кайталоо	76
50-сабак. Чейректик жат жазуу	77
51-сабак. Чейректик кайталоо	77

III чейрек

52-сабак. Сөз түркүмдөрү.....	78
53-сабак. Зат атооч	79
54-сабак. Зат атоочтун көптүк санда өзгөрүшү.....	81
55-сабак. Зат атоочтун жөндөлүшү	82
56-сабак. Аягы б, в, г, д тыбыштары менен бүткөн зат атооч сөздөрдүн жөндөлүшү.....	83
57-сабак. Орус тили аркылуу кирген кээ бир сөздөрдүн жөндөлүшү	84
58-сабак. Жөнөкөй жана татаал зат атоочтор жана алардын жазылышы	86
59-сабак. Жөнөкөй жана татаал зат атоочтордун жөндөлүшү	87
60-сабак. Этиш.....	90
61-сабак. Этиштин чактары.....	91
62-сабак. Келер чак	93
63-сабак. Учур чак.....	94
64-сабак. Өткөн чак.....	95
65-сабак. Көнүгүү иштөө.....	97
66-сабак. Жат жазуу	98
67-сабак. Сын атооч	98
68-сабак. Көнүгүү иштөө.....	99
69-сабак. Катыштык сын атооч	101
70-сабак. Көнүгүү иштөө.....	102
71-сабак. Жөнөкөй жана татаал сын атоочтор	103
72-сабак. Татаал сын атоочтордун жазылышы	105
73-сабак. Кайталоо	106
74-сабак. Сан атооч	107
75-сабак. Эсептик сан атооч	109
76-сабак. Көнүгүү иштөө.....	110
77-сабак. Иреттик сан атооч.....	111
78-сабак. Сан атооч сөздөрдүн жазылышы	112
79-сабак. Кайталоо	113
80-сабак. Чейректик жат жазуу	114
81-сабак. Чейректик кайталоо	114

IV чейрек

82-сабак. Ат атооч.....	115
83-сабак. Жактама ат атооч.....	117
84-сабак. Жактама ат атоочтун жөнделүшү	118
85-сабак. Көнүгүү иштөө.....	120
86-сабак. Ат атоочтун жана зат атоочтун жакталышы	121
87-сабак. Кайталоо	123
88-сабак. Этиштин жакталышы	124
89-сабак. Көнүгүү иштөө.....	126
90-сабак. Жат жазуу	127
91-сабак. Тактооч.....	127
92-сабак. Көнүгүү иштөө.....	128
93-сабак. Тактоочтордун жазылышы.....	129
94-сабак. Кайталоо	130
95-сабак. Сырдык сөздөр	131
96-сабак. Тууранды сөздөр	132
97-сабак. Көнүгүү иштөө.....	134
98-сабак. Кызматчы сөздөр.....	134
99-сабак. Жандоочтор	136
100-сабак. Байламталар	138
101-сабак. Бөлүкчөлөр	139
102-сабак. Чейректик жат жазуу	140
103-сабак. Чейректик кайталоо	140
104-сабак. Жыл боюнча өтүлгөндөрдү кайталоо	140

Окуу китеби

**Чокошева Бурулкан Сапаровна
Акунова Айнура Рысбековна**

КЫРГЫЗ ТИЛИ

4-класс

Кыргыз тилинде окуган мектептер үчүн окуу китеби

**Редактору Ж. Жапиев
Корректору Ж. Кубаева
Мукабанын дизайнери А. Борисова
Компьютердик калыпка салган О. Гданова
Сүрөтчүлөр: К. Аккүчүкова, Н. Жумакалиев**

Басууга 28.08.2015-ж. кол коюлду.
Офсеттик кагаз. Офсеттик басма. Ариби Arial.
Форматы 70х100 $\frac{1}{16}$. Көлөмү 9,0 накта басма табак.
Нускасы 69 417. Буйрутма № 501.

Басма иштери «Аркус басмасы»
ЖЧКсында даярдалды
720031, Кыргыз Республикасы,
Бишкек ш., Кулатов көч., 8/1

«ST.art Ltd» ЖЧК
типографиясында басылды
720040, Кыргыз Республикасы,
Бишкек ш., Тыныстанов көч., 199

